

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRUPA'DA MÜSLÜMAN AZINLIĞA YÖNELİK DEVLET
POLİTİKALARI VE BU POLİTİKALARI ETKİLEYEN
FAKTÖRLER: FRANSA ÖRNEĞİ

ÖZKAN GÖKCAN

HAZİRAN-2010

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AVRUPA'DA MÜSLÜMAN AZINLIĞA YÖNELİK DEVLET
POLİTİKALARI VE BU POLİTİKALARI ETKİLEYEN
FAKTÖRLER: FRANSA ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ÖZKAN GÖKCAN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ALİ YAMAN

BOLU-2010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Özkan GÖKCAN'a ait, “Avrupa’da Müslüman Azınlığa Yönelik Devlet Politikaları ve Bu Politikaları Etkileyen Faktörler: Fransa Örneği” adlı çalışma jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. **08/06/2010**

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Ali YAMAN

Üye : Doç. Dr. İsmail EROL

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALAR

Prof. Dr. Gönül ÜLKER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

AVRUPA’DA MÜSLÜMAN AZINLIĞA YÖNELİK DEVLET POLİTİKALARI VE BU POLİTİKALARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: FRANSA ÖRNEĞİ

ÖZKAN GÖKCAN

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali YAMAN

Mayıs 2010, xiv + 204 sayfa

Bu yüksek lisans tez çalışmasında Avrupa ülkelerinde azınlık konumunda bulunan Müslümanları doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyen devlet politikalarının şekillenmesinde, temelde hangi faktörlerin rol oynadığı ve bu faktörlerin etkisiyle şekillenen devlet politikaları incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken genelden özele giden bir yaklaşım benimsenmiş, önce genel hatları ile Avrupa ülkelerindeki durum ortaya koyulduktan sonra Fransa özelinde daha detaylı ve kapsamlı bir inceleme yapılmıştır.

Bu tez çalışmasının asıl argümanı, Avrupa ülkelerinin, özelde ise Fransa’nın Müslüman azınlığa yönelik devlet politikalarının şekillenmesinde İslam’a ve Müslümanlara yönelik negatif algılamaların ve ötekileştirmenin başat rol oynadığıdır. Bu durum değişmedikçe Avrupa ülkelerinde Müslüman azınlığa yönelik entegrasyon politikalarının başarıya ulaşması zor görünmektedir.

Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslüman azınlığın sayısı her yıl gittikçe artmaktadır. Müslüman azınlığın Avrupa ülkelerindeki artan varlığı, azınlık,

radikalizm, terörizm, laiklik, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, ötekileştirme, çokkültürlülük, entegrasyon, asimilasyon gibi kavram ve konularla ilgili birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bu tartışmalar, Avrupa ülkelerinin Müslüman azınlığa yönelik devlet politikalarında olumlu anlamda değişimlerin görülmesine neden olsa da başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinin birçoğu Müslüman azınlığın entegrasyonu sürecini etkileyen devlet politikalarında köklü bir değişime gitmeye yanaşmamaktadır. İslam ve Müslümanlar, tarihte olduğu gibi bugünde Avrupa ve Avrupalı için başat ötekidir. Bu yüzden entegrasyondan ziyade asimilasyona, çokkültürlülükten ziyade tekkültürlülüğe yönelik devlet politikaları hala popülaritesini korumaktadır. Fransa'nın Müslüman azınlığa yönelik devlet politikaları bu durumun en somut örneğidir.

ANAHTAR KELİMELER: Avrupa, İslam, Müslümanlar, Asimilasyon, Entegrasyon, Ötekilik

ABSTRACT**STATE POLITICS DIRECTED TO MUSLIM MINORITY IN EUROPE AND
FACTORS WHICH AFFECT THIS POLITICS: THE CASE OF FRANCE****ÖZKAN GÖKCAN****Master's Degree Thesis****Department of International Relations****Thesis Advisor: Assoc. Prof. Ali YAMAN****May 2010, xiv + 204 pages**

In this master thesis, which factors mainly play role in the embodiment of the state politics affecting Muslims in the minority position in European countries in a direct or indirect ways and state politics embodied by these factors are examined. While making this study, an approach from the general to the specific is adopted; at first exposing conditions in European countries in general terms, later a detailed and comprehensive study on particularly France is made.

The main argument of this thesis is that negative perceptions and “othering” directed to Muslim citizens and Islam play dominant role in state politics embodiment of European countries and specifically of France. Unless this condition change, integration politics’ directed to Muslim minority in Europe seem difficult to be succeeded.

The Muslim minority who live in Europe increase gradually each year. The increasing number and the presence of the Muslim minority in Europe bring about a lot of arguments related to concepts and subjects which are minority, radicalism, terrorism, laicism, racialism and xenophobia, othering, multiculturalism, integration,

assimilation. Even though this arguments lead to positive changes in state politics of the European countries directed to the Muslim minority, first of all of France and many of European countries do not access radical changes in state politics which affect integration process of the Minority. Islam and the Muslims are the “dominant other” as it was in the history and the same today. So, state politics directed to assimilation rather than integration, monoculturalism rather than multiculturalism yet protect its popularity. Its most concrete example is the state politics in France.

KEY WORDS: Europe, Islam, Muslims, Assimilation, Integration, Otherness

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasının her aşamasında manevi desteğini, tecrübesini ve bilgisini benden esirgemeyen tez danışmanım, sayın hocam Doç. Dr. Ali YAMAN'a, çalışma boyunca sonsuz desteği ve sabrı ile yanımda olan sayın hocam Doç. Dr. Muhittin ATAMAN'a, fikirleri ile çalışmaya destek olan Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyelerine ve desteklerini her zaman hissettiğim aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	viii
TABLolar DİZİNİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I. AVRUPA’DA MÜSLÜMAN AZINLIĞA YÖNELİK DEVLET POLİTİKALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	5
1.1. Avrupa’nın Ebedi Ötekisi: İslam.....	5
1.1.1. Avrupa Fikri ve Avrupa Kimliği.....	6
1.1.2. Avrupa Kimliğinin ve Fikrinin Ebedi Ötekisi Olarak İslam.....	21
1.2. Avrupa’da Din ve Devlet.....	28
1.2.1. Avrupa Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi.....	28
1.2.2. AB’de Din ve Dini Cemaatler.....	32
1.2.3. Din-Devlet İlişkisinde Belirleyici Olan Konular.....	35
1.3. Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı.....	40
1.3.1. Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: Tarihsel Süreç ve Tanımlar.....	40
1.3.2. Avrupa Birliği’nde Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığının Yükselişinin Temel Nedenleri.....	45
1.3.2.1. Avrupa Bütünleşmesi Süreci.....	46
1.3.2.2. Küreselleşme.....	48
1.3.2.3. Kitleseİ Göç Sonucu Yaşanan Niceliksel Artış.....	49
1.3.2.4. Sorunun Siyasallaşması ve Politik Yanlışlar.....	50
1.3.2.5. Küresel Terör Saldırıları ve İslamofobi.....	51

1.3.2.6. Medyanın Etkisi.....	54
1.3.3. AB'nin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadelesi: Politikalar ve Yasal Düzenlemeler.....	55
1.4. İslamcılığın Radikal Yorumları.....	63
1.4.1. Kavramlar.....	63
1.4.2. Radikal İslamcılık.....	66
1.4.3. Radikal İslamcılığın Temel Özellikleri.....	68
1.4.4. Avrupa'da İslam ve Müslüman İmajı: Radikal İslamcılık ve Terörizm.....	72

BÖLÜM II. AVRUPA ÜLKELERİNİN VE AB'NİN MÜSLÜMAN

AZINLIK POLİTİKALARI.....	77
2.1. Azınlık Kavramı ve Azınlıkların Temel Hakları.....	78
2.1.1. Azınlık Tanımı.....	78
2.1.2. Azınlık Olmanın Temel Koşulları.....	79
2.1.3. Azınlık Çeşitleri.....	80
2.1.4. Azınlıkların Temel Hakları.....	81
2.2. Avrupa Ülkelerinde Genel Hatları ile Azınlık Politikaları.....	82
2.3. Avrupa Birliği'nin Azınlıklara Yönelik Genel Yaklaşımı ve Politikası.....	85
2.3.1. AB'de Azınlık Haklarının Tarihsel Seyri.....	86
2.3.2. AB Hukuku'nda Genel Hatları ile Azınlık Hakları.....	88
2.4. Avrupa'da Müslüman Azınlıklar ve Politikalar.....	95

BÖLÜM III. FRANSA'NIN MÜSLÜMAN AZINLIKLARA

YÖNELİK DEVLET POLİTİKALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

VE DEVLET POLİTİKALARI.....	105
3.1. Fransa'da Müslüman Azınlığa Yönelik Devlet Politikalarını Etkileyen Faktörler.....	105
3.1.1. Fransa'da İslam'ın Ötekiliği.....	105
3.1.1.1. Fransa'ya Müslüman Göçü Süreci.....	106
3.1.1.2. Fransa'da Müslüman Göçmen Sorunun Ortaya Çıkışı.....	113

3.1.2. Fransa’da Din-Devlet İlişkisi.....	118
3.1.2.1. Anayasal Çerçeve ve Temel İlkeler.....	118
3.1.2.2. Dini Gruplarla İlişkiler.....	122
3.1.3. Fransa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı.....	126
3.1.3.1. Fransa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığının Yükselişi.....	126
3.1.3.2. Fransa’da Müslümanlara Yönelik Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı.....	129
3.1.3.3. Fransa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığının Taşıyıcısı: Aşırı Sağ ve Le Pen.....	136
3.1.4. Fransa’da İslam ve Müslüman İmajı: Radikal İslamcılık ve Terörizm.....	140
3.2. Fransa’nın Müslüman Azınlık Politikası.....	146
3.2.1. Fransa’da Müslümanların Tanımlanmasına İlişkin Terminoloji.....	146
3.2.2. Fransa’da Azınlıkların Statüsü.....	148
3.2.3. Fransa’da Vatandaşlık Anlayışı ve Politikası.....	150
3.2.4. Fransa’nın Göç ve Asimilasyon Politikası.....	154
3.2.5. Fransa’nın Müslüman Azınlığa Yönelik Politikaları.....	161
3.2.6. Fransa’da Müslüman Azınlığa Yönelik Politikaların Geleceği...	170
SONUÇ.....	174
KAYNAKÇA.....	179

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Fransa'daki Müslümanların Ulusal Kökenleri.....	111
--	-----

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AP	: Avrupa Parlamentosu
AT	: Avrupa Topluluğu
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CEMES	: Centre for European Migration and Ethnic Studies (Avrupa Göçmen ve Etnik Çalışmalar Merkezi)
CFCM	: Conseil Français de Culte Musulman (Fransız Müslüman Konseyi)
CIA	: Central Intelligence Agency (Amerika Birleşik Devletleri Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CIEMEN	: El Centre Internacional Escarré per les Minories Ètniques i les Nacions (Uluslararası Etnik Azınlıklar ve Uluslar Merkezi)
CSCE	: Commission on Security and Cooperation in Europe (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı)
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
ECMI	: European Centre for Minority Issues (Avrupa Azınlık Sorunları Merkezi)

ECRI	: European Commission Against Racism and Intolerance (Avrupa Konseyi Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu)
Ed.	: Editor/ editör
ENAR	: European Network Against Racism (Irkçılığa Karşı Avrupa Ağı)
ERRC	: European Roma Rights Centre (Avrupa Roma Hakları Merkezi)
EU	: European Union (Avrupa Birliği)
EUMC	: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi)
FEL	: Foundation for Endangered Languages (Tehlike Altındaki Diller Vakfı)
FIS	: Front Islamique du Salut (İslami Selamet Cephesi)
FLN	: The National Liberation Front (Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi)
FRA	: European Union Agency for Fundamental Rights (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı)
FUEN	: Federal Union of European Nations (Avrupa Milliyetleri Federal Birliği)
IGO	: International Governmental Organizations (Hükümetler arası kuruluşlar)
İHÇG	: İnsan Hakları Çalışma Grubu
M.Ö.	: Milattan Önce
MRGI	: Minority Rights Group International (Uluslararası Azınlık Hakları Grubu)
M.S.	: Milattan Sonra
NGO	: Non-Governmental Organizations (Hükümet dışı kuruluşlar/ Sivil toplum kuruluşları)
No	: Number (sayı)
p.	: Page (sayfa)
s.	: Sayfa
THŞ	: Temel Haklar Şartı

- UK** : United Kingdom (Birleşik Krallık/ Büyük Britanya)
- UNESCO** : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
- USAK** : Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
- vb.** : Ve benzeri/ benzerleri
- Vol.** : Volume (cilt)

GİRİŞ

1980’li yıllarla beraber, Müslümanların hem Avrupa toplumları içindeki görünürlüklerinin artmaya başlaması hem de misafir işçi statüsünden çıkmaya başlayarak Avrupa ülkelerinin vatandaşı haline gelmesi, beraberinde birçok toplumsal, siyasi ve ekonomik değişimi getirmiştir. 1990’lı yılların ortalarında Müslümanların Avrupa’daki kalıcı varlıklarının kabul edilmeye başlanması ile beraber, tarih boyunca Avrupa’nın ve Avrupalının ötekisi olarak kurgulanan İslam’ın ve Müslümanların, Avrupa toplumlarına nasıl entegre edileceği tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalarda sıklıkla ele alınan konu farklı kültürleri, dinleri ve dilleri ile Müslümanların Avrupa’ya ve Avrupalıya nasıl uyum sağlayacağı olmuş, uyum sürecinin karşılıklı olması gerekliliği bir kenara bırakılarak, Avrupa’nın ve Avrupalının da Müslümanlara uyum sağlaması gerekliliği göz ardı edilmiştir.

Müslümanların Avrupa’da kalıcı olduklarının anlaşılmasıyla beraber, Avrupa ülkelerinin Müslümanlara yönelik devlet politikaları oluşturması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu politikaların oluşması sürecinde, Müslümanların Avrupa ülkelerinden beklentilerinden ziyade Avrupa ülkelerinin kendi tarihsel deneyimlerinin, önceliklerinin ve Müslümanlarla kurdukları tarihsel ilişkilerin bıraktığı negatif algılamaların belirleyici olduğu söylenebilir. Bu yüzden bugün Avrupa ülkelerinin birçoğunda Müslümanların entegrasyonu konusu hala en çok tartışılan konulardan biridir.

Bu çalışmada, Avrupa ülkelerinde azınlık konumunda bulunan Müslümanları doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyen devlet politikalarının şekillenmesinde, temelde hangi faktörlerin rol oynadığı ve bu faktörlerin etkisiyle şekillenen devlet politikaları incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken genelden özele giden bir yaklaşım benimsenmiş, önce genel hatları ile Avrupa ülkelerindeki durum ortaya koyulduktan sonra Fransa özelinde daha detaylı ve kapsamlı bir inceleme yapılmıştır.

Çalışma kapsamında Fransa'nın incelenecek örnek ülke olarak seçilmesinin birden fazla nedeni vardır. İlk neden Fransa'nın Avrupa'da en fazla Müslüman azınlık nüfusu barındıran ülke olmasıdır. Bu nedenle Fransa İslam konusunun en yoğun şekilde tartışıldığı ülkelerden biridir. Bu tartışmaların yoğunluğu ve çeşitliliği, örnek ülke olarak Fransa'nın tercih edilmesinin başka bir nedenidir. Diğer bir neden ise Müslümanların Avrupa'daki kalıcı varlığının Fransa'da dahil bütün Avrupa ülkelerince kabul edilmesine rağmen, devlet politikalarında değişiklik yapmak konusunda en fazla direnen ülkenin Fransa olmasıdır. Fransa Avrupa'nın en fazla göç alan ülkelerinden biri olmasına rağmen uyguladığı katı ve tavizsiz asimilasyon politikası nedeniyle kitlesel göç alan Avrupa ülkeleri arasında temel hak ve özgürlükler açısından en sert entegrasyon politikalarına sahip olan ülke olarak gözükmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa ülkelerinde Müslüman azınlığa yönelik oluşturulan devlet politikalarını ve bu politikaların şekillenmesi sürecini etkileyen faktörleri Fransa örneği üzerinden kapsamlı bir şekilde analiz etmek ve bu sayede Müslüman azınlığın Avrupa'daki algılanışına dair bir çerçeve sunmaktır.

Bu çalışmada, Müslüman nüfusun yoğun olduğu Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova gibi Avrupa ülkeleri çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır. Bunun en temel sebepleri bu ülkelerdeki Müslüman nüfusun azınlık değil çoğunluk konumunda bulunması ve bu ülkelerin göçle gelen bir Müslüman nüfustan ziyade yüzyıllardır yerleşik olan bir Müslüman nüfusa sahip olmasıdır.

Bu çalışma kapsamında incelenen Avrupa ülkeleri özellikle sömürge göçü ve II. Dünya Savaşı sonrası kitlesel emek göçü ile Müslüman nüfusun arttığı ve yerleşik hale geldiği Avrupa ülkeleridir. Zira Müslüman azınlığın sorun olarak görüldüğü ve entegrasyona yönelik politikaların oluşturulduğu ülkelerde Müslümanların yerleşik olduğu değil göçle geldiği bu ülkelerdir. Bu nedenle Müslümanların sayıca az olduğu ya da görünür olmamalarından dolayı bir sorun olarak algılanmadığı Doğu Avrupa ülkeleri de çalışmanın konusu dışında bırakılmıştır.

Müslüman azınlığın Avrupa'da sayıca fazla olduğu ülkeler, sömürgelerinden göç alan veya II. Dünya Savaşı sonrası kitlesel emek göçü alan ülkelerdir. Başta Fransa olmak üzere, Almanya, Hollanda, İngiltere, Belçika ve

Avusturya’da Müslüman nüfusu önemli ölçüde yoğunlaşmıştır ve bu ülkelerde Müslümanlar uzun yıllardır bir sorun olarak algılanmaktadır. Bu ülkelerde Müslümanlar önemli siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimlere neden olacak nüfusa sahiptir. Müslüman nüfusun son yıllarda artmaya başladığı İspanya’da, İtalya’da ve İskandinav ülkelerinde ise Müslümanlar yeni yeni görünür olmaya ve sorun haline gelmeye başlamıştır.

Bu çalışmada Müslümanları tanımlamak için kullanmayı tercih ettiğimiz kavramlardan biri azınlık kavramıdır. Kimi Avrupa ülkeleri Müslümanlara resmen azınlık statüsü vermiş kimileri vermemiş olsa da bu çalışmada Müslümanlar, azınlık olmanın sosyolojik ve hukuksal tanımlarından hareketle dini bir azınlık olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda Avrupa’da yasal yollardan ikamet eden veya bulunan her Müslüman, azınlık kavramının kapsamına dahil edilmiştir. Avrupa’da kaçak ve yasadışı şekilde yaşayan Müslümanlar ise azınlık kavramının kapsamı dışında tutulmuştur. Bunun en temel nedeni yasadışı göç ile gelenlerin yasal anlamda Avrupa devletleri ve kurumlarıyla hiçbir bağı olmaksızın kaçak yollardan yaşamlarını sürdürmesidir.

Bu çalışmada mümkün olduğunca yalın bir dil kullanılmaya çalışılmış ve yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe karşılıklarının kullanılmasına azami ölçüde dikkat edilmiştir. Ancak asimilasyon, entegrasyon gibi yabancı kökenli bazı sözcükler, anlamlarının doğru yansıtılabilmesi için Türkçe’ye çevrilmeden, uluslararası literatüre geçtikleri gibi kullanılmıştır.

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak birincil ve ikincil kaynakların taranıp değerlendirilmesi yöntemi tercih edilmiştir. Bu doğrultuda birçok makale, kitap, ulusal ve uluslararası dergi, gazete taranmış, çalışma konusu ile doğrudan ilgili resmi raporlara, belgelere, dokümanlara ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma konusu ile ilgili ülke içinde yapılan toplantılar ve sempozyumlar takip edilmiş, alan araştırması yapanlarla ve konu ile ilgili akademik çalışma yapmış olanlarla görüşmeler yapılmıştır.

“Avrupa’da Müslüman Azınlığa Yönelik Devlet Politikaları ve Bu Politikaları Etkileyen Faktörler: Fransa Örneği” başlıklı bu tez çalışmasının birinci bölümünde, Avrupa genelinde Müslüman azınlığa yönelik devlet politikalarını etkileyen dört temel faktör hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci

bölümde azınlık kavramı ve azınlıkların temel hakları üzerine teorik bir bilgi verilmiş, ardından Avrupa ülkelerinin ve AB'nin azınlıklara yönelik politikalarına genel bir çerçevede değinilerek, Müslümanların Avrupa'ya göçü, sayıları, yerleşik hale gelmeleri ve Müslüman azınlığa yönelik devlet politikaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ilk iki bölümde Avrupa genelinde yapılan değerlendirmeler ve incelemeler, Fransa özeline indirgenmiştir. Müslüman azınlığa yönelik devlet politikaları ve bu politikaları etkileyen faktörler Fransa örneğinde ele alınmış, bu politikaların geleceğine yönelik bir değerlendirme yapılmıştır.

BÖLÜM I

AVRUPA'DA MÜSLÜMAN AZINLIĞA YÖNELİK DEVLET POLİTİKALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Müslüman azınlığın Avrupa ülkelerindeki artan sayısal varlığı ve toplumsal görünürlülüğü, Müslümanları resmi statüde azınlık olarak kabul eden veya etmeyen tüm Avrupa ülkelerinin, Müslümanlara yönelik devlet politikaları oluşturmaya gerekliliğini doğurmuştur. Genellikle Müslüman azınlıktan ziyade Avrupa ülkelerinin öncelikleri ve istekleri doğrultusunda oluşturulan bu politikaların, birbiri ile etkileşim halinde olan dört temel faktörün etkisiyle şekillendiği söylenebilir. Çalışmanın bu bölümünde Müslüman azınlığa yönelik oluşturulan devlet politikalarını etkileyen bu dört faktör üzerinde durulacaktır.

1.1. Avrupa'nın Ebedi Ötekisi: İslam

Avrupa tarihi, öteki ile birlikte yaşayabilme noktasında birçok tecrübe ile doludur. Farklı kültürlerin, ideolojilerin, dinlerin ya da medeniyetlerin mensupları ile birlikte yaşayabilme yeteneği noktasında Avrupa'nın pek de başarılı deneyimlere sahip olduğu söylenemez. Nitekim Avrupa tarihini incelediğimizde ötekine karşı verilen mücadelelerin, Avrupa tarihi açısından önemli kırılmalara ve olaylara zemin hazırladığını görebilmekteyiz. 20. yüzyılın en büyük trajedilerinden olan Yahudi soykırımı, yine aynı yüzyılda Sovyetlerde yükselen komünizme karşı verilen mücadele, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'daki işgücü açığını kapatmak için

Avrupa'ya gelen ve çoğu günümüzde vatandaşlık hakkı elde etmiş Müslümanlara karşı izlenen devlet politikaları, Avrupa'nın öteki ile olan mücadelesini betimlemek adına verebilecek birçok örnek arasından ön plana çıkanlardır. Avrupa'nın, tarih boyunca öteki olana karşı verdiği mücadeleler ve sergilediği tutumlar, kısacası Avrupa'nın ötekileştirme süreci, Avrupa kimliği yaratılması çabalarına ve bu kimliğin bileşenlerinin, farklı dönemlerin farklı koşullarında değişimler göstermesine önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak şüphesiz ki Avrupa kimliği sadece ötekine karşı verilen mücadelenin sonucunda şekillenmiş bir kimlik değildir. Avrupa tarihinde görülen siyasi, kültürel, ideolojik ve dini değişimler hem Avrupa kimliğinin bileşenlerinin neler olduğunun sürekli bir tartışma konusu olarak var olmasına hem de ötekinin daha belirgin kılınmasına katkı sunmuştur. Bu noktadan hareketle, bugün Avrupa'daki Müslüman azınlığa karşı var olan ötekileştirmeyi kavrayabilmek için Avrupa fikrinin ve kimliğinin geçirdiği değişime, oluşum sürecine değinmek yararlı olacaktır.

1.1.1. Avrupa Fikri ve Avrupa Kimliği

Son yarım asırdır Avrupa'nın gündemini en çok meşgul eden konu Avrupa'nın bütünleşmesi sorunu olmuştur. Avrupa'nın bütünleşmesi sürecinin bir sorun olarak adlandırılmasının sebeplerden biri, bütünleşme sürecinin önemli bir enstrümanı olan Avrupa kimliğinin unsurlarının neler olduğu veya olacağı hakkındaki tartışmalardır. Tarih boyunca Avrupa bir fikir veya düşünce olarak farklı şekillerde kurgulanmış, farklı Avrupalılar kurulmuş ancak Avrupalıları bütünleştiren ve ortak aidiyet hissi yaratan bir Avrupa kimliğinden bahsetmek pek mümkün olmamıştır. Tarihin farklı dönemlerinin farklı koşullarına göre şekillenen bir kimlik olan Avrupa kimliği, zaman zaman Avrupa fikri veya düşüncesi kavramlarının yerine kullanılmış, bu durum kavramsal bir karmaşaya sebep olmuştur. Ancak Avrupa bir fikir ve düşünce olarak, insanlar kendilerini bir kimlikle tanımlamadan ve kendilerini

Avrupalı olarak görmeden çok önce var olmuştur.¹ Bu yüzden Avrupa kimliğine ilişkin yapılacak bir değerlendirmenin, bir fikir ve düşünce olarak Avrupa'nın ortaya çıkışından başlatılması, konunun kavramsal açıdan bir karmaşıklığa uğramasını engelleyecektir.

Avrupa'nın, bir fikir veya düşünce olarak ortaya çıkışı, klasik Yunan medeniyetinin zayıflamaya başlaması ile gerçekleşmiştir.² M.Ö. 300'lerde Yunan medeniyetinin ve Yunan üstünlüğünün zayıflamaya başlaması, Avrupa fikrinin ortaya çıkışının başlangıcı olmuştur. Büyük İskender'in hükümdarlığı döneminde Makedonya'nın, Yunanistan'ı ilhak etmesi ile Avrupa, Küçük Asya (Anadolu) ve Yunanistan'ı da içine alan bir coğrafi kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır.³ Büyük İskender'in doğuya doğru gerçekleştirdiği akınlar, Avrupa'nın coğrafi bir kavram olarak belirginleşmesine ve Asya'nın ötekileşmesine neden olmuştur. Avrupa kavramını bugün ki coğrafi ifadesine en yakın olarak ilk kullanan, M.Ö. 197 yılında Büyük İskender'i bozguna uğratan Romalılar oldu. Romalılar döneminde Avrupa, İskandinavya hariç bugün ki Avrupa kıtasının çoğunu kapsayan bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁴ Ancak o dönemde bu kavram coğrafi bir anlamın ötesinde pek bir şey ifade etmemekteydi. Evveleri olan Yunanlılarda olduğu gibi Romalılarda da önemli olan Avrupalı olmak değildi. Romalılar için önemli olan Romalı olmaktı. Bu yüzden Romalılar döneminde de Avrupa kavramının kültürel veya politik bir içeriği yoktu ve bir Avrupa kimliğinden bahsetmek mümkün değildi.⁵

Avrupa fikrinin, coğrafi bir anlamın ötesinde kültürel bir içerik kazanmasını sağlayan süreç, M.S. 7. yüzyılda Müslüman Arapların, Avrupa diye adlandırılan topraklara doğru gerçekleştirdiği akınlar ile başlatılabilir. Barbar ve İran akınlarının sonrasında, Avrupa'yı bir kez daha vuran Arap akınları (650–750), Avrupa ile Hristiyanlık arasındaki bağların gittikçe güçlenmesine, Hristiyanlığın giderek bir Avrupa dini haline gelmesine ve Hristiyanlığın Avrupalılaşmasına zemin hazırladı.⁶ 8. yüzyıla gelindiğinde, Hristiyanlığın Avrupa'da kalıcı bir kök salmış olmasında,

¹ Gerard Delanty, *Avrupa'nın İcadı*, çev. Hüsamettin İnanç, Ankara: Adres Yayınları, 2005, s. 28.

² Delanty, a.g.e., s. 30.

³ Delanty, a.g.e., s. 31.

⁴ Delanty, a.g.e., s. 32.

⁵ Delanty, a.g.e., s. 33.

⁶ F. H. Burak Erdenir, *Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006, s. 58.

Müslüman akınlarının etkisi oldukça fazlaydı. Perslerin, kuzeyli barbarların ve son olarak Müslümanların Avrupa'ya yaptığı akınların yarattığı düşmanlık, Avrupa'da Hristiyanlığın birleştirici bir güç olarak ortaya çıkmasını ve Hristiyan olmayanlara karşı ortak bir Hristiyan Avrupa kimliğinin oluşturulmasını sağladı. Avrupa'nın Hristiyanlığı bütünleştirici bir kimlik unsuru olarak kabullenmesi, Müslümanları, Persleri ve kuzeyden gelen istilacı barbarları Hristiyan olmadıkları için ötekileştirmiş aynı zamanda Hristiyan bir Avrupa kimliğini iyiden iyiye keskinleştirmişti. Keskinleşen bu Hristiyan Avrupa fikri zaman içinde Avrupa'nın tamamen Hristiyanlıkla özdeşleşen coğrafi ve kültürel bir kavram haline gelmesine zemin hazırladı.

Avrupa fikrinin, Hristiyanlık üzerinden kurgulanmış birleştirici bir unsur olarak ortaya çıkması, Hristiyanlık içinde uzun yıllardır var olan ayrımın önüne geçememiştir. M.S. 395 yılında, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ve Katolik Batı Roma İmparatorluğu ile Ortodoks Doğu Roma İmparatorluğu'nun tarih sahnesine çıkması, uzun yıllar sürecek Katolik-Ortodoks Hristiyanlığı mücadelesinin temellerini atmıştır. 1054'de Papalığın, Doğu kiliselerini aforoz ettiğini belirten yazının İstanbul'da yakılması sonrası, Doğu Ortodoks ve Batı Katolik kiliseleri arasındaki mücadele iyice görünür hale gelmiştir. Biraz da düşmanlık kokan ve Avrupa tarihinde önemli bir yer tutan bu mücadelen Orta Çağ Avrupa'sının birçoklarıncı en önemli gücü kabul edilen Papalık (Katolik Hristiyanlığı) galip çıkmıştır. Bu mücadele sonucunda Katolik Hristiyanlığı Avrupa kimliği ile özdeşleşirken, Ortodoks Hristiyanlığı ise öteki olmak durumunda kalmıştır.

Ortodoks Hristiyanlığı'nın Avrupa'nın diğer bir ötekisi olması sonucu, Katolik Batı Avrupa ile Ortodoks Doğu Avrupa birbirinden uzaklaşmış, uzaklaşmadan sonra Batı Avrupa'nın 15. ve 16. yüzyılda kaydettiği muazzam gelişme Katolik Batı Avrupa'nın, Avrupa fikri ve kimliği ile özdeşleşmesini sağlamıştır. 2000'li yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği'ne üyeliklerinin bir bir gerçekleşmesi ile Doğu Avrupa-Batı Avrupa ayrımı sona ermiş ancak kültürel bölünmüşlük ve Avrupa deyince akla gelen Batı Avrupa imgelemi varlığını korumaya devam etmiştir.

15. yüzyıla gelene kadar, Avrupa'yı fikir ve düşünce anlamında şekillendiren en önemli unsur Hristiyanlık olmuştur. 15. yüzyıl sonuna kadar temel anlamda, coğrafi bir ifade olarak var olan Avrupa, bir düşünce ve fikir olarak Hristiyan Dünyası kimliğinin etkisi ve güdümü altındaydı.⁷ Bu etkide şüphesiz ki en önemli etken, 7. yüzyılda Arap akınları ile başlayıp, 11. ve 13. yüzyıllar arası Haçlı Seferleri ile devam eden ve 15. yüzyılda İstanbul'un Müslüman Osmanlılar tarafından fethi ile doruk noktaya ulaşan Müslüman-Hristiyan karşılaşmalarıydı. Ancak 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan gelişmeler Avrupa fikrinin ve kimliğinin üzerindeki Hristiyanlık kılıfının çıkarılmasını sağladı.

1453 yılında İstanbul'un, Müslüman Osmanlılar tarafından fethedilmesinin ve 1492 yılından itibaren Avrupalı güçlerin denizaşırı yayılma politikaları izlemeye başlamasının ardından Avrupa fikri için bir değişim süreci başlamış, Avrupa uygarlık kavramını temsil eden bir takım değerlerle tanımlanmaya başlamıştır. Bu süreçle beraber Hristiyanlığın Avrupa fikri üzerindeki baskın rolü kırılmaya başlamış ve uygarlığın değerlerine dayalı bir Avrupa kimliği oluşturma sürecine girilmiştir. 16. yüzyıla gelinceye kadar Avrupa fikrinin karşıtını, ötekini ifade eden İslam, yerini yavaş yavaş yeni dünyanın (deniz aşırı yayılma politikaları ile keşfedilen yeni toprakların) barbarlarına bırakmaya başlamıştır. Hristiyanlığın gölgesindeki Ortaçağ Avrupa'sında, Avrupa fikrinin ötekisi İslam'dı. Ancak modern dönemin başlangıcı olarak kabul edilen 16. yüzyıldan itibaren uygarlığın değerleri üzerinden tanımlanmaya başlayan Avrupa fikrinin ötekisi keşfedilen ve ele geçirilen yeni dünyanın barbarları oldu.⁸

Ancak önemle altını çizmek gerekir ki 16. yüzyılda Avrupa fikrinin uygarlık değerleri üzerinden tanımlanması ve buna bağlı bir Avrupa kimliği oluşturma çabaları, Hristiyanlığın Avrupa'daki rolünü silemedi. Hristiyanlık, baskın rolünü modern dönemde de korumaya devam etti ve Avrupa'nın üstünlüğü duygusunu perçinleyen uygarlık söylemi ile özdeşleşti. Kuşkusuz ki Hristiyanlığın baskın rolünü korumaya devam etmesindeki en önemli etken Müslümanlara karşı verilen mücadelenin modern dönemde de devam etmesiydi. Delanty'nin de belirttiği gibi Avrupa kimliğinin kökenleri 16. yüzyılda Türklere karşı gösterilen dirençte

⁷ Delanty, a.g.e., s. 47.

⁸ Delanty, a.g.e., s. 47-49.

aranmalıydı.⁹ Bu direnç Hristiyanlığın, uygarlığın değerleri ile iç içe geçmesini ve böylece Avrupa kimliğinin kültürel boyutunun oluşmasını sağladı. Artık Avrupa kavramı coğrafi bir ifade olmanın yanı sıra kültürel bir anlama da sahipti ve Avrupalıların kimler olduğu yavaş yavaş açıklık kazanmaya başlamıştı.

Avrupa fikri, 15. ve 16. yüzyıllarda Hristiyan Dünyası fikrinin birleştirici söyleminin düşüşe geçmesi ile ortaya çıkmıştı. 16. yüzyıldan itibaren, merkezi Batı'ya kayan ve Batı sıfatı ile tanımlanmaya başlayan Avrupa, Avrupa fikri ve Avrupa kimliği ile ilgili düşünsel zenginliğin yaşanacağı bir döneme girmişti. Bu yeni dönemin başlangıcını kapitalizmin Avrupa'da gösterdiği baş döndürücü gelişme yapmıştı. Avrupalı güçlerin sömürgecilik faaliyetleri sonucu sömürge topraklardan Avrupa'ya akan değerler (altın, gümüş, hammadde ve benzeri değerler) sayesinde 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da büyük bir gelişme gösteren kapitalizm, Avrupa fikri üzerinde önemli bir etki yaptı. 17. ve 18. yüzyıllarda kapitalizmin ve sömürgecilik faaliyetlerinin Avrupa'da yarattığı bolluk ve refah, düşünsel anlamda da bir zenginliğin doğmasına neden olmuş, din savaşları (17. yüzyıl) ile boğuşan Hristiyanlığın iyiden iyiye sorgulanmaya başladığı bir dönemin temellerini atmıştı. Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan ve din yerine akıl merkezli toplumsal düzenlemeler oluşturma arayışlarının yükselişe geçtiği bu dönem, Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayan köklü zihin değişikliklerinin doruğa ulaştığı dönem olmuştur.¹⁰

Reform ve Rönesans ile başlayan, Aydınlanma Çağı ile devam eden düşünsel gelişmeler, Avrupa'da adına modernite denen sürecin oluşumunu hazırlamıştı. Düşünsel anlamda Reform, Rönesans ve Aydınlanma Çağı'nın mirasına, politik anlamda Fransız Devrimi'nin mirasına, ekonomik olarak da Sanayi Devrimi'ne bağlı olan modernite, Avrupa fikri, Avrupa kimliği ve Avrupa değerler sisteminde köklü bir değişimin yaşandığı bir süreç oldu. Reform hareketi ile Hristiyanlığın bir bütün olduğu düşüncesi yıkıldı ve dinin devletten ayrı ve özerk olması gerektiğini savunan sekülerizm anlayışına dayalı Avrupa fikrinin temelleri atıldı. Rönesans ve Aydınlanma Dönemi düşünceleri devlet ve kilisenin rollerinin

⁹ Delanty, a.g.e., s. 59.

¹⁰ Delanty, a.g.e., s. 93–105.

tamamen farklı olduğu bir toplumsal yapının oluşmasını sağladı. Artık sekülerizm Avrupa fikri ve kimliği ile birlikte düşünölür bir kavram haline gelmeye başlamıştı. Aydınlanma Dönemi ile beraber, rasyonel düşünce ve bilimin toplumsal alanda ağırlığı ele geçirmesi, Avrupa fikrinin ve Avrupa kimliğinin dinsel unsurlara dayalı yapısına darbe indirmişti.

Dönemin köklü zihinsel değışikliklerinin yanı sıra politik ve ekonomik değışimler de Avrupa fikri ve kimliğinin şekillenışı üzerinde önemli etkide bulunmuştu. Sanayi Devrimi, Avrupa'nın üstünlük tezini ve kapitalizmi güçlendiren bir etki yaratmıştı. Fransız Devrimi, Avrupa'ya ulus fikrini aşlamıştı. Sekülerizmin ve kapitalizmin de etkisi ile Fransız Devrimi sonrasında Avrupa'da milliyetçilik ideolojisi güçlenmiş, ulus fikri ve ulusal kimlikler ortaya çıkmıştı. Artık Avrupa'da siyasi arenanın yeni aktörü ulus devletler olmaya başlamıştı. Yaşanan bu düşünsel, politik ve ekonomik gelişmeler sonrasında Avrupa'da Hıristiyanlığın sağladığı duygusal ve kültürel bağın yerini dolduracak bir takım ortak değerlere gereksinim duyulmaktaydı. Tam bu noktada “uygarlık” Avrupa'ya ait değerlere vurgu yapan bir kavram olarak dinin bütünleştirici ve ötekini belirleme rolünü elinden aldı. Uygarlık kavramı Avrupa'nın evrensel olma ve üstünlük iddiasının içini dolduran bir kavram olarak ortaya çıktı. Böylelikle Avrupa fikri ve Avrupa kimliği üzerindeki Hıristiyanlığın eski mutlak gücünü yıkan uygarlık ve onun değerleri, 18. yüzyılda Avrupa fikrinin kültürel ifadesinin şekillenmeye başlamasını sağladı.

Avrupa devletlerinin emperyalist yayılma politikalarının yükselişe geçtiğı 18. yüzyılda, Avrupa fikrinin ve Avrupa kimliğinin, Hıristiyan kimliğinden uzaklaşmasında kuşkusuz ki öteki olan Müslümanların özellikle de Türklerin bu dönemde düşüşe geçmiş olmalarının etkisi vardı. Öteki olan Müslüman Türklerin, Avrupa için yarattığı tehdidin azalması, Hıristiyanlığın birleştirici gücünü uygarlığın değerlerine bırakmasını, yeni ötekinin ise keşfedilmeyi bekleyen yeni yerlerin uygar olmayan insanları olmasını sağlamıştı.

Modernitenin, Avrupa üzerindeki en önemli etkisi, Hıristiyanlığın eski gücünü kaybetmesi olmuştur. Hıristiyanlık yani din, seküler toplum yapısı içinde varlığını korumuş ama Avrupa, öteki ile kurulan ilişkide Avrupa kimliğini, Aydınlanma döneminin yarattığı ortak değerler üzerinden tanımlamaya başlamıştır. Avrupa'nın üstünlüğü tezini destekleyen uygarlık ve onun değerleri söylemi

Avrupa'yı öteki kültür ve kimliklerden ayıran temel ifade şekli olmuştur. Ancak yaşanan bu süreç, Hristiyanlığın Avrupa fikri ve Avrupa kimliği üzerindeki işlevini kaybettiği anlamına gelmemektedir. Nitekim Delanty, Avrupa'da Hristiyanlıktan radikal bir kopuş hiçbir zaman olmadığını, Avrupa fikri ve düşüncesi üzerinde Hristiyanlığın her zaman varlığını koruduğunu belirtmiş, Aydınlanma sonrası Avrupa'sının Hristiyanlığın laik bir görünümü olduğunu savunmuştur.¹¹ Yani bir anlamda modernitenin bilim ve akıl gibi temel öncülleri ile din bir uyum içine sokulmaya çalışılmıştır. Zira Avrupa'nın yeni kimliksele unsurları olarak gördüğü modernitenin değerlerini tüm dünyaya yayarken, Hristiyanlığın evrensel hümanizma düşüncesinden yararlanarak misyonuna meşruiyet kazandırma çabası içinde olduğu görülmektedir.¹²

Aydınlanma Dönemi sonrasında özellikle Batı Avrupa'da, artan kapitalin modernitenin düşünce sistemi ile sergilediği uyum, Hristiyanlığın düşünce sistemi üzerindeki varlığını korumasına rağmen baskın rolünün kırılmasına sebep olmuştur. Özellikle ulus-devlet anlayışının ve ulus-devletlerin ortaya çıkması, ortak bir Hristiyan geçmişe dayalı Avrupa kimliğinin yerini, ulus-devletlerin seküler, liberal ve evrensel ilkelerinin almasına neden olmuştur. Fransız Devrimi süreci, Avrupa kimliğinin evrensel değerler olan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerine dayalı bir yurttaşlık anlayışı üzerinden şekillenmesi gerektiğini beyan ederek, Avrupa fikrine ve kimliğine yeni anlamlar yüklemişti. Bu durum 18. yüzyılla beraber Hristiyanlık ile Avrupa arasındaki bağları iyice gevşetirken, evrensel değerlere dayalı bir Avrupa fikri ve kimliği düşüncesini güçlendirmişti.¹³ Ancak 19. yüzyılla beraber Avrupa fikri ve kimliği üzerine yapılan tartışmalar yükselmeye başlamıştı. Fransız Devrimi'nin yarattığı milliyetçilik duygusunun ulus-devletleri güçlendirdiğini ve bununla ortak bir Avrupa kültürünü parçaladığını dile getiren Romantizm akımının temsilcileri, Avrupa'nın ancak Hristiyanlık temelinde bütünleşebileceğini ve bir Avrupa kimliği oluşturabileceğini savunmakta, modernitenin yarattığı seküler toplum fikrine karşı çıkmaktaydı.

¹¹ Delanty, a.g.e., s. 95–100.

¹² Erdenir, a.g.e., s. 64.

¹³ Erdenir, a.g.e., s. 66.

19. yüzyıl, Avrupa kimliği üzerine yürütülen tartışmalar neticesinde bir Avrupa kimliği ve Avrupalılık bilinci sağlayacak ortak değerlerin neler olduğuna yönelik soruların ve arayışların arttığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyıl ayrıca Avrupa fikrine ve kimliğine yönelik kurgulamaların, Avrupa'nın geçmişine yönelik sentezlerin arttığı yüzyıldı. Her şeyde önce bu yüzyılda Avrupa fikri ve kimliği, “Batı” kavramı ile beraber kullanılmaya başladı. Kuşkusuz ki Batı kelimesinin Avrupa’da kullanılmaya başlaması, Batı Hristiyanlığı (Katolik) ve Doğu Hristiyanlığı (Ortodoks) arasındaki ayrıma kadar gitmekteydi. 1054 yılında iki mezhebin resmen bölünmesinden sonra, Batı kelimesi Katolik Hristiyanlığını tanımlayan bir kelime haline geldi ve 16. yüzyıla gelindiğinde gerek coğrafi gerek dini konumu nedeniyle Avrupa’nın bir kısmı artık Batı olarak adlandırılmaya başladı. Ancak Batı kelimesinin bugünküne benzer bir kullanımla demografik ve kültürel bir kavram olarak kullanılmaya başlaması 19. yüzyılda gerçekleşmişti. Bu yüzyılda Avrupalı güçlerin, yer kürenin çok geniş bir kısmında hakimiyet kurmaları ve deniz aşırı ülkelere yerleşmeleri, Avrupa kavramının hem coğrafi anlamda hem de deniz aşırı yerlere yerleşen Avrupalıların, ötekinden kendisini ayırabilmesi anlamında yetersiz kalmasına neden oldu. Bu nedenle, denizaşırı topraklara yerleşen Avrupalılar için Batılılar tabiri kullanılmaya başlamış, zaman içinde kullanım alanının genişliği artan kavram tüm Avrupa’yı da içine alarak bir medeniyetin ismi haline gelmiştir.

19. yüzyıl yukarıda da belirttiğimiz gibi Avrupa fikrinin ve düşüncesinin geçmişine ilişkin tezlerin ortaya konulduğu bir yüzyıldı. Avrupa anlayışının ve kimliğinin ortak değerlerinin ve birleştirici unsurlarının, eski Yunan mirası, Roma ve Hristiyanlık olduğunu ilk dile getiren 1886 yılında basılan *The Methods of Historical Study* adlı çalışması ile İngiliz tarihçi Edward Freeman olmuştur.¹⁴ Freeman’ın söyledikleri, Romantizm akımının düşünürlerini söyledikleri ile benzer düşüncelerdi. Romantizm akımının düşünürleri, Avrupa kimliğinin veya Avrupa düşüncesinin ortak unsurlarının, din (Hristiyanlık) ve ortak kültürel tarihleri (Roma, eski Yunan) olduğuna inanmaktaydı. Ancak Freeman’ın ve Romantizm düşünürlerinin görüşlerine karşı yükselen ses, eğer bir Avrupa bütünleşmesi gerçekleşecekse, bunun Avrupa kimliğinin evrensel değerlerinin, Sanayi Devrimi,

¹⁴ **Malcom E. Yapp**, “Europe in the Turkish Mirror”, *Past and Present*, Vol: 137, No: 1, 1992, p. 135.

Fransız Devrimi ve Aydınlanma Çağı'nın düşüncelerinin harmanlanması ile oluşacağını dile getirmekteydi. Aydınlanmanın evrensel değerlerini savunanlara göre bir Avrupa bütünleşmesi yaratacak Avrupa kimliği ve onun değerleri, din ile değil sekülerlikle, Sanayi ve Fransız Devrimi ile bilimle, akılla tanımlanmalıydı. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren, Avrupa'nın artan bir şekilde ideolojik ve politik kavramlar ile anılmaya başlaması, Avrupa kimliğine yönelik yürütülen evrensel ilkeler- Hristiyanlık tartışmalarının, evrensel ilkeler lehine dönmesine neden oldu.¹⁵

1815 yılındaki Viyana Kongresi'nden 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar geçen süreçte Avrupa, eşitlik, özgürlük, liberalizm, demokrasi gibi değerlerle ilişkilendirilir bir fikir ve kavram olmuştu. Avrupa'nın üstünlüğü tezinin güçlendiği bu emperyalist dönem, Avrupalı güçlerin sömürgecilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönemdi. Bu dönemde Avrupa, üstünlük tezini ve sömürgecilik politikalarını meşrulaştırma yolunda da önemli bir çaba harcıyordu. Uygar olmayan Doğululara, uygarlığı ve uygarlığın değerlerini götürmek söylemi, bu dönemin sömürgeci Avrupa devletlerince en çok kullanılan söylemi olmuştu. Bu dönemde uygar olmayan Doğuluya karşı sürdürülen üstünlük savı, entelektüel bir birikim haline geldi ve adına Oryantalizm denen bu entelektüel birikim sayesinde Doğu'nun öteki olarak inşa edilmesi gerçekleştirildi. Bu entelektüel sürecin de önemli desteği ile Doğu bilinçli bir ötekileştirme ve denetim altına alınma sürecine tabi tutuldu. Avrupa'nın Doğu'yu öteki olarak inşa ettiği bu dönemde göze çarpan diğer bir gelişme ise Avrupa'nın Hristiyan kimliğinin tekrar gündeme gelmesi oldu. Avrupalıların sömürgecilik faaliyetlerini ahlaki bir temele dayandırma istemleri, 18. yüzyılda geri plana düşen Hristiyanlığın, 19. yüzyılda tekrar gündeme gelmesine ve Avrupa kimliğinin merkezine oturmasına neden oldu.

19. yüzyılda Avrupa fikrini tanımlayan unsurlardan biri emperyalizm ise diğeri ırkçılıktı. Delanty'e göre ırkçılık Avrupa için tesadüfen gelişen bir olgu değildi bilakis Avrupa kimliğinin özünde yer alan bir unsurdur.¹⁶ Çünkü Avrupa kimliği şiddetten ve kolonileşme faaliyetlerinden ortaya çıkmış bir kimlikti. Ancak ırkçı düşünce asıl gelişimini Avrupa'nın emperyalist yayılma döneminde yani 19. yüzyılda gösterdi ve Avrupa'nın üstünlük tezinin başat unsuru oldu. Avrupa'nın

¹⁵ Erdenir, a.g.e., s. 71.

¹⁶ Delanty, a.g.e., s. 142.

kültürel anlamda Doğuludan üstün olduğunu ispatlama çabası, uygarlık kavramı ile temellendirilmekteydi. Ancak bunun yanında bir de biyolojik yani ırksal olarak Avrupalının Doğuludan daha üstün olduğunu ispatlama çabasına girildi. Dönemin oryantalist eserlerinde, Avrupalının ırksal üstünlüğüne özellikle vurgu yapılmaktaydı. Kafatası şekli, ten rengi, saf ırk olma gibi özellikler yolu ile Avrupalının, Doğuludan ne kadar üstün ve erdemli insanlar olduğu tezine katkı sunulmaktaydı. 19. yüzyılda ırkçılığın bu kadar baskın hale gelmesi ve Avrupa kimliği içinde gözle görünür bir yer kazanması, sadece o döneme özgü bir durum değildi. Nitekim 20. yüzyılda ortaya çıkan Alman Nazizmi veya İtalyan Faşizmi, Delanty'nin de dediği gibi Avrupa kimliğinin özünde ırkçılığın zaten var olduğunun en önemli ispatıydı.

19. yüzyılda, Avrupa fikrine ve kimliğine dair bir diğer önemli gelişme dönemin güç sahibi devletlerinin çeşitli amaçlar doğrultusunda yaptıkları ittifakların Avrupa bütünleşmesi kavramını ön plana çıkarması olmuştu. Avrupa'da bir güç dengesi sağlamak adına, siyasi hedefler doğrultusunda yapılan ittifaklar, Avrupa kimliğinin siyasi nitelemelerle anılmasını arttırmıştı. Ortodoks, Katolik, Protestan devlet ayrımı gözetmeksizin yapılan siyasi amaçlı ittifaklar Avrupa adına bir bütünleşmenin temelini atmış, Avrupa'nın bütünleşmesi düşüncesi, Avrupa kimliğinin birleştirici unsurlarının neler olabileceğini iyice tartışmalı hale getirmişti. Çünkü bir Avrupa bütünleşmesi oluşabilmesi için ortak değerlere vurgu yapan bir Avrupa kimliği olması gerekmektedir. Avrupa kavramının kültürel boyutu için evrensel değerler ile Hristiyanlık arasında bir uzlaş sağlanmıştı ancak politik bir kavram olarak Avrupa'dan, Napolyon ile Bismarck'ın anladığı aynı şey değildi. Avrupa kavramının politik içeriğine yönelik bu farklı algılamalar hem ortak değerlere vurgu yapan bir Avrupa kimliği hem de bir Avrupa bütünleşmesi düşüncesinin gerçekleşmesini zorlaştırmaktaydı.¹⁷ Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ideoloji olarak milliyetçiliğin, aidiyet unsuru olarak ulusal kimliklerin gösterdiği yükseliş Avrupa kimliğine yönelik aidiyet hissiyi iyice silik hale getirmişti.

¹⁷ Erdenir, a.g.e., s. 72-74.

20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan I. ve II. Dünya Savaşları, Avrupa kimliği ve Avrupa bütünleşmesi üzerinde muazzam bir etki yaptı. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik yıkım ile güçlenen ve Alman egemenliğine dayalı ırksal bir düzen içinde Avrupa bütünleşmesi kurmayı hedefleyen Hitler, Avrupa kimliği üzerinde büyük etkiler yarattı. Hitler'in, ırksal üstünlüğe ve kültürel homojenliğe dayalı Avrupa fikri, Avrupa Yahudiliği'nin yok olmasına neden olduğu gibi, çoğulcu bir Avrupa kimliği hayallerinin de suya düşmesine neden olmuştu. II. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan büyük felaketlerden ve Hitler'in dışlayıcı kimlik tasavvurundan sıyrılmak isteyen Avrupa güçleri yeni bir Avrupa kurma çabası içine girdi. Artık Avrupa'daki güçler dengesi tamamen değişmişti. Avrupalının ırksal üstünlüğü düşüncesine dayalı dışlayıcı kimlik tasavvuru nispeten yumuşatılmaya çalışılmaktaydı. Dünyayı yerle bir eden iki savaştan sonra yeni bir dünya düzeni kurulma süreci başlamıştı. Bu yeni süreçte, sömürgeciliğin tasfiye edildiği dekolonizasyon sürecine giren Avrupa, bir yandan da ABD'nin muazzam yükselişinin gölgesinde kalıyordu. Artık Batı sadece Avrupa'dan oluşan bir kavram değildi ve ABD'nin yükselişi, Batı kavramını daha çok kullanılır hale getirmişti.¹⁸ Avrupa fikri ve Avrupa kimliği ise Batı kavramı yüzünden ikinci plana düşmüştü.¹⁹

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı kavramının, Avrupa ötesinde çok daha geniş bir coğrafyayı niteler bir hale gelmesi, Avrupa kimliğinin üzerinde önemli bir etki yapmıştı. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası, Batı ile Doğu arasındaki çatışmanın ideolojik bir yansıması olan Soğuk Savaş, Avrupa kimliğinin bu dönemki yapılanmasında önemli bir rol oynadı. ABD'yi de içine alan kapitalist Batı ile komünist Doğu arasındaki kutuplaşma ile geçen Soğuk Savaş döneminde Avrupa, ABD'nin kendine biçtiği rolü yerine getirdi ve komünist Sovyetlere ve Doğu Avrupa ülkelerine karşı, liberal ve kapitalist Batı'nın, doğu sınırının güvenliğini sağladı. Bu durum Avrupa'nın yeni ötekisinin komünizm olmasına ve Batı kavramının gölgesi altındaki Avrupa kimliğinin politik bir içerik kazanmasına neden oldu. Yaklaşık 40 yıl süren Soğuk Savaş 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla son buldu. Soğuk Savaş'ın son bulması ile Batı kavramı terk edilmedi ama Avrupa kavramı üzerine yapılan vurgu tekrar artmaya başladı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, komünist Doğu

¹⁸ Erdenir, a.g.e., s. 78.

¹⁹ Delanty, a.g.e., s. 157.

Avrupa ile kapitalist Batı Avrupa arasındaki kutuplaşmayı geri plana attı ve ebedi düşman olan İslam tekrar ötekilik algısının merkezine oturtuldu.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısını göz önüne aldığımızda, bu dönemde Avrupa fikri ve Avrupa kimliği üzerinde en çok etki bırakan gelişmelerden biri, 1950’lerle başlayan ve yaklaşık kırk yıl süren Soğuk Savaş olurken, diğeri iki dünya savaşından çıkan Avrupa’yı bütünleşmişleştirmeye ve daha güçlü hale getirmeye yönelik yaşanan gelişmeler oldu.

20. yüzyılın ilk yarısında ulus-devletlerin Avrupa’yı yerle bir eden iki dünya savaşına tutuşması, Avrupa bütünleşmesini gerçekleştirmenin nedenli zor bir amaç olduğunu ortaya koymuştu. Victor Hugo 1851 yılında Fransız Meclisi’nde yaptığı konuşmada,

“Bir gün gelecek Fransa, Rusya, İtalya, Britanya, Almanya, bu kıtanın tüm ulusları kendilerine özgün niteliklerini ve muhteşem kişiliklerinin kaybetmeksizin birbirlerine yakınlaşarak Avrupa çapında kardeşliği ortaya çıkaracaklar...” demiştir.²⁰

Ancak Hugo bu sözleri söylediğinde, 20. yüzyılın ilk yarısında ulus-devletlerinin kendi politik hedefleri için amansız bir savaşa tutuşacağını tabi ki tahmin edememişti.

1950’li yıllarla beraber, iki dünya savaşının yarattığı yıkımı giderme uğraşına giren Avrupa ulus-devletleri, bazı devlet liderlerinin savaş sonrası barışın sürekli kılınabilmesi için tek yolun, ülkelerinin ekonomik ve siyasi yönlerden birleşmesi olduğunu dile getirmesi ile Avrupa için gönüllü bütünleşmeyi hedef alan bir birliğin temelleri atılmış oldu. 1951 yılında, Batı Avrupa ülkelerinin (Belçika, Batı Almanya, Fransa, Lüksemburg, İtalya, Hollanda) demir ve çelik sanayilerinin bütünleşmesi amacı ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nu kurması, yarım yüzyılı aşkın bir süredir devam eden Avrupa bütünleşmesinin resmi başlangıcı oldu.

²⁰ Denis de Rougemont, *The Meaning of Europe*, London: Sidgwick and Jackson Publications, 1965, p. 78.

Bu yarım yüzyılı aşkın zaman dilimi boyunca Avrupa Birliği²¹ bir Avrupa bütünleşmesi yaratmak için özellikle de kültürel ve siyasi boyutla ilgili ciddi uğraş göstermiştir. Özellikle 1970’li yıllarla beraber Avrupa Birliği, tam anlamı ile sağlanacak bir bütünleşmenin Avrupalıların bir Avrupa kimliğinin varlığının bilincinde olması ile gerçekleşeceğini dile getirmeye başladı. Kuşkusuz ki bütünleşmenin ekonomik veya teknik boyutu çok hızlı geliyordu ancak kültürel veya siyasi anlamda bir bütünleşme ya da Avrupalılık bilincine sahip olma oranı oldukça düşüktü. Hugo’nun Fransız Meclisi’nde yaptığı konuşmada değindiği “her milletin özgün ulusal niteliklerini koruması” fikri, Avrupalılık bilincinin önüne geçmekte, dolayısıyla ekonomik anlamda yaşanan bütünleşme kültürel veya siyasi boyutta görülememekteydi. Bu nedenle AB, 1970’lerin başından itibaren, ortak değerlere vurgu yapan bir Avrupa kimliği oluşturma girişimlerine hız verdi.

AB tarafından Avrupa kimliği konusunda gerçekleştirilen ilk resmi girişim 1973 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi’nde hazırlanan deklarasyon oldu.²² Bu bildiride o dönemde birliğe üye durumda bulunan dokuz devletin paylaştığı ortak kültürel mirasa ve Avrupa uygarlığına vurgu yapılmış, Avrupa kimliği kavramı resmi anlamda ilk kez gündeme gelmiş ancak kültürel içeriğine çok fazla değinilmemiştir. Daha sonraki süreçte ise bir Avrupalılık bilinci yaratmak için Avrupa tarihine ve kültürüne ilişkin çalışmaların yapılması gerekliliğine dikkat çeken 1983 tarihli Solemn Deklarasyonu hazırlanmıştır.²³ 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile Avrupa bütünleşmesinin kültürel boyutuna önemli bir vurgu yapılmış, Avrupa’nın ortak kültürel mirasının ön plana çıkarılması gerekliliği düşüncesi antlaşmanın Kültür başlıklı IX. bölümünde 128. maddede kendine resmi anlamda yer

²¹ Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, 1967 yılına gelindiğinde, 1957 yılında kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile tek çatı altında birleşti ve bu üç topluluğun kurduğu yeni birliğe Avrupa Topluluğu ismi verildi. Daha sonra 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile ilk kez kullanılan Avrupa Birliği ismi, birliği bu tarihten sonra ifade eden isim oldu. Bu yüzden bir zihin karışıklığına yol açmamak için zamana göre değişen farklı topluluk isimleri kullanmak yerine Avrupa Birliği isminin kullanılması bilinçli olarak tercih edilmiştir.

²² **European Commission**, “Declaration on European Identity”, Copenhagen, 14.07.1973, http://www.ena.lu/declaration_european_identity_copenhagen_14_december_1973-020002278.html, (erişim tarihi: 04.01.2010).

²³ **European Commission**, “Solemn Declaration on European Union” Stuttgart, 19.06.1983, http://www.ena.lu/solemn_declaration_european_union_stuttgart_19_june_1983-020003357.html, (erişim tarihi: 17.12.2009).

bulmuştur.²⁴ Maastricht Antlaşması'ndan sonra, Avrupa kültürü üzerine yapılan araştırmalar oldukça artmış, çeşitli kültürel ortaklıkları ortaya çıkarıp bir Avrupalılık bilincini Avrupalıların zihnine yerleştirmek için birçok proje gerçekleştirilmiştir.

Avrupa Birliği'nin kültürel, siyasi ve ekonomik anlamda tam bir bütünleşme ve bu bütünleşmeyi sağlayacak bir Avrupa kimliği yaratmak adına giriştiği en önemli proje Avrupa yurttaşlığı projesi olmuştur. 1970'li yıllarla beraber gündeme gelen Avrupa yurttaşlığı projesi ile amaçlanan ulus-devlete rakip olmayan, ondan ayrı ve amacı Avrupalılık bilinci yaratmak olan bir vatandaşlık anlayışı oluşturmaktır. Ulus-devlet kimliklerine olan bağları daha güçlü olan Avrupalılara, Avrupalılık bilinci aşlamayı ve bir Avrupa kimliği yaratmayı amaçlayan Avrupa yurttaşlığı projesi, ortak kültür mirasına özellikle vurgu yaparak, Avrupalı olup Avrupa yurttaşlığı hakkından yararlanan ile öteki olan arasında bir sınır çizmiştir. Avrupa yurttaşlığı projesi, AB üyesi devletlerin vatandaşlarına, AB üyesi ülkelerde serbest dolaşma, Avrupa Parlamentosu seçimlerine seçmen veya aday olarak katılma, başka bir AB ülkesinde ikamet etse dahi diğer bir AB ülkesinde aynı şartlar altında belediye seçimlerine katılma gibi Avrupalılık bilinci yaratmaya dönük politik haklar tanısa da, bir Avrupa kimliği yaratacak bilinci sağlamayı bir türlü başaramamıştır.

Avrupa kimliği oluşturma çabalarının bir örneği olan Avrupa yurttaşlığı projesinin başarısızlığında belki de en önemli etken küreselleşmeye karşı duyulan tepki sonucu milliyetçiliğin yani ulusal kimlik ve ulusal çıkarlara verilen değerin hala en önemli aidiyet unsuru olarak kabul edilmesidir. AB, Avrupa yurttaşlık projesi ile Avrupa bütünleşmesi yaratacak bir Avrupa kimliği oluşturmaya amaçlasa da, günümüz koşulları ulus-devlet kimliğini her koşulda daha baskın kılmaktadır. Bu gerçek 1973 yılından beri her yıl düzenli olarak yapılan Eurobarometer kamuoyu yoklamalarının sonuçlarında oldukça net görülmektedir. Avrupa kimliği oluşturma politikalarının arttığı 90'lı yıllardan bugüne kadar yapılan kamuoyu yoklamalarının istatistiksel sonuçları kendini ulusal kimliği ile özdeşleştiren Avrupalıların oranının her dönem yüzde 40 ila 50 civarında seyrettiğini gösterirken, aynı yoklamalarda

²⁴ **European Union**, "Treaty on European Union, Official Journal C 191", Maastricht, 29.07.1992, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001>, (erişim tarihi: 12.11.2009).

kendini Avrupa kimliği ile özdeşleştiren Avrupalıların oranının her dönem yüzde 5 ila 10 civarında olduğunu göstermiştir.²⁵

Öte yandan yurttaşlık projesinin başarısızlığının bir diğer nedeni, Avrupa yurttaşlık projesi ile oluşturulmak istenen Avrupa kimliğinin, sadece AB ülkesi üyelerin vatandaşlarını kapsayacak bir aidiyet bağı yaratmasıdır. Oysaki bugün AB ülkelerinde vatandaşlık hakkı bulunmayan yasal göçmenlerden oluşan azımsanmayacak bir nüfus vardır. Bu kişilere yurttaşlık projesinde yer verilmemesi hem Avrupa yurttaşlığı projesinin başarısızlığına katkı sunmakta hem de bu yurttaşlık anlayışı ile yaratılmaya çalışılan Avrupa kimliğinin kapsayıcılığı noktasında soru işaretleri yaratmaktadır.

Ötekinin varlığı üzerinden şekillenen Avrupa kimliği, Sovyet komünizminin yıkılmasından sonra, 21. yüzyıla, eski düşman İslam'ı tekrar öteki olarak seçerek girmiştir. Şüphesiz ki bu seçimde tarihsel düşmanlığın yanı sıra yaşanan ekonomik ve sosyal krizlerinde etkisi olmuştur. Ekonomik krizlerin işsizlik olarak kendini göstermesi, milliyetçiliğin yeni bir ruha bürünerek yabancı düşmanlığı (xenophobia) şeklinde Avrupa'da tekrar sığrama yapmasına neden olmuştur. Ekonomik güdüler üzerinden yükselişe geçen yabancı düşmanlığı, 11 Eylül saldırıları sonrası doruk noktaya varmış ve Müslümanları diğer yabancılardan ayırarak ötekiliğin tam merkezine oturtmuştur. Müslümanların tekrardan ötekileştirmenin merkezine oturtulması, Avrupa kimliğinin barışçıl ve çoğulcu bir kimlik olarak şekillenmesi düşüncesini bir kenara atarken, Hristiyanlığın Avrupa kimliğinin en temel ve değişmez unsuru olduğunu savunanları, 21. yüzyılda bir kez daha haklı çıkarmıştır.

Avrupa tarihine göz attığımızda tüm Avrupa'yı ve Avrupa halklarını kapsayacak birden fazla ortak değerden bahsetmek oldukça zordur. Bundan dolayıdır ki bir Avrupalılık bilinci oluşturacak Avrupa kimliği ile ilgili tartışmalar hala devam etmektedir. Her ne kadar Avrupa'da var olan en yaygın kabul ile Avrupa kimliği, Eski Yunan, Roma, Hristiyanlık, Aydınlanma ve Batı Demokrasileri sürecinin oluşturduğu bir ortak tarih ve kültür anlayışı üzerine inşa edilmesi gereken bir kimlik olarak algılansa da, bu tarz bir kimlik oluşturma çabası günümüz Avrupa'sının gerçekleri ile uyuşmamaktadır. Her şeyden önce Avrupa için homojen bir Avrupa

²⁵ Eurobarometer kamuoyu yoklamaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm, (erişim tarihi: 11.08.2009).

kültüründen bahsetmek mümkün olmadığı gibi bugünün Avrupa'sı artık çok kültürlü, çok dinli, çok etnik kökenli bir hal almıştır. Oluşturulacak Avrupa kimliği bu duruma cevap verebilecek durumda olmalı ve bir toprak parçasına bağlı olarak değil kültürel açıklık ve çoğulculuk üzerine kurulmalıdır.²⁶ Ancak Avrupa'nın, kültürel açıklığa ve çoğulculuğa dayalı bir Avrupa kimliği oluşturmayı başarması yakın tarih için oldukça zor görünmektedir. Bunun en önemli sebebi, Avrupa kimliği üzerine ilk kez 1886 yılında Edward Freeman tarafından yapılan eski Yunan mirası, Roma mirası ve Hristiyanlık üçlemesine dayalı ortak kültür tanımının AB tarafından bugün hala Avrupa'nın ortak kültürel mirasını tanımlamak için kullanılmaya devam edilmesidir.

Kuşkusuz ki Hristiyanlık, bugün Avrupa bilincinin, Avrupa kimliğinin ve ortak kültürel mirasın en temel unsuru olarak görülmektedir. Bu gerçeklik AB Anayasası taslağı çalışmaları sırasında Hristiyanlığa yönelik atıflarda bulunulması gerekliliği tartışmaları esnasında kendini göstermiştir. AB'nin önce Avrupalılık bilinci sonra da Avrupa kimliği yaratmak adına gerçekleştirdiği, anayasa, yurttaşlık, ortak kültürel mirası ön plana çıkarma ve benzeri girişimlerinde başrolü oynayan unsur her zaman Hristiyanlık olmuştur. Kimliğin, ötekinin varlığı üzerinden anlam kazandığı düşünüldüğünde, Hristiyanlığın Avrupa kimliğinin bir unsuru olarak ön plana çıkması, AB üyesi devletlerde yaşayan ve Hristiyanlık dışındaki inançlara inanan insanların ötekileşmesine neden olmaktadır. Bunun belki de en güzel örneği zaten Avrupa'nın ebedi ötekisi olan Müslümanlarla, Avrupa'nın kendi topraklarında kurulan diyalogun başarısızlığıdır.

1.1.2. Avrupa Kimliğinin ve Fikrinin Ebedi Ötekisi Olarak İslam

Her kimlik, bir diğer kimliğin yani ötekinin varlığı ile anlam kazanmaktadır. Bir gruba veya kimliğe mensup olmak, diğer kimliklere ve gruplara mensup olanların dışarıda kalmasını ve öteki olarak ifade edilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Kimliğe yönelik tanımlayıcı unsurlar, ortak dil, din, tarih, coğrafya, kültür

²⁶ Alexandre Stutzmann, "Europe's Fake ID", *Foreign Policy*, No: 126, September/October 2001, p. 94.

olabileceği gibi cinsiyet veya ideoloji gibi unsurlarda olabilmektedir. Bu unsurların tek tek veya bir arada kimliğin tanımlayıcı unsurları halini alması, oluşacak kimliğin unsurlarını barındırmayan kişi veya grupların ötekileşmesi sonucunu doğurmaktadır.

Avrupa kimliği zaferlerden çok bozgunlar tarafından şekillendirilmiş bir kimliktir.²⁷ Bu yüzden Avrupa kimliği, paylaşılan değerler ve ortak gelecek yerine, ötekinin varlığı, karşıtlığı ve tehdidi üzerine kurgulanan bir kimlik olmuş, Avrupa kimliğinin unsurlarını belirleyen düşman olan ötekinde olmayan özellikler olmuştur. Düşman olan öteki, tarihin farklı dönemlerinde farklı şekillerde kurgulanmış, farklı şekillerde ötekileştirilmiştir. Bunun yanında öteki tarih boyunca sabit kalmamış, tarihsel seyir içinde farklı Avrupa fikirleri ve Avrupa kimlikleri olduğu gibi farklı ötekilerde ortaya çıkmıştır. Yahudiler, komünizm ve Sovyetler, Doğu Avrupa, Doğu medeniyeti ve onun bir parçası olan İslam, tarihin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkan Avrupa kimlikleri ve Avrupa fikirlerinin ötekisi olarak kurgulanan başlıca ötekiler olmuştur. Ancak bu ötekiler arasında, yaklaşık 14 asırdır Avrupalının zihninde düşman, barbar ve tehdit olarak yer kaplayan ve bu nedenle Avrupa kimliğinin şekillenmesinde önemli etkisi olan İslam'ın ya da onu temsil eden Müslümanların kuşkusuz ki ayrı bir yeri vardır.

İslam'ın, Avrupalılar için düşman ve öteki olarak kurgulanması sürecinin M.S. 7. yüzyılda başladığını söyleyebiliriz. Müslümanların M.S. 636 yılında Kudüs'ü hakimiyetleri altına alması ve yine M.S. 6. yüzyılın ortalarında başlayan ve yaklaşık yüz yıl süren Avrupa'ya doğru gerçekleşen Müslüman Arap akınları, İslam'ın, Avrupa'nın ve Hristiyanlığın ötekisi olarak kurgulanması sürecini başlatmıştı. Özellikle Müslüman Arapların akınları, İslam'ın, Avrupa'nın bir fikir ve kimlik olarak şekillenmesinde önemli yeri olan bir öteki olarak ortaya çıkmasına neden olmuştu. Akınların etkisi sonucunda, Avrupa 8. yüzyıla gelindiğinde Hristiyanlık üzerinden bir birlik kurmuş ve Hristiyanlık ile Avrupa arasındaki bağ kopmaz bir şekilde güçlenmişti.²⁸ Bu bağ sayesinde Müslümanlar öteki olarak kurgulanarak, Avrupalıların Müslümanlara karşı bugüne kadar gelen bakış açısının temelleri atılmış oldu. İslam'ın yayılmaya başlayıp Avrupa'ya doğru ilerlediği bu dönemde,

²⁷ Delanty, a.g.e., s. 57.

²⁸ John R. S. Philips, *The Medieval Expansion of Europe*, New York: Oxford University Press, 1988, p. 32.

Avrupalılar Müslümanları ötekileştirirken, Müslümanlara yakıp yıkan barbar sıfatını takmış, bu sıfat Haçlı Seferleri'nin düzenlenmesi aşamasında ise genel hatları ile Avrupalının kafasında bugün ki şeklini almıştı.²⁹ Haçlı Seferleri sırasında Müslümanların ötekiliğinin daha keskin ve net bir hale gelmesi, Avrupa'nın, düşmanlara yani ötekilere yönelik tanımlamalarının da sertleşmesine neden olmuştu. Haçlı Seferleri'nin etkisi ile İslam, Avrupalılar tarafından hayvani içgüdülerin, şehvet düşkünlüğünün, saldırganlığın ve yıkıcılığın hakim olduğu bir din olarak tasvir edilirken, Hz. Muhammed “sihir ile kilise yakmış, sahtekar ve yalancı” olarak tasvir edilmeye başladı.³⁰

Haçlı Seferleri'nin sürdüğü dönemde Avrupalıların Müslümanlar ile diğer bir ilişkisi kıtanın diğer ucunda İber Yarımadası'nda gerçekleşti. Avrupa'nın karanlık Ortaçağ yıllarında, kıtanın bir ucunda kurulan Endülüs Emevi Devleti, Avrupa'nın karanlık Ortaçağ döneminin son bulmasına önemli katkılar yapmış ve 1492'de yıkılmıştı. Her ne kadar Endülüs Emevileri döneminde Avrupa Müslümanlardan çok şey öğrenmiş ve almış olsa da, İslam bu dönemde de Avrupalının gözünde saldırgan, yıkıcı ve barbar imajını korumuştur. Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra, Avrupa bu seferde kıtanın diğer bir ucu Balkanlar üzerinden Müslümanlarla karşılaştı. Avrupa tarihinde, coğrafyasında, kültüründe, siyasi ve ekonomik yaşamında derin etkiler bırakan asıl gelişme Avrupalının Osmanlı Devleti ile karşılaşması olmuştu. Nitekim Avrupa kimliğinin kökenlerinin 16. yüzyılda Türklere (Osmanlı İmparatorluğu'na) karşı gösterilen dirençte bulunabileceği söylenmekteydi.³¹ Osmanlılar karşısında barbar, saldırgan gibi oryantalist bakış açılarının tutunamayacağının farkına varan Avrupa, o dönemde kilise iktidarına karşı oluşan ihtilafların da etkisiyle artık Haçlı Seferleri taktiklerini bir kenara bırakmıştı. Öyle ki Müslümanları Tanrı'nın gazabı, Papa'yı ise Deccal olarak niteleyen Martin Luther, kiliseyi Türklere karşı bir Haçlı Seferi düzenlemek yerine, Vatikan'ı İncil'in gereklerini yerine getirmeye çağırmakta, sorunun kilisede olduğunu dile getirmekteydi.³²

²⁹ **Yücel Bulut**, “Avrupa'nın İslam'a Yaklaşımı”, *Anlayış*, Sayı:18, Kasım 2004, s. 46.

³⁰ **Bulut**, a.g.e., s. 46.

³¹ **Delanty**, a.g.e., s. 59.

³² **Bulut**, a.g.e., s. 47.

Edward Said'in Şarkiyatçılık (Oryantalizm) adlı kitabında değindiği gibi, 16 yüzyıl itibari ile Doğu'yu gezen Avrupalı (Batılı) bilginlerin sayısının artması, bu gezgin oryantalistlerin Doğu'yu görmeden kurgulayan, yorumlayan oryantalistlerden farklı olarak İslam'ın daha gerçekçi ve objektif yorumlanmasını da beraberinde getirmişti. Doğu hala despotizmin, mistikliğin mekanı olarak algılanıp fethedilmesi gereken bir yer olarak tasvir edilse de, İslam'a ve Doğu halklarının yaşamına ilişkin daha objektif ve somut bilgiler toplanmaktaydı. Örneğin Müslümanların değerleri, fikirleri ve örfleri mutlak olarak kötülenmiyor aksine Müslümanların değerlerine karşı göreceli bir saygı oluşurken bir yandan da Osmanlı'nın devlet düzeni anlaşılmaya çalışılıyordu.

17. ve 18. yüzyılda Aydınlanma Çağı'nın akli ve bilimselliği ön plana alan düşünceleri İslam'a karşı düşmanca bakışı az da olsa etkilemişti ama yine de dostça bir bakışa yol açtığını söylemek mümkün değildi. Aydınlanma Çağı'nda İslam'a karşı tutumda yaşanan en önemli değişiklik İslam'ın peşinen yargılayan yaklaşımın yerine, İslam'ın tarihsel kökenlerini ve antropolojik temellerini sorgulayan eleştirel yaklaşımın ön plana çıkmasıydı.³³ Bu durum İslam ve Doğu ile ilgili objektif araştırmalarının sayısında da artış sağlamıştı. Ancak eleştirel yaklaşım her ne kadar bilimsel temelli bir bakış açısı getirmiş olsa da, İslam'a karşı var olan ötekileştirmeden ve düşman algılamasından etkilenmemesi mümkün değildi. Çünkü İslam, Avrupa'nın en azılı düşmanıydı. Bu yüzden Aydınlanma Çağı'nda yayımlanan eserlerde her ne kadar objektiflik ve bilimsellik temel ölçüt alınmaya çalışılmış olsa da, bu bilimsellik ve objektiflik çabası çoğunlukla ötekileştirmeyi ve düşmanlığı meşrulaştıran bir kılıf olarak kullanılmıştır.

Nitekim bu dönemin düşüncelerinde ve eserlerinde Doğu yani Müslümanların yurdu Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmesi gereken yerler olarak görülmekteydi. Çünkü her ne kadar öteki olan Müslümanlar hakkında yapılan objektif araştırmaların sayısı artsa da, Doğuluların kendini yönetmekten aciz insanlar olduğu söylemi hala varlığını korumaktaydı. Bu dönemin oryantalizminde Osmanlı Devleti başta olmak üzere, Doğu'nun zenginliklerinin, İslam dünyasının egzotizminin tasviri yapılarak, Avrupa devletleri Doğu'yu sömürgeleştirmeye

³³ Bulut, a.g.e., s. 47.

çağrılmaktaydı.³⁴ Bu hem Doğu'daki zenginlikleri hem de insanları yönetmeye yönelik bir çağrıydı ve bu çağrı kabiliyetli ve yönetmeyi bilen Avrupalıların, yeteneksiz Doğuluları yönetmesi gibi bir neden-sonuç ilişkisine dayandırılarak bilimsel hale getirilmeye çalışılmıştı.

Aydınlanmayı yaşayan Avrupa, 19. yüzyıla gelindiğinde, ötekilerle kurulacak ilişkide kendisini dinin yerini alacak yeni bir kavramla tanımlama arayışına girmişti. Bu arayış Aydınlanma'nın değerlerini taşıyan ve ilerlemeyi temsil eden uygarlık kavramının, Hristiyanlığın yerini alan laik bir kavram olarak ortaya çıkması ile sonuçlandı. Bu tanımlama arayışı Müslüman-Hristiyan ayrımının yerini uygar-barbar ayrımının almasına neden oldu ve öteki olan İslam barbarlıkla tanımlanmaya başladı.

19. yüzyılda İslam, Müslümanlar ve Doğu ile ilgili yayınlanan oryantalist eserlerde dikkat çeken nokta misafirperver, insani hassasiyetleri yüksek Doğu halkının, despot idareciler tarafından yönetilmesi üzerine kuruluydu.³⁵ Aşk, şehvet, entrika, sapkın cinsel ilişkiler, şiddet, harem hayatı gibi öğeler eserlerde sık sık işlenmekteydi. İslam coğrafyasının zengin topraklarının ve ezilmiş cahil halkının despot idarecilerden kurtarılması gerektiği sıkça tekrarlanırken, Avrupa'nın Müslüman halka ışık ve umut götürmesi gerektiği de dile getirilmekteydi.³⁶ Müslümanların ve Doğu'nun zenginliklerine sahip olmayı bu şekilde tasvir eden Avrupalı oryantalistlerin isteğine Napolyon cevap verdi ve Mısır'ı işgal etti. Dikkat çeken nokta ise Mısır'ın işgali ile oryantalistlerin söylemi arasındaki örtüşmeydi. Çünkü oryantalistlere göre Fransız orduları Mısır'ı fethetmemiş, uygarlığı götürmüştü. Bu düşünce Avrupa'nın 19. yüzyılda sergilediği emperyalist politikaları meşrulaştırma çabasının bir yansımasıydı. Bu yüzyılda Hristiyanlık, Avrupa kimliği içinde tekrar ön plana çıkmıştı. Avrupa barbar ve sapkın Müslümanlara, Hristiyanlığı götürdüğünü savunarak 19. yüzyıl emperyalist politikalarını meşrulaştırmaktaydı.

20. yüzyılın ortalarına kadar, Avrupalının Müslümanlara ve İslam'a karşı söylemi zaman zaman yumuşamış veya değişikliğe uğramış olsa da, Avrupalının

³⁴ Bulut, a.g.e., s. 47.

³⁵ Bulut, a.g.e., s. 47.

³⁶ Bulut, a.g.e., s. 47.

zihninde Müslümanların ve İslam'ın ötekiliği hiçbir zaman ortadan kalkmamış sadece belirli dönemlerde geri plana düşmüş ve şekil değiştirmişti. Ancak özellikle 1950'lerden itibaren, Müslümanların Avrupa'ya göçmen işçi olarak gitmeye başlaması, Avrupa ile İslam arasındaki ilişkilerde yeni bir boyutun açılmasını sağladı.

20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen iki dünya savaşı sonrasında, Avrupa'da olağanüstü bir yıkım olmuş ve kültürel, siyasi, ekonomik manzara tamamen değişmişti. Savaşlarla yok olmuş Avrupa'nın inşası çok sayıda ucuz işgücü ihtiyacı yaratmıştı. Bu ihtiyaç 1950'li yıllardan itibaren ilk olarak İngiltere'ye ve Fransa'ya, sonradan Almanya'ya ve diğer ülkelere ilk yabancı işçi dalgasının gitmesine neden olmuştu. Bu yabancı işçi dalgası, Avrupa ülkelerindeki yabancı işçi topluluklarının büyük bir kısmını oluşturmuştu. Çok sayıda İtalyan ve İspanyol işçi olsa da, Asya (örneği İngiltere'de), Kuzey Afrika (örneğin Fransa'da), Türkiye (örneğin Almanya'da) kökenli Müslümanların oranı azımsanamayacak orandaydı ve 15 yıl içinde (1945–1960) Müslüman toplulukları en azından bahsettiğimiz bu üç ülkede görünür hale gelmişlerdi.³⁷

II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da görülen işgücü ihtiyacı ve Müslümanların bu iş gücü ihtiyacı ile bağlantılı olarak Avrupa ülkelerine göçü, 1970'li yıllara kadar kesintisiz bir şekilde sürdü. 1970'li yılların başından itibaren, ekonomik bir altyapıya dayanan göç Avrupa'daki iş gücü açığının yavaş yavaş kapanmaya başlamasıyla ihtiyaç dışı olmaya ve istikrarsızlık yaratmaya başladı. Ancak Avrupa bu dönemde göçmenleri ile ilgili karşılaştığı sorunlarla uğraşmak yerine güvenlik tehdidinin başına yerleştirdiği Sovyetler Birliği'ne odaklanmıştı. 1950–1970 yılları arasında Avrupa'ya yüz binlerce Müslüman göç etmiş ve Avrupa'daki Müslüman nüfus birkaç katına çıkmıştı.³⁸ Artık Müslüman göçmenleri kabul eden ülkelerin, onları görmezlikten gelmesi mümkün değildi. Avrupa'ya gelen Müslüman işçiler çoktan ailelerini kurmuş, çocuklar doğmuştu. Avrupa ülkelerinin, bu işçilerin, işgücü açığını kapatıp belirli bir süre ülkelerinde çalıştıktan sonra, Kuzey Afrika'ya, Asya'ya, Türkiye'ye geri dönecekleri beklentisi içinde olmaları ve

³⁷ **Tarık Ramazan**, *Avrupalı Müslüman Olmak*, çev. Ayşe Meral, İstanbul: Anka Yayınları, 2005, s. 155.

³⁸ **Ramazan**, a.g.e., s. 156.

bu yüzden sistemli bir entegrasyon politikası geliştirme gereği duymamaları gelecek ile ilgili soru işaretleri oluşturunuyordu. Oluşan bu ortam Avrupalıların Müslümanlarla ilişkisine farklı bir boyut kazandıracaktı.

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına kadar geçen zaman diliminde güvenlik algılamasını Sovyetler Birliği ve müttefiklerinden gelecek saldırılara, tehditlere göre şekillendiren Avrupa, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra güvenlik algılamasını dolduracak yeni ötekiler bulmak zorunda kalmıştı. 1990'ların başından itibaren İslam, hem Ortadoğu'nun Batı tarafından tekrar tehdit bölgesi olarak algılanmaya başlaması hem de Avrupa'da Müslümanların artan görünürlüklerinin etkisi ile Avrupa'nın ve kimliğinin ötekisi olarak tekrar baş aktör oldu.

1970'li yıllarda Avrupa'da işgücü açığının büyük oranda kapanmış olmasına rağmen, bu tarihten sonra gelen göçü sistemli bir şekilde azaltmak yerine bütün ilgisini Sovyetlere çeviren Avrupa, 1990'ların başında ülkesindeki Müslümanların kalıcı olduğunu ve ilk göçmen kuşağın çocuklarının yani ikinci kuşak Müslüman göçmenlerin aslında Avrupa vatandaşlığını çoktan aldığını fark etmişti. Tarihi tecrübelerde kendi egemenlik ve nüfuz alanına yayılmasından dolayı hep düşman veya barbar olarak algılanan Müslümanlar, artık Avrupa'nın içine yerleşmiş, bulundukları ülkenin vatandaşlıklarını kazanmaya başlamıştı. İşin ilginç yanı ise bu durumun oluşmasındaki en önemli nedenin Avrupa'nın kendisi olmasıydı. Çünkü Avrupa Müslüman göçmenleri kendisi çağırmış ve onlara iş imkanı tanımıştı. Endülüs Müslümanlarını, Osmanlıları barbar olarak tasvir etmek Avrupalılar için olağan bir durumdu. Ama kendi topraklarında yaşayan ve özellikle yirminci yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa toplum hayatına hızla adapte olmaya çalışan Müslüman göçmenlere ne denecekti.

Ülkelerindeki yani kendi topraklarındaki Müslüman göçmenlere karşı, Müslüman Doğu için öne sürdükleri tehdit algılamalarını kullanamayacaklarının farkında olan Avrupalılar, barbar sıfatını yumuşatarak benden olmayan, bana uyum sağlamayan, dışarıdan gelen yani “yabancı” kavramını kullanmaya başladı. Müslümanlar, Avrupa için artık yabancıydı. Ancak bu sadece kavramsal bir farklılıktı. Çünkü Avrupalılar için özünde barbar ile yabancı arasında hiçbir fark yoktu. Avrupalılar sadece, kendi coğrafyalarındaki Müslümanları ötekileştirmek için

yeni sıfatlar kullanmaya başlamıştı. Avrupa'daki Müslümanlar yağmacı, saldırgan, barbar değillerdi çünkü en nihayetinde Batı medeniyetinin topraklarında yaşıyorlardı. Ama topluma ayak uyduramayan, Avrupa'nın Hristiyan kimliğiyle örtüşmeyen yabancılardı yani ötekilerdi.

Avrupa, bugün itibariyle Müslümanlara karşı tarihsel bakış açısını hem değişen dünya hem de Avrupa'da yaşayan ve çoğunluğu vatandaşlık hakkı kazanan Müslüman azınlık nedeniyle değiştirmek zorunda kalmıştır. Artık Müslümanlara ve İslam dünyasına karşı daha yapıcı olmak ve barbar sıfatının yansımalarından kurtulmak zorunluluk haline gelmiştir. Ancak gerek kanaat önderlerinin yaptıkları açıklamalar gerekse Avrupa ülkelerinin Müslüman azınlığa yönelik devlet politikaları, barbar Müslüman algılamasının Avrupalının zihninde hala önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Müslümanlar Avrupa fikri, kimliği ve toplumu için zihinlerde hala bir tehdit, düşman ve ötekidir.

1.2. Avrupa'da Din ve Devlet

1.2.1 Avrupa Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi

Avrupa ülkelerinin her biri kendi tarihsel deneyimleri, toplumsal ve kültürel yapıları, siyasal tercihleri doğrultusunda oluşturulmuş ve kurumsallaştırılmış din-devlet ilişkisi biçimine sahiptir. Bu durum Avrupa ülkelerindeki, din-devlet ilişkilerinin, laiklik anlayışının, farklı din mensuplarına bakış açılarının, dini kurumlar ve dini eğitim ile ilgili yasal düzenlemelerin birbirinden farklılık göstermesine neden olmaktadır. Öyle ki din-devlet ayrımına dayalı sistemi (separation) benimseyen Fransa, Belçika, Hollanda gibi ülkeler, aynı sistemi benimsemelerine rağmen, sistemin uygulanmasında birbirlerinden oldukça farklılık

göstermektedir.³⁹ Bu açıdan değerlendirildiğinde Avrupa’da ortak bir din-devlet ilişkisi modelinden bahsetmek oldukça zordur ve din-devlet ilişkisine dair farklı uygulamalar görülmektedir.

Avrupa ülkelerinin ulusal hukuk sistemleri, din-devlet ilişkisinin ele alınışı bakımından büyük bir çeşitlilik arz etmektedir. Bir Kuzey Avrupa ülkesi olan Finlandiya ile bir Güney Avrupa ülkesi olan İspanya’nın ulusal hukuk sistemlerinde dinin konumu büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Ancak her ne kadar Avrupa ülkelerinin ulusal hukuk sistemleri din-devlet ilişkisi bakımından büyük bir çeşitlilik gösterse de, Avrupa ülkeleri din-devlet ilişkileri bakımından üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulabilmektedir. Birincisi din ve devletin birbirinden ayrıldığı sistemi (separation) uygulayan devletler, ikincisi dini cemaatlerle sözleşmeler veya antlaşmalar imzalayan devletler, üçüncüsü ise bir devlet kilisesi (veya ulusal kilise) olan devletlerdir.⁴⁰

Din ve devletin birbirinden ayrıldığı sistemi uygulayan devletler arasında Fransa, Belçika, Hollanda, İrlanda örnek olarak gösterilebilir. Ancak modelin uygulanması yani politikalar noktasında bu ülkeler çok az benzerlik göstermektedir. Bunun en temel nedeni her ülkenin farklı toplumsal, siyasal, kültürel ve tarihsel geleneğinin olmasıdır. Örneğin geçmişte Hollanda toplumu Batı Avrupa’da Hristiyanlığı en koyu savunan ve yaşayan toplumlardan biri iken zamanla en az savunan ve yaşayan bir ülke haline dönüşmüştür.⁴¹ Bugün Hollanda her ne kadar din ve devletin ayrıldığı bir ülke olarak adlandırılrsa da, dini kurumlar hala her alanda önemli bir güce sahiptir. Bunun en temel sebebi Hollanda’ya özgü bir toplumsal bloklaşma sisteminin varlığıdır.⁴² Fransa’da ise yüzyılı aşkın bir süredir din ve devlet arasında katı ve net bir çizgi bulunmaktadır. 1905 tarihli Devlet-Kilise Ayrımı Kanunu’ndan bu yana, Fransa’da laiklik ilkesi anayasal koruma altındadır. Bu kadar

³⁹ **Silvio Ferrari**, “Islam and the Western European Model of Church and State Relations”, *Religious Freedom and the Neutrality of the State: The Position of Islam in the European Union*, ed: W. A. R. Shadid and P. S. van Koningsveld, Leuven: Peeters Publishers, 2002, p. 6.

⁴⁰ **Ferrari**, a.g.e., s. 6.

⁴¹ **Grace Davie**, *Modern Avrupa’da Din*, çev: Akif Demirci, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 20.

⁴² Sütunlaşma(verzuilen) sistemi olarak adlandırılan bu sistem, 20. yüzyılın başında farklı din ve ideolojilere mensup grupların aralarında anlaşması sonucu ortaya çıkan ve anayasal güvence altına alınan bir sistemdir. Farklı ideolojik ve dini gruplara yönelik eşitlikçi bir devlet yaklaşımını sağlayan bu sosyo-politik sisteme göre, Hollanda devleti dini ve ideolojik grupları tanır ve onları eşit derecede destekler.

uzun süreden beri var olan ve keskin sınırlarla çizilmiş bir ayrım veya diğer bir adıyla tarihsel gelenek, din-devlet ayrımı sisteminin uygulanması noktasında Fransa'nın, İrlanda'dan, Hollanda'dan veya Belçika'dan farklılık arz etmesinde oldukça etkili olmaktadır. Din-devlet ayrımına dayalı sistemi benimseyen her ülkenin yaşadığı farklı deneyimler, sistemin uygulanmasında büyük farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun en açık kanıtı din-devlet ilişkilerindeki bazı temel konularda (kiliselere finansal destek sağlama, devlet okullarında dini eğitimin verilmesi, vb.) ülkelerin yasal düzenlemeleri arasında görülen önemli farklılıklardır.

Avrupa'da din-devlet ilişkisine dair benimsenen diğer bir sistem, dini cemaatlerle sözleşmeler veya antlaşmalar imzalamaktır. Bu tarz bir sistemi uygulayan devletlere İtalya, İspanya, Almanya, Portekiz örnek verilebilir. Bu tarz bir sistemi uygulayan ülkelerde bazı dini kurumlarla antlaşma (concordat) yapıp o dini kurumlara özel statü verilmekte ya da uzlaşmaya yönelik sözleşmeler imzalanmaktadır. Bu anlaşma veya sözleşmeleri imzalamadaki temel amaç, ülkedeki nüfuzu güçlü olan veya sayıca görünür bir çoğunlukta olan dini kurum ve cemaatlerin varlığını ve bulunduğu çevrenin sosyal hayatını düzenlemesi gerektiğini kabul ve tescil etmektir. Bu tarz bir sistemi benimseyen ülkeler uygulamada birbirinden oldukça farklı politikalar yürütmektedir. Örneğin yapılan antlaşmalar çerçevesinde Katolik Kilisesi'nin özel bir statü sahibi olduğu İtalya, uygulamada Almanya ile çok büyük farklılıklar göstermektedir. Bunun en temel nedeni iki ülkenin farklı tarihsel birikimidir.

Avrupa'da din-devlet ilişkisine dair benimsenen üçüncü sistem, genel itibariyle Kuzey Avrupa ülkelerine ait bir özellik olan devlet kilisesi (veya ulusal kilise) sistemidir. Norveç, Danimarka, Finlandiya, İngiltere, devlet kilisesi veya ulusal kilisesi olan ülkelere örnek olarak verilebilir. Devlet kilisesi olan ülkelere, bu kilisenin dışında kalan cemaat veya kurumların hiçe sayılması gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak şu bir gerçektir ki devlet kiliseleri ayrıcalıklı konuma sahiptir. Örneğin İngiltere'de Anglikan Kilisesi, Danimarka'da Evanjelik-Lutheran Kilisesi çok özel ayrıcalıklara sahiptir. Bu kiliseler okullardaki din eğitiminden tutunda hastane, ordu, hapishanede verilen din hizmetleri gibi konularda ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Ancak bu durum devletin, kilise üzerinde sıkı bir denetimi

olması durumunu değiştirmez. Devlet başkanı aynı zamanda kilisenin başkanıdır ve piskoposlar devlet tarafından atanmaktadır.

Bu üç sisteme ek olarak, Vatikan Devleti'ne de kısaca değinmek gerekmektedir. Çünkü Vatikan Devleti özel statüsü olan ve bu sınıflandırmadaki sistemlerden hiçbirinin içine yerleştirilemeyen bir yapıya sahiptir. Ülkede seçime dayalı mutlak monarşi rejimi vardır ve Katolik dünyasının ruhani lideri Papa aynı zamanda devlet başkanıdır. Ruhani lider Papa'nın ağzından çıkan her söz yasa hükmü taşımaktadır. Ruhani lider Papa yasama, yürütme ve yargıdan oluşan siyasi otoritenin de başkanıdır. Bu anlamıyla din ve devlet birlikte ve ayrılmaz bir haldedir. Din ve devlet ilişkilerinin tümü birlikte yürütölür ve tek bir kişinin kontrolündedir.

Yukarıda din-devlet ilişkisine dair ele aldığımız sınıflandırma, resmi anlamda bir Avrupa ülkesinin din ile kurduğu ilişkiyi açıklamakta bize yardımcı olurken, din-devlet ilişkisine yönelik gerçekteştirilen uygulamalara ve politikalara bakıldığında açıklayıcılığını kaybetmektedir. Örneğin Belçika ve İrlanda din-devlet ayrımına dayalı sistemi benimseyen ülkeler olmalarına ve kilise ile anlaşmaları bulunmamasına rağmen, Roma Katolik Kilisesi bu ülkelerde, Katolik Kilisesi'nin anlaşma yaptığı ülkelere daha iyi bir hukuki statüye sahiptir.⁴³ Diğer yandan Hollanda din-devlet ayrımına dayalı sistemi benimsemesine rağmen dini kurumlar kamusal alanda oldukça güçlü ve etkindir. Fransa'da artık devlet okullarında din öğretmek veya mabet inşasına finansal destek sağlamak katı laiklik ilkesine ihanet sayılmamaktadır. Kısacası Avrupa ülkelerinin din-devlet ilişkileri belirli bir sınıflandırmaya tabi tutulsa da, uygulamada her ülke kendi içinde önemli bir çeşitlilik göstermektedir. Ancak tüm bu çeşitliliğe rağmen özellikle Avrupa Birliği üyesi ülkelerin hepsinde, din-devlet ilişkilerine dair ortak bir takım ilkelerin görölüğü söylenebilir. Bunlar din özgürlüğü noktasında bireysel hakların korunması⁴⁴, devlet ve dini cemaatlerin karşılıklı özerkliği, devletin dini gruplarla seçici bir işbirliği içinde olmasıdır.⁴⁵ Bu ilkeler Avrupa din-devlet ilişkilerini dair çizilecek ortak bir Avrupa modeli taslağının temel dayanaklarıdır.

⁴³ **Ferrari**, a.g.e., s. 6.

⁴⁴ AB üyesi ülkelere din özgürlüğü noktasında bireysel hakların korunması hem ulusal anayasalarla hem de AB üyesi devletlerin imzalamakla yükümlü olduğu uluslararası sözleşmelerle (İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, vb.) sağlanmaktadır.

⁴⁵ **Ferrari**, a.g.e., s. 7-12.

1.2.2. AB’de Din ve Dini Cemaatler

Avrupa’da din-devlet ilişkisi ele alındığında değinilmesi gereken konulardan biri de Avrupa Birliği’nin dine ve dini gruplara yönelik yaklaşımı ve hukuki mevzuatıdır. AB’ye üyelik başvurusu yapan her Avrupa ülkesinin kendi iç hukuklarını AB hukuku ile uyumlu hale getirmesi gerektiğinin bir şart olduğu düşünüldüğünde Avrupa Birliği hukukunun dinle ve dini gruplarla ilgili içeriği, Avrupa’da din-devlet ilişkilerini anlamak açısından önemli bir kaynaktır.

Bilindiği gibi AB’ye katılan tüm devletler, AB’nin hukuki yapısını oluşturan müktesebatı⁴⁶ kabul etmekle, uygulamakla ve yürürlüğe koymakla yükümlüdür. Bu müktesebatın oluşmasında, AB kurum ve kuruluşlarının inşa ettiği Birlik hukukunun yanı sıra uluslararası hukuk ve AB’ye üye devletlerin hukuku rol oynamıştır. Yani AB’nin hukuki yapısı üç farklı hukuk grubunun (Birlik kurumlarının inşa ettiği hukuk, ulusal hukuk, uluslararası hukuk) bileşenlerini içermektedir. Bu mekanizma, AB hukukuyla ilgili her alanda geçerli olduğu gibi din özgürlüğü alanında da geçerlidir. AB müktesebatı din özgürlüğünün hem bireysel hem de grupsal boyutunu kapsayan bir içerik barındırmaktadır. Ancak bireysel din özgürlüğü daha ziyade AB kurumlarınca inşa edilen hukuk ve uluslararası hukuk (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) hükümlerince korunurken, grupsal din özgürlüğü üye devletlerin din-devlet ilişkisindeki anayasal geleneklerine göre değerlendirilmektedir. Yani AB, üye devletlerin, dini cemaatler ile kurduğu ilişki biçimine doğrudan müdahale etmemeyi tercih etmektedir.

AB hukukunda din ile ilgili ele alınan en temel başlık insan hakları kapsamında değerlendirilen bireysel ve grupsal din özgürlüğüdür. AB Antlaşması (Treaty on European Union) madde 6/2, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından tanınmış bütün temel hakların, AB hukuk sisteminde genel hükümler olarak

⁴⁶ Avrupa Birliği Müktesebatı (Acquis Communautaire), temel Avrupa Birliği anlaşmalarında ve diğer yardımcı hukuk kaynaklarında (tüzük, karar, direktif, yönerge, vb.) yer alan kural ve kurumlar bütünüdür ifade etmektedir.

uygulanabileceğini ifade etmektedir.⁴⁷ Bu madde AİHS'nin 9. maddesinin⁴⁸ uygulanabilir hale gelmesini sağlayarak, bireysel ve grupsal din özgürlüğü ile ilgili sorunlarla baş etmede AB hukukuna sağlam bir temel oluşturmuştur. Bu temel Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşma'ya (Treaty Establishing the European Community) sonradan eklenen ve dini ayrımcılıkla mücadeleyi amaçlayan bir hükümle güçlendirilmiştir.⁴⁹ AB antlaşmalar hukuku farklı dini inanışları olan bireylere eşit muamele edilmesini (AİHS'nin 14. maddesi uyarınca) garanti altına almış ve bu amaçla uygulamaya yönelik adımlarda atmıştır. Tüm bunlara ek olarak AB'ye üye ülkelerin anayasalarında da din özgürlüğünü güvenceye alan bir maddenin veya hükmün muhakkak var olması din özgürlüğünün hukuki güvencesinin sağlam temeller üzerinde yer almasına katkı sunmaktadır.

AB hukuk sisteminde bireysel ve grupsal din özgürlüğünü garanti altına alan birçok madde, yönerge, düzenleme, karar yer almakla birlikte, din konusuna özel bir vurgu yapıldığını söylemek mümkün değildir. AB hukuk sisteminde, din özgürlüğünün garanti altına alınmış olması tamamen insan hakları ile ilgili bir yaklaşımdır. Kısacası din genel anlamda AB hukuk sisteminin içine giren bir başlık değildir. AB antlaşmalarında dini hükümlere çok sık rastlanılmamaktadır. Bu tarz hükümlere daha ziyade ulusal anayasalar veya insan hakları ile ilgili sözleşmelerde rastlanılmaktadır. AB hukuk sisteminde din ile ilgili temel içerik, bireysel din özgürlüğü ve bu özgürlükle ilgili yaşanabilecek problemlerin çözümü ile ilgili mekanizmaların varlığıdır. Grupların din özgürlüğü ise genel itibarıyla AB'ye üye

⁴⁷ **European Union**, "Treaty on European Union, Official Journal C 191", Maastricht, 29.07.1992, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001>, (erişim tarihi: 12.11.2009).

⁴⁸ İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi), madde 9- Din ve Vicdan Özgürlüğü: "1- Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir. 2- Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlakın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir."

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin tam metni için bkz. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64-FB85A86B2433/0/TurkishTurc.pdf>, (erişim tarihi: 15.12.2008).

⁴⁹ Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'nın 13. maddesi, cinsiyete, ırka, etnik kökene, dine ve inaniş, yaşa, sakatlığa ve cinsel tercihe yönelik ayrımcılıkla mücadele edilmesine dair bir hüküm içermektedir. Antlaşma'nın tam metni için bkz. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:EN:PDF>, (erişim tarihi: 10.12.2008).

Ülkelerin kendi anayasal düzenlemeleri ile değerlendirilecek bir konu olarak görülmektedir. Bunun en temel nedeni AB ile ye devletler arasındaki g dağılımıdır. Nitekim AB dini grupların devlet ile olan ilişkilerine doğrudan müdahale etmek yerine saygı göstermekle yetinmektedir. Amsterdam Antlaşması'nın 11 numaralı deklarasyonu⁵⁰ bu saygının ve AB'nin, ye devletlerin iç dengelerine karışarak standart bir din-devlet ilişkisi yaratmayacağının bir ifadesidir.

AB'nin din-devlet ilişkilerine yönelik tutumu açısından en güncel rnek, AB Anayasası taslağıdır. Anayasa taslağının hazırlanması sırasında, Vatikan ve muhafazakar yapılar taslağa Tanrı ve Hristiyanlığın eklenmesi için çaba sarf ederken, başını Fransa'nın çektiği anayasada dini referansa yer verilmemesini isteyenler, bu taleplere şiddetle karışı çıkmıştır. 29 Ekim 2004 tarihinde zıt grupların üzerinde uzlaşmasıyla imzalanan anayasa metninde yer alan ifadeler, AB'nin din-devlet ilişkisine bakışı açısından büyük önem taşımaktadır. Anayasa taslağı metninin giriş bölümünde "Avrupa'nın kültürel, dini ve hümanist mirasından ilham" alındığına atıfta bulunulmuştur. Bunun haricinde kilise ve dini olmayan kurumların hakkındaki I-52 numaralı madde ise şu hükümleri içermektedir. Madde 1: "AB, ye ülkelerdeki kiliseler ve dini kurumlar veya cemaatler hakkındaki milli kanunlara saygı duyar ve onlara karışı bir ön yargı taşımaz". Madde 3: "AB, kiliseler ve (diğer dini ve dini olmayan) kurumların kimliklerini ve özel katkılarını tanır ve onlarla açık, saydam ve düzenli bir diyalog kurar."⁵¹

Sonuç itibariyle AB Anayasası metnindeki maddelerde de görüldüğü gibi, AB hukukunun din-devlet ilişkilerinde dair özel bir yaklaşımı yoktur. Aksine bu ilişkiye dair düzenlemeler ulusal anayasalara bırakılmıştır.

⁵⁰ Amsterdam Antlaşması'nın (The Treaty of Amsterdam) 11 nolu deklarasyonu: "AB, ye devletlerdeki kiliseler ile dini demek veya cemaatlerin ulusal hukuktaki konumlarına saygı gösterir; bu konuda n yargısızdır." Amsterdam Antlaşması'nın tam metni için bkz. <http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf>, (erişim tarihi: 11.03.2009).

⁵¹ **European Union**, "The Treaty Establishing a Constitution for Europe", Rome, 29.10.2004, http://en.euabc.com/upload/rfConstitution_en.pdf, (erişim tarihi: 05.11.2008).

1.2.3. Din-Devlet İlişkisinde Belirleyici Olan Konular⁵²

Her Avrupa devletinin bir dinle veya dini gruplarla kurduğu ilişkiyi belirleyen belli konu başlıkları bulunmaktadır. Bu konu başlıkları hem ülkenin din-devlet ilişkilerinde nasıl bir sisteme dahil olduğunu hem de dini grupların devlet ile hangi düzeyde ilişki kurduğunu anlayabilmemiz açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu konular bütün dini grupları ilgilendiren bir içeriğe sahip olabileceği gibi belli bir dini grubu ilgilendiren bir içeriğe de sahip olabilmektedir. Avrupa ülkelerinde din-devlet ilişkisinin iç yüzünü gösteren bu konuların belli başlılarını şunlardır:

1. İbadethane yapımı
2. Dini tatillerin tanınması
3. Yiyeceklerle ilgili düzenlemeler
4. Dini eğitim
5. Dini sembollerin kamusal alanda kullanılması ya da takılması

İbadethane yapımı din-devlet ilişkisinin boyutunu yansıtmaları bakımından oldukça önem taşıyan bir konudur. İnsanların bir din veya inançla bağlantılı olarak ibadet edecekleri veya toplanacakları “binalar kurma ve yaşatma” hakkı uluslararası metinlere konu olmuş bir haktır.⁵³ Ayrıca bu hak tüm AB üyesi ülkelerin hukuk sistemlerinde de kabul edilmektedir. Yani ibadethane yapma ve yaşatma din özgürlüğü hakkının bir parçası olarak görülmektedir. Bir ibadethane yerinin yapımında devletin finansal destek sağlayıp sağlamaması ile ilgili olarak Avrupa ülkelerinde farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlar aslında din-devlet ilişkisine dair Avrupa ülkelerinde görülen farklılığın bir ifadesidir. Örneğin İtalya ve İspanya’da bazı dini gruplar devletten finansal destek alabilmektedir. Hollanda ve İrlanda’da devlet dini gruplara destek vermemektedir. Burada önemli olan devletin ibadethane yapımına yönelik finansal desteği olsa da olmasa da, her dini gruba karşı

⁵² Din-devlet ilişkisinde belirleyici olan konulara dair yapılan değerlendirmelerde Hristiyanlıktan ziyade azınlık konumundaki dini grupların durumu ele alınmıştır. Çünkü Avrupa’nın yerli dini olan Hristiyanlık değerlendirilen konuların hepsinde çıkış noktasını temsil etmektedir.

⁵³ Din ve İnanca Dayalı Hoşgörüslülüğün ve Ayrımcılığın Her Türünün Yok Edilmesi’ne dair 25 Kasım 1981 tarihli BM deklarasyonunun 6. maddesi bu hakka ilişkin bir içeriğe sahiptir. Deklarasyonun tam metni için bkz. <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r055.htm>, (erişim tarihi: 15.11.2008).

eşit davranılması ilkesine uyulmasıdır. Örneğin Avrupa'nın sayıca ikinci büyük dini grubu teşkil eden Müslümanlar, dine devlet desteğinin olduğu birçok Avrupa ülkesinde bu haktan yararlanamamaktadır.

Dini tatillerin tanınması konusu din-devlet ilişkileri açısından oldukça karmaşık bir konudur. Bu konudaki temel problem bir kişinin dini inancı gereği kutsal sayılan günlerde işe veya okula gitmeme hakkının olup olmadığı ile ilgilidir. Bir dini veya inancın emirlerinin bir gereği olarak kutsal günleri kutlamak, dinlenme günlerinde çalışmamak veya ayinleri icra etmek, “Din ve İnanca Dayalı Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Her Türünün Yok Edilmesi Deklarasyonu”nun 6 (h) maddesine göre din özgürlüğünün bir parçasıdır.⁵⁴

Bazı kesimlerce, iş ve okullardaki organizasyonu bozacağı gerekçesiyle bu hakka karşı çıkılmakla birlikte, Avrupa ülkelerinde bu hak ile ilgili farklı düzenlemeler mevcuttur. Bunun nedeni her Avrupa ülkesinin din-devlet ilişkilerindeki farklı yaklaşımlarından dolayı farklı uygulamalara sahip olmasıdır. Fransa, Belçika ve Portekiz’de vatandaşların Pazar dışında başka bir günde okula veya işe gitmemelerine izin verilmez. İtalya veya İspanya’da, Yahudi ve Yedi Gün Adventistleri ile anlaşma yapılmış, temel kamu hizmetlerinde bir aksama söz konusu değilse Cumartesi gününde işe ve okula gitmeme konusunda izinli sayılmışlardır. Hollanda örneğinde ise daha liberal bir tutum vardır. Bir işçi işverenine bildirmek şartıyla hiçbir dini üyeliği olmasa bile istediği gün işe gitmeme hakkına sahiptir.⁵⁵

Müslümanlar bu hakkın kullanımı noktasında en çok problemle karşılaşan dini gruptur. Yahudiler, Budistler, Yehova Şahitleri gibi dini gruplarla yapılan antlaşmalar çerçevesinde bu grupların dini tatil günleri tanınmıştır. Müslümanların da beklentisi bu yöndedir. Diğer dini gruplarla yapılan anlaşmaların benzerinin kendileri ile yapılmasını da talep etmektedir.

Yiyeceklerle İlgili Düzenlemeler daha ziyade Müslümanları ve Yahudileri ilgilendiren bir konudur. Okul, hastane ve benzeri kamu kuruluşlarının yemekhanesinde dini usullere uygun et bulundurulması hem Müslümanların hem de Yahudilerin başlıca talebidir ve bu talep dini özgürlüğün bir parçası olarak

⁵⁴ **United Nations**, “Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief”, New York, 25.11.1981, <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r055.htm>, (erişim tarihi: 15.11.2008).

⁵⁵ **Ferrari**, a.g.e., s. 13–14.

değerlendirilebilir. Daha önce bahsettiğimiz konularda olduğu gibi bu konuda da Avrupa ülkeleri -kendi din-devlet ilişkileri ile bağlantılı olarak- farklı uygulamalara sahiptir.

Fransa’da kamu kuruluşlarının yemekhanesinde ne Müslümanlar için helal et ne de Yahudiler için “koşer (kaşer)” et bulunmamaktadır. İtalya’da Yahudilerle antlaşma yapılmış ve kamu kuruluşlarına ek bir külfet getirmemekle şartıyla hastane, kışla ve hapishaneye dışarıdan yemek getirme hakkı tanınmıştır. Bu hak Müslümanlar için mevcut değildir. Hollanda’da hapishane görevlilerinin, tutukluların dini inançlarına uygun yiyecek sağlanması için gerekli düzenlemeler yapması zorunludur. Alman yasaları Müslüman, Hindu ve Yahudi askerlerin dini beslenme kurallarına saygı duyulmasını şart koşmaktadır. Kısacası ülkelerin din-devlet ilişkileri konusundaki prensipleri yiyeceklerle ilgili düzenlemelerde de temel belirleyicidir.⁵⁶

Dini Eğitim Avrupa Birliği üyesi ülkeler tarafından din özgürlüğünün bir parçası olarak kabul edilmektedir. Birliğe üye ülkelerdeki dini eğitim ve öğretim ile ilgili uygulamalar, üye ülkelerin ulusal yasa ve mevzuatlarına göre yapılmaktadır. Bu yüzden de diğer konularda olduğu gibi dini eğitim ile alakalı uygulamalarda da Avrupa ülkeleri arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır.

Hollanda’da dini eğitim devlet tarafından desteklenmektedir. Din ve devlet birbirinden ayrılmış olsa da, devlet dini eğitimi inanç özgürlüğü kapsamında değerlendirerek din hizmeti sağlayan okullara ve kuruluşlara yardım etmektedir. Anayasaya göre, eğitim özgürlüğü çerçevesinde birçok dini kurumlar tarafından özel okul açılmıştır. Bu çerçevede Müslümanların da okulları vardır. Özel okullarda din dersleri zorunlu olup, haftada iki saattir. Devlet okullarında ise din dersleri seçmelidir. Din dersleri mezhebe dayalı olarak yürütülmektedir.⁵⁷

Almanya’da dini eğitime dair uygulama karışık bir yapı göstermektedir. Okullardaki din eğitimi ile ilgili uygulamaların temeli Alman Anayasası’nın 7. maddesine dayanmaktadır.⁵⁸ Bu hüküm genel çerçeveyi belirlemektedir. Dini eğitim

⁵⁶ Ferrari, a.g.e., s. 15.

⁵⁷ S. Hayri Bolay-Mümtaz’er Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara: Ankara Merkez İmam-Hatip Lisesi Öğrencileri ve Mezunları Vakfı, 1995, s. 65.

⁵⁸ Almanya Anayasası’nın 7. maddesine göre; devlet denetim hakkını saklı tutarak okullarda din dersi verilmesini ve derslerin içeriğinin dini gruplar tarafından düzenlenmesi garanti altına alınır.

uygulamaları eyaletlere göre farklılık gösterebilmektedir. Devlet, dini okullara yardım yapmaktadır. Anayasa'ya göre din dersi kamu okullarında okutulan düzenli derslerden biridir ve sınıf geçmeye etkisi vardır. Katoliklik ve Protestanlık din dersleri devlet okullarında verilmektedir. Son yıllarda Alman Anayasası'nın güvence altına aldığı din dersi hakkından Müslümanlar da yararlanmak için başvurular yapmaktadır ancak Müslümanların Kamu Hukuku Kurumu statüsü kazanmamış olması bu duruma engel teşkil etmektedir.⁵⁹ Buna rağmen 1981'de Münih İslam Merkezi'nce açılan Alman-İslam Okulu, devletten giderlerinin yaklaşık yüzde 80'ini karşılayan mali destek almaktadır.⁶⁰

Avusturya'da okullarda seçmeli din dersi vardır ve devlet dini cemaatlerce okullara tayin edilen dini görevlilerin ücretlerini öder. Okullardaki din dersleri ile ilgili işleri, dinî cemaatler düzenlerler. Anayasaya göre tanınmış dinî cemaatler şunlardır: Katolik, Protestan, Eski Katolik, Ermeni Apostel, Yunan-Ortodoks, Suriye-Ortodoks, Metodistler, Mormonlar, Yeni Apostel Kiliseleri; Müslümanlar; İsrail Din Camiası; Budist Din Camiası.⁶¹

Belçika'da devlet okullarında seçmeli din dersi vardır. Devlet dini okullara yardım yapmaktadır. İngiltere'de devlet okullarında din dersi zorunludur. Ancak veliler isterse bu derslere katılmaktan alıkoymaktadır. Devlet dini okullara yardım etmektedir. İtalya'da devlet okullarında din dersi seçmeli olmakla birlikte, devlet dini okullara finansal yardım sağlamaktadır. Yunanistan'da din dersi (Ortodoksluk) mecburidir ve devletin dini okullara desteği vardır.⁶²

Avrupa'da dini eğitim alanındaki uygulamasıyla istisna olan tek ülke Fransa'dır. Fransa, katı laiklik ilkesi gereği devlet okullarında din dersi yoktur. Laiklik ilkesinin ilk uygulama alanı eğitimidir. Din dersi yerine "Ahlak ve Yurttaşlık Bilgisi" dersi vardır. Kilise okullarına devlet yardımı verilmektedir. Ayrıca özel okul açılmasına da izin verilmektedir. Avrupa ülkelerinin hemen hepsinde dini okullara devlet desteği vardır. Ancak devlet okullarında din dersi verilmesi noktasında ülkeler kendi din-devlet ilişkisi yapılarına göre farklılıklar arz etmektedir.

⁵⁹ Ahmet Yükleven-Ahmet T. Kuru, *Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi: Fransa, Almanya, Hollanda*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2006, s. 38.

⁶⁰ Yükleven-Kuru, a.g.e., s. 38.

⁶¹ Bolay-Türküne, a.g.e., s. 62-63.

⁶² Yükleven-Kuru, a.g.e., s. 17.

Dini Sembollerin Kamusal Alanda Kullanılması veya Takılması özellikle son yıllarda din-devlet ilişkileri denince akla ilk gelen konulardan biri olmuştur. Grupsal din özgürlüğünden daha fazla bireysel din özgürlüğünü ilgilendiren bu konu Avrupa'nın gündemine özellikle başörtüsü sorunu ile beraber gelmiştir. Kimi devletler kamu kuruluşlarında başörtüsü takmayı ve dikkat çekecek dini semboller kullanmayı yasaklarken (Fransa örnek verilebilir), kimi devletler gerek anayasal gelenekleri gereği gerekse ulusal mahkemelerini aldığı kararlar neticesinde (Hollanda gibi) başörtüsü ile ilgili herhangi bir yasak veya düzenleme barındırmamaktadır. Bu konu yine ülkelerin din-devlet ilişkisi yapılarına göre farklılık göstermektedir. Ama başörtüsü konusu Avrupalı devletlerin çok kolay tutum değiştirdiği bir konudur. Birçok ülkede yasal bir kısıtlama olmamasına rağmen başörtüsüne karşı sert bir tutum vardır.

21. yüzyılda din hala Avrupa'nın en başat aktörlerinden biridir. Her ne kadar Avrupalı halkların kiliseye gitme ve bağlılık oranların da düşüş olsa da, dinin Avrupa insanı üzerindeki tesiri yadsınamaz ölçüde güçlüdür. Bu yüzden Avrupa ülkelerinin dini gruplar ile kuracağı ilişkilerde dinin konumun zayıfladığını düşünmesi önemli bir hata olacaktır. Buna ek olarak değerlendirilmesi gereken diğer bir nokta ise din-devlet sistemlerinin giderek değişir bir nitelik göstermeye başlamasıdır. Avrupa dini çoğulculuk anlayışının giderek güçlenmeye başlaması ve dinin nüfuzunu hala korumaya devam etmesi, Avrupa ülkelerini din-devlet ilişkileri noktasında dönüşüme zorlamaktadır. Artık Fransa gibi tüm dinleri tanımama veya Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi tek bir dine bağlı olma, Avrupa'nın dini profili ile çelişkili bir hale gelmiştir. Bu yüzden Avrupa ülkeleri dini gruplarla antlaşmalar, sözleşmeler yapma yolunu tercih etmektedir. Burada asıl önem kazanan nokta Avrupa ülkelerinin, din-devlet ilişkileri ile ilgili atacağı adımlarda Avrupa'nın artık reddedilemeyecek dini çoğulculuğunu dikkate alması ve tüm dini gruplara eşit muamele göstermesidir. Avrupa'nın ikinci büyük dini grubu olan Müslüman azınlığı veya diğer dini grupları (Yahudileri, Sihleri, Budistleri, vb.) dikkate alan politikalar ve yaklaşımlar sergilemek, Avrupa'da din-devlet ilişkilerinin bundan sonrası için olmazsa olmazlarından.

1.3. Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı

Son yıllarda Avrupa ülkelerinde yapılan ulusal seçimlerde aşırı sağ partilerin elde ettiği başarılı sayılabilecek sonuçların yanı sıra, artan milliyetçi söylemler ve yabancılara yönelik uygulanan ayrımcı ve dışlayıcı politikalar, ırkçılığa karşı mücadeleyi toplumsal entegrasyon projesinin ve Avrupa kimliğinin en önemli unsurlarından biri olarak gören Avrupa Birliği’ni oldukça endişelendirmiştir. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında, özellikle 1980’lerden sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak, yeni kavramlar ve tanımlamalar yüklenen ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının Avrupa’daki yükselişinin neden ve sonuçları, AB düzeyinde alınan önlemler, bu önlemlerin ve mücadelenin yeterliliği genel hatlarıyla değerlendirilecektir.

1.3.1. Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: Tarihsel Süreç ve Tanımlar

İnsanlık tarihi içinde uzun bir geçmişe sahip olan ırkçılık, tarih boyunca değişen toplumsal yapıya ve düzene paralel bir şekilde değişik biçimlerde kendini göstermiş ve farklı tanımlamalarla ifade edilmiştir. Bir kavram ve ideoloji olarak köklerini 19. yüzyılda bulan ırkçılık teorisi, 19. yüzyılın ikinci yarısında sosyal Darwinizm ile bağlantı kurularak açıklanmaya başlanmış ve “bilimsel ırkçılık” olarak adlandırılmıştır. Irkların biyolojik olarak tanımlanmasına dayanan bu teori fiziksel özelliklerin göstergesi olarak doğal karakteristik özellikleri kullanmış ve zihinsel, ahlaki üstünlük/aşağılık olgularını savunmuştur. Bu tanımlama Aryan ırkının diğer ırklardan üstün görmüş ve Yahudileri Asyalı insanlar olarak tanımlayarak hiyerarşinin en altına yerleştirmiştir.⁶³

Irkların biyolojik olarak tanımlanması ve zihinsel, ahlaki üstünlük/aşağılık olgularına dayanan bilimsel ırkçılık teorisi, sömürge altındaki ırkların daha aşağı bir

⁶³ **Nora Rathzel**, “Developments in Theories of Racism”, *Europe’s New Racism: Causes, Manifestations, and Solutions*, ed. The Evens Foundation, New York: Berghahn Books, 2002, p. 4.

nitelikte olduğu varsayımı ile 19. yüzyıl Avrupa sömürgeciliğini meşrulaştırmanın bir aracı olmuştur. Hitler Almanyası'nda, Almanları birleştirmekte, yenilmez olduklarına inandırmakta, ekonomik sömürüyü ve köle emeğini meşrulaştırmakta, halkı savaşa yöneltmekte, Hitler'in başlıca egemenlik ögesi olan ırkçılık teorisi, Germen ırkının temizliği ve saflığını korumak adına girişilen katliamlara yön veren teori olmuştur. Irk ayrımcılığının ve Aryan ırkının üstünlüğü tezinin meşrulaştırılmaya çalışılmasının bir örneği olan Nazi Almanyası'nda yaşananların tarihe kara bir leke olarak geçmesinden sonra, II. Dünya Savaşı sonrası dönem bilimsel ırkçılığın çürütülmesi yönündeki çabaları beraberinde getirmiştir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda BM'nin bir alt kolu olarak görev yapan UNESCO tarafından düzenlenen toplantılarda, uluslararası alanda tanınmış bilim adamları tarafından ırklar arasında bir fark olmadığı kanıtlanarak, ırkçılığın bilimsel bir temeli olmadığı ispatlanmış ve bilimsel ırkçılık çürütülmüştür.⁶⁴

II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'daki yıkımı ve buna bağlı işgücü açığını kapatmak için üçüncü dünya ülkelerinden ve eski sömürge ülkelerinden Batı Avrupa'ya gelen göçmenlerin, özellikle 1980'li yıllardan sonra Avrupa toplumu içinde iyice görünür hale gelmesi ve göç ettikleri ülkelerde kimliklerini siyasi ve kültürel olarak tanımlama süreci içine girmeleri, ırkçılık teorisini tanımlayan unsurların değişmesine zemin hazırlamıştır. Irkçılık artık geçmişte Avrupalı devletler tarafından domine edilen ve sömürgecilik tarihinin bir parçası olan bilim destekli düzeyinden ziyade, daha çok “yabancı” ve “zayıf” olanlara karşı yönetilen bir olgu olmuş ve bu yeni ırkçılık biçimine “kültürel ırkçılık” adı verilmiştir.⁶⁵ Yeni ırkçılığı, biyolojik özelliklere vurgu yapan bilimsel ırkçılıktan ayıran en temel özellik, eşitsizlikçi ve hiyerarşiye dayalı ırk kategorisinin yerine kültür kategorisini geçirmesi olmuştur. Klasik ırkçılıkta ırkların saflığını koruması olarak kurgulanan hedef, yeni ırkçılıkta kültürlerin saflığını koruması şeklinde kurgulanmıştır. Klasik ırkçılıkta saf ırkların yüceltilmesi, yeni ırkçılıkta yerini saflığını korumuş, birbirine karışmamış (melezleşmemiş) kültürlerin yüceltilmesi eğilimine bırakmıştır. Küreselleşme

⁶⁴ **Fatma Yılmaz**, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: AB Politikalarının Etkin(siz)liği*, Ankara: USAK Yayınları, 2008, s. 19.

⁶⁵ **Hajo Funke**, “Europe at the Threshold: Fairness or Fortress? Racism, Public Policy and Antiracist Concepts”, *United Nations Institute for Social Development Conference Paper*, Durban: South Africa, 3–5 September 2001, p. 3.

sonucu, endüstri sonrası toplumun bir gerçeği haline gelen farklı kültürlerin bir arada ve birbiri ile etkileşim içinde yaşaması ve var olması durumu, yeni ırkçılar tarafından çöküş ve yozlaşma olarak adlandırılmıştır. Yeni ırkçıların yabancı işçilere ve göçmenlere duyduğu tepkinin temelinde de bu düşünce yatmaktadır. Çünkü yeni ırkçılara göre, yabancı işçiler ve göçmenler kimliklerin saflığının korunması açısından sorun yaratmaktadır. Bu yüzden yeni ırkçılara göre yabancı işçilerin ve göçmenlerin kendi ülkelerine dönerek, özgün kültürleri içinde yaşamaları, kültürel yozlaşmanın önüne geçebilmek için oldukça önemlidir.

İrkçılığın tarihsel gelişiminin yukarıdaki kısa değerlendirmesinde de görüldüğü gibi, ırkçılık tarih boyunca değişen koşullara ayak uydurmuş bir teori olmuştur. Bu durum, ırkçılık kavramına yönelik farklı tanımlamalar yapılmasına neden olmuştur. Todorov'un tanımlamasında da görüleceği gibi ırkçılık kavramı davranış ve ideoloji olarak iki farklı boyutta tanımlanmaktadır. Davranış biçimi olarak ele alınan ırkçılık, tanımlanmış fiziksel özellikleri kendilerinden farklı olan bireylerden nefret etme ya da bireyleri açıkça küçük görmenin ifadesi olarak tanımlanırken; bir ideolojinin parçası olarak tanımlanan ırkçılık ise, insan ırklarıyla alakalı bir doktrini ifade etmektedir.⁶⁶ İrkçılık kavramı ayrıca, ırksal gruplar dışındaki etnik ve dini gruplar arasındaki önyargı ve hoşgörüsüzlüğü tanımlamak içinde kullanılmaktadır.⁶⁷ Çünkü günümüz koşullarında ırkçılık kavramını sadece ırksal gruplar arası ilişkilere ve ırk kavramına dayalı bir şekilde tanımlamak yeterlilik açısından sorunlu olabilmektedir. Bu yüzden ırkçılık kavramını tanımlarken anti-semitizm, Arap fobisi, İslamofobi ve benzeri korkuları da kapsayan bir tanımlama yapılabilmektedir. Bunun yanında, ırkçılık kavramı tanımlanırken bu kavramın toplum içine yerleşmesine etki eden faktörlerden bağımsız bir ırkçılık tanımı yapılamayacağına yönelik görüşlerde bulunmaktadır. Nitekim Akıllıoğlu ırkçılığı, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık, hoşgörüsüzlük, kültürel rölativizm (görecelilik), köktendincilik (fundamentalizm), entegrizm⁶⁸ kavramlarıyla yakından ilişkili

⁶⁶ **Tzveton Todorov**, "Race and Racism", *Theories of Race and Racism*, ed. Les Back and John Solomos, London: Routledge Publications, 2000, p. 64.

⁶⁷ **Yılmaz**, a.g.e., s. 23.

⁶⁸ *Entegrizm*, dini veya siyasi olsun bir inancı, tarihin bir önceki döneminde sahip olduğu kültür yapısı veya müesseseleriyle özdeşleştirmektir. Böylece insanlar mutlak bir doğruya malik olduklarına inanmakta ve bu doğruların kabullenilmesini dayatmaktadır.

kompleks bir fenomen olarak tanımlamaktadır.⁶⁹ Irkçılık ve yabancı düşmanlığının bireylerin gelecekle ilgili korku ve güvensizliklerinden doğduğunu ve aynı zamanda işsizlik ve fakirlik ile beslendiğini savunan Akıllıoğlu, ayrımcılığı her çeşit ırkçılığın etkili bir unsuru olarak değerlendirmektedir.⁷⁰

İrkçilik ile mücadele etmek için hazırlanan düzenlemelerde, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı kavramları adı altında yapılandırılan tanımlamalar bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler'in 1965 tarihli "Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Uluslararası Sözleşme" başlıklı insan hakları alanındaki ilk sözleşmesinde ırk farklılığına dayalı her türlü üstünlük savının yanlış bilimsellikten uzak olduğu vurgulanmış ve "ırk ayrımcılığı" kavramının tanımı madde 1 (1)'de şu şekilde yapılmıştır:

"İrk ayrımcılığı terimi, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacına ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih anlamındadır."⁷¹ Bu tanımlama kapsamında görüldüğü gibi ırkçılık sadece bilinçli olarak gerçekleştirilen ırkçı saldırıları değil, sonuçları zamanla ortaya çıkabilecek ayrımcı, dışlayıcı, kısıtlayıcı uygulamaları da içermektedir.

Avrupa Konseyi Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (European Commission Against Racism and Intolerance- ECRI) 13 Aralık 2002 tarihinde ırkçılık ve ırk ayrımcılığı ile etkin mücadele etmek amacıyla, Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin ulusal düzenlemelerinde yer almasını düşündüğü ilkeler ile ilgili bir tavsiye kararı kabul etmiştir. Komisyonun ulusal düzenlemelerde ırkçılık ve ırk ayrımcılığı ile mücadeleye ilişkin Irkçılık ve Hoşgörüsüzlük Karşısı 7 No'lu Genel Politika Önerisi'nde ırkçılık kavramı şu şekilde tanımlanmıştır:

"1. Bu kararın amacı bakımından aşağıdaki tanımlar uygulanacaktır:

⁶⁹ **Tekin Akıllıoğlu**, "Contemporary Forms and Manifestations of Racism and Racial Discrimination Against Immigrants", *Perceptions*, Vol: 2, No: 2, June-August 1997, p. 105.

⁷⁰ **Akıllıoğlu**, a.g.e., p. 105.

⁷¹ **United Nations**, "International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination", New York, 21.12.1965, <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm>, (erişim tarihi: 05.02.2010).

(a) ‘İrkçilik’, renk, dil, din, milliyet, ulusal veya etnik köken gibi bir esasın kişiyi veya bir grup insanı hor görmeyi haklı çıkaran inanç veya kişinin veya bir grup insanın üstünlük mefhumu inancı anlamına gelmektedir.

(b) ‘Doğrudan ırk ayrımcılığı’ ırk, renk, dil, din, milliyet veya ulusal veya etnik köken temeline dayalı hiçbir objektif ve makul gerekçesi olmayan her türlü farklı muamele anlamına gelmektedir. Meşru bir amaç gütmüyorsa veya kullanılan araç ile amaç arasında makul bir orantılılık ilişkisi bulunmuyorsa farklı muamelenin hiçbir objektif ve makul gerekçesi yoktur.

(c) ‘Dolaylı ırk ayrımcılığı’ bir hüküm, kriter veya uygulama gibi açıkça tarafsız bir faktöre, objektif ve makul bir gerekçesi bulunmadıkça, ırk, renk, dil, din, milliyet veya ulusal veya etnik kimlik temelinde belli bir gruba mensup kişiler tarafından kolaylıkla uyulamayabilecek durumları ifade etmektedir. Meşru bir amaç güdüyorsa veya kullanılan araç ile gerçekleştirilmek istenen amaç arasında makul bir orantısallık ilişkisi bulunuyorsa, hukuka aykırılık söz konusu olmayacaktır.”⁷²

Sonuç olarak Yılmaz’ın toparlayıcı tanımı ile ırkçılık: “fiziksel ve kültürel farklılıkların büyük ölçüde neden olduğu önyargı ve düşüncelerle beslenen, çeşitli olumsuz unsurların etkileriyle günlük davranışlardan siyasi ve kurumsal yaşama uzanan farklı düzeylerde ortaya çıkan ve olumsuz yönde de olsa gelişim ve değişim gösteren ideolojik bir süreci içeren bir fenomenin ifadesi” olarak tanımlanabilir.⁷³

Yabancı düşmanlığı(xenophobia), “farklı” ve “yabancı” olan bireylerden duyulan korku; aynı zamanda “herkesten farklı olanlara” karşı var olan düşmanlık olarak tanımlanmaktadır.⁷⁴ Buna ek olarak Master ve Roy ise yabancı düşmanlığını “kültürü içinde barındıran bir ulusa özdeş kimlikle bağlantı kurularak yabancılara karşı duyulan güvensizlik, korku ve/veya nefretin ifadesi” olarak tanımlamaktadır.⁷⁵ Yabancılar gerek kültür ve kimlikleri tanınmadığı için gerekse sahip olunan kültürü değiştirecekleri, melezleştirecekleri düşünüldüğü için korku ve nefret yaratmaktadır.

⁷² **European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI)**, *General Policy Recommendation No.7: On National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination 13 December 2002*, Strasbourg: ECRI Publications, 2003, p. 5.

⁷³ **Yılmaz**, a.g.e., s. 26.

⁷⁴ **Jens Rydgren**, “Meso-level Reasons for Racism and Xenophobia Some Converging and Diverging Effects of Radical Right Populism in France and Sweden”, *European Journal of Social Theory*, Vol: 6, No: 1, 2003, p. 48.

⁷⁵ **Sara De Master–Michael K. Le Roy**, “Xenophobia and the European Union”, *Comparative Politics*, Vol: 32, No: 4, June 2000, p. 425.

Dolayısıyla yabancılara karşı beslenen düşmanlığın özünde biyolojik unsurlar değil kültürel ve kimliksel unsurlar yer almaktadır. Yabancılar, kültürün ve etnik kökenin belirleyicisi olduğu ulusal kimliğe yönelik en büyük tehdit olarak görüldüğü için düşmandır.

Yabancı düşmanlığını kültürel ve kimliksel farklılıklar nedeniyle yabancılara karşı duyulan nefret olarak yapan tanımlamaların yanında, kavramı daha geniş bir kapsamda ele alan tanımlamalarda vardır. Roberto Aliboni bu tanımlamalardan birinde yabancı düşmanlığını çeşitlik ve farklılığa karşı duyulan yaygın düşmanlığın bir ifadesi olarak tanımlar.⁷⁶ Bu tarz bir tanımlamada yabancılar olarak tanımlanan coğrafi köken, ten rengi, kültür (din, dil, vb.) olarak farklı olanların arasına cinsel kimliği farklı olanlarda girebilmektedir. Örneğin homoseksüellere duyulan düşmanlık bu tanımlama kapsamında yabancı düşmanlığının bir örneği olabilmektedir. Yabancı düşmanlığının en önemli göstergesinin korku ve nefret ile tetiklenen fiziki ve düşünsel saldırganlık olduğu düşünüldüğünde, ırkçılıkla ile yabancı düşmanlığının aynı kökenden geldiğini ve benzer faktörlerden beslendiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla yabancı düşmanlığı da ırkçılık gibi ayrımcılığa ve dışlayıcı görüş ve politikalara yol açmaktadır. Sonuç olarak, bahsettiklerimize dayanarak, yabancı düşmanlığını, farklı olana ve bilinmeyene karşı korku ve nefretle şekillenen, temelinde önyargılı algılamaların yattığı tutum olarak tanımlayabiliriz.

1.3.2. Avrupa Birliği'nde Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığının Yükselişinin Temel Nedenleri

Son yıllarda Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde ırkçı unsurlar taşıyan şiddet eylemlerinde görülen artış ve aşırı sağ partilerin seçimlerde aldıkları oy oranlarını göreceli olarak arttırması, azınlıkların ve göçmenlerin topluma entegrasyonuna Avrupa'nın geleceği açısından büyük önem veren Avrupa Birliği'ni çok zor durumda

⁷⁶ **Roberto Aliboni**, "The EU, Islamophobia and Immigration" *Conflict in Focus*, No: 11, February 2006, p. 2.

bırakmıştır. İrkçi içerik taşıyan suç ve eylemleri kayıt altına alan resmi veriler, özellikle 11 Eylül'ün hemen ardından, AB üyesi ülkelerin birçoğunda ırkçı şiddet ve saldırıların arttığını ortaya koymuştur.⁷⁷ 11 Eylül, Londra ve Madrid saldırılarının üzerinden geçen zaman içinde ırkçı saldırılarda azalma olsa da, resmi veriler, ırkçı eğilimin süreklilik kazandığına dair bir tablo çizmiştir.⁷⁸ Tüm bunlara ek olarak, özellikle 1980'li yıllardan sonra yabancı karşıtlığını (düşmanlığını) politik duruşlarının temeline yerleştiren aşırı sağ partilerin, 90'lı yılların sonundan itibaren elde ettiği seçim başarıları, Avrupa Birliği üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Kuşkusuz ki hem aşırı sağın gösterdiği yükseliş hem de artan ırkçı saldırılar birbiri ile paralel gelişen olgulardır ve birçok sorun ve nedenden beslenmektedir. Peki temel olarak ırkçılık ve yabancı düşmanlığını besleyen veya yükselten nedenler nelerdir bunları özetle ele alalım.

1.3.2.1. Avrupa Bütünleşmesi Süreci

1952 yılında yürürlüğe giren ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran Paris Antlaşması ile temelleri atılan AB, yarım asrı aşan bir süreden bu yana pek çok köklü değişikliği içinde barındıran bir bütünleşme süreci yaşamaktadır. AB, yarım asırdan daha uzun bir süredir devam eden bütünleşme süreci boyunca hem üye sayısını attırarak genişleyen hem de ekonomik ve siyasal birçok konuda yetki sahibi olarak derinleşen uluslar üstü bir kurum haline gelmiştir. Derinleşme ve genişleme süreçleri üzerinde şekillenen AB bütünleşmesi, uzun bir dönem bütünleşme sürecinde söz hakkı olmayan Avrupa halkları tarafından uzlaşılı ile kabul edilen bir süreci ifade etmemektedir. Aksine bütünleşme süreci boyunca birçok çıkmaz yaşanmış ve Avrupa halklarının sert tepkiler gösterdiği dönemlerden geçilmiştir.

⁷⁷ **European Union Agency for Fundamental Rights (FRA)**, "Trends and Developments 1997–2005: Combating Ethnic and Racial Discrimination and Promoting Equality in the European Union", Vienna: FRA Publications, 2007, p. 39.

⁷⁸ **European Union Agency for Fundamental Rights (FRA)**, "Trends and Developments 1997–2005: Combating Ethnic and Racial Discrimination and Promoting Equality in the European Union", Vienna: FRA Publications, 2007, p. 39.

Gerek AB'nin bütünsel bir yapı olarak üye devletler karşısında yetkilerinin artmasını ifade eden derinleşme süreci, gerekse Birliğe yeni ülkelerin üye olarak kabul edilmesini ifade eden genişleme süreci, topladıkları tepkiler ile Avrupa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının yükselişe geçmesinde oldukça etkili olmuştur. AB bütünleşmesi sürecinin bir ayağı olan derinleşme sürecinde, ulus-devletin siyasi ve ekonomik yetki ve sorumluluklarını aşama aşama AB kurumlarına devretmesi, ulus-devletlerin ekonomi politikalarının başarısızlığı ile ortaya çıkan ekonomik sorunlarla birleşince, bütünleşme süreci Avrupa halklarının kafasında soru işaretleri yaratmıştır. Ekonominin kötüye gitme eğilimi içinde olması sonucu işsizliğin artması, AB bütünleşmesinin bir unsuru olan, Birlik üyesi ülke vatandaşlarının serbest dolaşımı gibi haklara karşı tepkiyi arttırmaktadır. Ulus-devlet otoritesinin ve egemenlik alanının daralmasının sonucu oluşan milliyetçi reflekse işsizliğin ve ekonomik durgunluğun eklenmesi özellikle AB içinde yaşayan azınlıklara, göçmenlere, sığınmacılara büyük bir tepki duyulmasına neden olmakta, bu kişiler işsizliğin ve ekonomik refah seviyesinin düşüşünün sebebi olarak görülmektedir. Bu durum bütünleşmeye karşı olan ve seçmenlerin korkuları, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı gibi unsurlar üzerinden beslenen radikal sağ partilere hem politik hareket alanı hem de önemli bir seçim malzemesi sağlamaktadır. Buna ek olarak bütünleşme politikalarının çok-kültürlülüğü beraberinde getirmesi, radikal sağ partilerin ve aşırı milliyetçilerin ulus-devlet yapısının ve kimliğinin zayıflatıldığı söylemi ile ortaya çıkarak, yeni bir oy kapısı aralamalarına olanak sağlamaktadır.⁷⁹ Bu anlayışa paralel olarak, AB içindeki yabancılar ve üçüncü ülke vatandaşları istenmeyen kişiler ilan edilmekte, ulus-devleti kimliğinin en büyük düşmanı olarak görülmektedirler.

AB bütünleşmesinin genişleme sürecine duyulan tepkinin temelinde genişleme nedeniyle refah seviyesinin düşeceği düşüncesi yatmaktadır. Genişlemenin, Birliğin içine farklı sosyal ve ekonomik refah düzeyleri olan yeni üye ülkeler katması, refah kaybının yaşanacağı düşüncesinin temel çıkış noktasıdır. Keza 2004 yılında Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe katılması, önceki genişlemelere nazaran daha fazla ülke ve insanı kapsadığı için büyük bir korku yaratmıştır. Bu korku işini kaybetme, geleceğin kötüye gitmesi, refah düzeyinin

⁷⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 54.

düşeceği düşüncelerinden kaynaklanmıştır. Refah paylaşımına karşı duyulan isteksizlik, bireyleri aşırı uçlara, ırkçı ve yabancı düşmanı tutumlara yönlendirmektedir. Zira Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Merkezi adına Eurobarometer tarafından 2000 yılında yayınlanan özel analizde, yabancı düşmanlığına yol açan endişelerin büyük çoğunluğunun refah standartlarının kaybindan kaynaklandığı tespiti yapılmıştır.⁸⁰ Kuşkusuz ki bireylerin yabancılara karşı ırkçı ve düşmanca tepkilere yönelmesinde en büyük rolü radikal sağ partilerin ve grupların populist politikaları oynamaktadır. Zira refah düzeyine karşı algılanan tehdidin yeni üye ülke vatandaşlarından ziyade göçmen, azınlık, sığınmacılar olarak görülmesi, radikal sağın yabancı düşmanlığını tetikleyen politikalarının eseridir. Bu politikalar nedeniyle bir yandan refah düzeyinin düşeceği korkusuyla bütünleşme karşıtlığı yükselirken bir yandan da radikal sağ tarafından bütünleşmenin gerçekleşmeyecek olmasının nedeni olarak gösterilen göçmen ve azınlıklar gibi yabancılara karşı ırkçı ve yabancı düşmanı tutum ve davranışlar artmaktadır.

1.3.2.2 Küreselleşme

Küreselleşme ırkçılık ve yabancı düşmanlığını dolaylı yoldan etkileyen olgulardan biridir. Küreselleşmenin, sermaye, endüstri, işgücü ve finansal anlamda yarattığı hareketlilik ve hızlı dönüşümün, ulus-devlet yapısının yıpranmasına neden olması yabancılara karşı düşmanlığı dolaylı yoldan etkilemiştir. Küreselleşmenin yarattığı ekonomik durgunluğu ve işsizliği halklarına açılamayan Avrupa hükümetleri, küreselleşme ile yaşanan işsizlik ve ekonomik durgunluğun suçlusunun göçmenler, azınlıklar veya diğer yabancılar ilan edilmesine engel olamamış, yabancılara yönelik hoşnutsuzluğa ve düşmanlığa zemin hazırlamıştır. Öte yandan küreselleşmenin siyasal bir sonucu olan ulus-devletin işlev ve yetkilerinin değişime uğraması ile milliyetçi akımlar büyük ölçüde yükselişe geçmiştir. Milliyetçiliğin

⁸⁰ “Attitudes Towards Minority Groups in the European Union: A Special Analysis of the Eurobarometer 2000 Opinion Poll on Behalf of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia” *Eurobaromete Tecnical Report*, Vienna, March 2001, p. 35.

gösterdiği yükseliş, küreselleşme ile gelen çok-kültürlülüğe karşı etnik, dini ve ulusal kimliklere sığınılması, “biz” ve “onlar” arasındaki ayrımın giderek derinleşmesi sonuçlarını doğurmuştur. Bu yönüyle küreselleşme yarattığı kitlesel emek göçü ile kültürler arası etkileşimi artıran bir olgu olmuşken diğer yandan kültürel ve kimliksel farklılıkları daha belirgin hale getirerek, Avrupalının yabancı olanlara karşı beslediği ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını tetiklemiştir. Bunlara ek olarak küreselleşme ile beraber güvenlik sorunun da küresel hale gelmesi ırkçılık ve yabancı düşmanlığına dolaylı yoldan etki eden bir faktördür. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından küresel göç ve küresel terörün birbiri ile ilişkilendirilmesi, terörist gruplar ile göçmenler ve azınlıkların (özellikle Müslümanların) benzer tehdit unsurları taşıyan gruplar olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu durum Avrupa’da yaşayan yabancılara potansiyel terörist muamelesi yapılmasına ve yabancılara karşı korkunun, ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve eylemlerin yükselişe geçmesine zemin hazırlamıştır.⁸¹

1.3.2.3. Kitlesel Göç Sonucu Yaşanan Niceliksel Artış

Avrupa’ya kitlesel göç, II. Dünya Savaşı’nın bitmesinin ardından, Avrupa’yı yeniden inşa etmek için, eski sömürge ülkeleri ve üçüncü dünya ülkelerinden Batı Avrupa’ya gelen işçiler ile başlamıştır. İlk zamanlarda, her ne kadar bu işgücü göçünün geçici süreli olduğu ve ihtiyaç bittiğinde işçilerin ülkelerine geri dönecekleri düşünülmüş olsa da, beklentiler gerçekleşmemiş, 1970’lerdeki petrol krizinde birçok misafir işçi işsiz kalmalarına rağmen ülkelerine dönmemiştir. Daha ileri ki yıllarda misafir işçiler eş ve çocuklarını aile birleşimi politikalarından yararlanarak yanlarına alarak Avrupa’da kalıcı olduklarını göstermiştir. 1980’li yıllardan itibaren gerek niceliksel açıdan, gerekse toplum içinde kültürel görünürlülük açısından daha belirgin bir grup haline gelmeye başlayan göçmenler, Avrupa ulus devletlerinin göreceli homojen bir yapıdan daha heterojen bir yapıya

⁸¹ Yılmaz, a.g.e., s. 65–82.

bürünmesine neden olmuştur. Gerek yüksek doğum oranları gerekse yasal kısıtlamalarda olsa yasadışı yollardan devam eden göç, Avrupa'daki yabancıların sayısını her geçen gün arttırmış ve 2005 yılı verileri, AB-25 içinde yabancı nüfusun toplam nüfusa oranını yüzde 8,6 olarak göstermiştir.⁸² Yabancıların niceliksel artışı, işsizlik, suç oranlarındaki artış, entegrasyon politikalarında yaşanan sorunlarla birleşince Avrupa halkı ırkçı ve yabancı düşmanı tutum ve davranışlara yönelmiş, işsizliğin, kültürel yozlaşmanın, ekonomik durgunluğun sebebi olarak radikal sağ partilerin popülist politikalarının da etkisiyle yabancıları görmeye başlamıştır. Aslında yabancıların niceliksel artışı endişe verici bir konuymuş gibi ortaya konulması da, nüfusunun yaş ortalaması her geçen yıl artan ve çalışan insan sayısı azalan Avrupa'nın yabancı iş gücüne ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Zira çalışan nüfus sayısında gelecek 50 yıl içinde 40 milyon düşüş yaşanması beklenen Avrupa'da, 2050 yılı itibarı ile yaşlı nüfusun (65 yaş ve üzeri) çalışan nüfusa (15-64 yaş) bağımlılığının yüzde 25'ten yüzde 50'ye çıkacağına hesaplanması bu ihtiyacın en önemli kanıtlarındandır.⁸³ Durum böyleyken çoğu Avrupalıyı, yabancılarla karşı düşmanlığa ve ırkçı saldırılara yönelten yanlış anlamaları(işsizliğin sebebinin yabancıların gibi gösterilmesi gibi) ortadan kaldırmak ve bu yanlış anlamaları körükleyen kurumları(medya, aşırı milliyetçi yapılanmalar ve radikal sağ partiler gibi) uyarmak toplumsal entegrasyon açısından AB ülkelerini oldukça rahatlatan doğru hamleler olacaktır.

1.3.2.4. Sorunun Siyasallaşması ve Politik Yanlışlar

Avrupa'da ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve eylemlere zemin hazırlayan(neden olan) önemli bir faktörde toplumsal entegrasyon ile alakalı sosyal içerikli bir konu olan yabancıların durumunun siyasal rant malzemesi olarak kullanılması ve bu yüzden uygulanan popülist devlet politikalarının başarısızlığa

⁸² **Rainer Muenz**, "Europe: Population and Migration in 2005", June 2006, <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?id=402>, (erişim tarihi: 02.04.2009).

⁸³ "Revitalising Old Europe", *The Economist*, 13 March 2003.

uğramasıdır. Toplumsal entegrasyon için uygulanan politikaların oy kaygısı güderek oluşturulması, üretilen politikaların sorunlara çözüm olmak yerine olumsuz ve yanlış algılamaları güçlendirmesine neden olmaktadır.

Seçmenlerin hem kültürel ve ekonomik kaygıları hem de AB bütünleşmesine yönelik korkuları ile beslenen aşırı sağ, ürettiği söylemlerle bir yandan azınlıklara, göçmenlere, mültecilere veya sığınmacılara yönelik toplumsal entegrasyon politikalarının içeriğinin sorunlu hale gelmesine katkı sunarken bir yandan da bu grupların, kendilerinden veya hükümet politikalarından kaynaklı yaşadığı entegrasyon sorunlarını bir rant malzemesi olarak kullanmaktadır. Aşırı sağın sorunu siyasal bir rant malzemesi haline getirmeye yönelik bu tavır, toplumdaki yabancılara yönelik ön yargılı ve düşmanca düşünceleri arttırırken, gündelik hayatta ve konut, eğitim, istihdam gibi alanlarda yaşanan ayrımcılığı daha görünür hale getirmektedir. Ayrımcı ve dışlayıcı argümanların siyasal rant malzemesi olarak kullanılması sadece aşırı sağa özgü bir anlayış değildir. Aşırı sağ kadar uç noktalarda olmasa da, merkez sağ görüşün temsilcisi partiler de zaman zaman oy kaygısıyla göç ve işsizlik konularına yönelik göçmen karşıtı ve dışlayıcı söylemlere başvurmaktadır. Bu durum yabancılarla ilişkili ayrımcı ve dışlayıcı tavır ve davranışların meşrulaşmasına katkı sunarken, uygulanan sorunlu hükümet politikalarında yaşanan sorunlar, ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve eylemlerin yükselişine neden olmaktadır.

1.3.2.5. Küresel Terör Saldırıları ve İslamofobi⁸⁴

11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de, daha sonraki yıllarda ise Avrupa’da gerçekleşen terör saldırıları, 21. yüzyılda Avrupa’da ırkçılık ve yabancı

⁸⁴ İslamofobi’ye ilişkin ilk tanım 1997 yılında İngiltere’nin önemli araştırma merkezlerinden biri olan Runnymede Trust tarafından hazırlanan raporda yapılmıştır. Raporada İslamofobi, “... İslam’a karşı temelsiz düşmanlık. Müslüman birey ve topluluklara karşı yapılan ayrımcılığın pratik sonuçları ve Müslümanların sosyal ve politik dışlanmışlıkları...” şeklinde tanımlanmıştır. (**The Runnymede Trust, Islamophobia: A Challenge For Us All**, London: Runnymede Trust Publications, 1997). Ayrıca bkz. **Christopher Allen- Jorgen S. Nielsen, Summary Report on Islamophobia**, Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) Publications, May 2002. **Chris Allen**, *Islamophobia, Its Meaning and Manifestations in UK and Europe*, Switzerland: University of Freiburg, December 2005.

düşmanlığının yükselişe geçmesine dolaylı yoldan etki eden olaylar olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de gerçekleştirilen saldırıların ardından, 2004 yılında Madrid’de, 2005 yılında ise Londra’da gerçekleştirilen terör saldırıları, Avrupa’yı küresel terör gerçeği ile tanıştırmasının yanı sıra, yabancılara yönelik korkunun da tavan yapmasına neden olmuş, dolayısıyla yabancılara yönelik düşmanlık ve dışlama büyük bir yükselişe geçmiştir. Zira Londra’daki bombalı saldırıdan sonra Müslümanlara yönelik nefret suçlarının üç hafta içinde altı katına çıkması bunun tipik bir örneğidir.⁸⁵ Buna ek olarak terör saldırılarından sonraki yıllarda yayınlanan bir dizi raporda da, Müslümanların sözlü ve fiziki birçok İslamofobik saldırıya maruz kaldığı ve barınmadan, istihdama kadar birçok konuda ayrımcılığa uğradığı elde edilen veriler aracılığı ile onaylanmıştır.⁸⁶ Saldırıları ile ilgili medyada çıkan ve Müslümanları karalayan haberler, kamuoyunda terörist Müslüman imajını ve İslamofobiyi güçlendirirken, Avrupa devletlerinin, saldırılar sonrasında terörle mücadele adı altında içerdeki düşman olarak adlandırdıkları Müslümanları fişlemeye başlaması, temel hak ve özgürlükler adına büyük bir sorun yaratmıştır. Nitekim Avrupa Konseyi tarafından Aralık 2001 tarihinde benimsenen Ortak Tutum⁸⁷ kararı, üye ülkelerce ulusal yasalara yansıtılmış ve içerideki tehdit olarak kabul edilen yabancılar dini kimlikleri baz alınarak fişlenmeye başlamıştır.⁸⁸ Bu durum mevcut haliyle zaten sorunlu olan entegrasyon politikalarının daha da sorunlu hale gelmesine yol açmış, terörist kelimesinin tüm Müslümanları tanımlayan bir kelimeymiş gibi kullanılmaya başlamıştır.

Küresel terör saldırıları İslam korkusunu ve düşmanlığını güçlendirerek, dolaylı yoldan Avrupa’da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının yükselişe geçmesine etki eden olaylar olmuştur. Ancak İslam korkusu ve düşmanlığı olarak tarif edilen İslamofobi, sadece küresel terör olayları ile açıklanabilecek bir olgu değildir. Her şeyden önce Aliboni’nin de belirttiği gibi İslamofobi bir ülke vatandaşının

⁸⁵ Yılmaz, a.g.e, s. 98.

⁸⁶ **European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC)**, “Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia”, Vienna: EUMC Publications, 2006.

⁸⁷ **European Council**, “Council Common Position of 27 December 2001 on the Application of Specific Measures to Combat Terrorism, (2001/931/CFSP)”, Brussels, 27.12.2001, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:344:0093:0096:EN:PDF>, (erişim tarihi: 04.11.2008).

⁸⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 95.

yurtdışından gelen kişilere tahammül göstermemesinin geniş bir spektruma yansıyan ifadesinin bir parçasıdır.⁸⁹ Diğer bir ifade ile yabancı düşmanlığının içindeki özel bir alan olan İslamofobi, özellikle dinin temel alındığı bir korkuyu ve nefreti ifade etmektedir. Tarihin çeşitli dönemlerinde Avrupa'nın karşıtı veya ötekisi olarak kurgulanan İslam dini ve Müslümanlar, Avrupalılar tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve kurgulanmıştır. Bugün gelinen noktada ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının bir boyutu olarak karşımıza çıkan İslamofobi de, Müslümanların Avrupa için bir tehdit olduğu düşüncesinin ürünüdür ve ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve eylemlere yol açan bir algılama şeklidir.

İslamofobi birçok unsurun etkisiyle ortaya çıkan ve eylem halini yabancı düşmanlığı ve ırkçılık olarak gösteren bir algılama şeklidir. Küresel terör saldırıları ve radikal İslamcı düşüncenin yükselişi gibi güvenlik ile alakalı unsurlar, Müslümanların tarih boyunca çoğunlukla Avrupa'nın ötekisi olarak kurgulanmış olması, Avrupa'da Müslümanların sayıca çoğalmaları (niceliksel artış), Avrupa'nın Müslüman olmayan yerli halkının Müslümanlar ve İslam hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması, ifade özgürlüğünün yanlış kullanımı ya da suistimal edilmesi, Müslümanların Avrupa'daki varlığı ile ekonomik durgunluk ve işsizlik sorunun beraber anılması gibi faktörler İslamofobiyi tetikleyen ve dolaylı olarak ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına zemin hazırlayan faktörlerdir. Özellikle radikal sağ ve aşırı milliyetçi gruplar tarafından sürekli beslenen İslamofobi, bir yandan yanlış devlet politikalarının oluşturulmasına sebep olup Müslümanların marjinalleşmeye yöneltirken, bir yandan da ırkçılık ve ayrımcılık gibi ciddi sorunların temelini oluşturup Müslümanların içerideki tehdit olarak kurgulanmasına neden olmaktadır. Yaşanan bu problemli sürecin ve İslamofobi algısının önüne geçebilmek için AB'nin sadece güvenlik odaklı değil, kültürel, sosyal odaklı önlemler de alması ve Müslümanlarla doğrudan diyaloga geçmesi atılacak önemli adımlar olacaktır.

⁸⁹ Aliboni, a.g.e., s. 2.

1.3.2.6. Medyanın Etkisi

Avrupa’da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının artması genel itibariyle, ekonomik, kültürel ve güvenlik ile ilgili nedenlere bağlansa da, yönlendirici bir güç olan medyanın etkisini görmezden gelmek mümkün değildir. Günümüzde iletişimin başlıca unsurlarından biri olan medya, yabancılar (göçmenler, azınlıklar, mülteciler, sığınmacılar) ile ilgili yapılan olumlu veya olumsuz haberler ile Avrupa halkı ve siyasi organları üzerinde büyük bir etki yaratmaktadır. Örneğin 11 Eylül sonrası medyada çizilen terörist ve köktendinci Müslüman profili hem İslamofobi’nin yükselişine hem de ayırıcı politikalara zemin hazırlamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası, Müslümanların medyada hem içerideki hem de dışarıdaki düşman ilan edilmesi Müslümanlara yönelik ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve eylemlerin yükselmesinde oldukça etkili olmuştur. Sadece yaşanan terör saldırıları değil, işsizlik, refah seviyesinin düşmesi, ekonomik durgunluk, yabancıların doğum oranlarının yüksekliği gibi konular aracılığı ile yabancılara (özellikle Müslümanlara) yönelik olumsuz haberler yapan medya, bu sayede kamuoyu zihninde, kötüye gidişin sorumlusu olan bir yabancı profili yaratmaktadır. Danimarka gazetelerinin Kopenhag şehrinde artan göçmen sayısı nedeniyle “saatli bomba” uyarısı yapması⁹⁰, yine Danimarka’da ortaya çıkan karikatür krizi, Salman Rüştü olayı, Körfez Savaşı ve özellikle 11 Eylül olayları sonrası Müslümanlar aleyhinde medyada çıkan yazılar, medyanın kamuoyu zihninde yarattığı olumsuz Müslüman profiline katkı sunan örneklerdir. Yabancılara yönelik yaratılan bu olumsuz imaj, bir yandan yabancı düşmanlığını ve ırkçılığı tetiklerken bir yandan da devlet politikaları üzerinde bir kamuoyu baskısına yol açarak, toplumsal entegrasyon politikalarını başarısızlığa götüren bir etki yapmaktadır.

⁹⁰ **Liz Fekete**, “Anti-Muslim Racism and the European Security State”, *Race & Class*, Vol: 46, No: 1, 2004, p. 17.

1.3.3. AB'nin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadelesi: Politikalar ve Yasal Düzenlemeler

Avrupa entegrasyon süreci önündeki en büyük engellerden biri olarak görülen ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, günümüzde AB'nin çeşitli yasal düzenlemeler, politikalar ve bildiriler aracılığı ile mücadele ettiği önemli bir sorundur. Birliğe üye ülkelerin kendi tarihsel gerçeklikleri ve soruna yaklaşımlarında ki farklılıkları nedeniyle, Avrupa Birliği'nin sorunla mücadele yönünde hukuki bir yetki elde etmesi ancak 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile gerçekleşmiş olsa da, Birliğin sorunla mücadele yönündeki çabaları hukuki bir yetki elde edilmesinden çok daha öncelere dayanmaktadır. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında Birliğin ırkçılık ve yabancı düşmanlığına karşı verdiği mücadele açısından önem taşıyan kararlar, politikalar ve yasal düzenlemeler tarihsel bir perspektif içinde kısaca değerlendirilecek, soruna karşı mücadelenin bir özeti ortaya konulmaya çalışılacaktır.

5 Nisan 1977 tarihinde, AB Parlamentosu, AB Konseyi ve AB Komisyonu tarafından yayınlanan Temel Haklara İlişkin Ortak Deklarasyon⁹¹, özelde ırkçılık ve yabancı düşmanlığına ayrı bir atıf yapmamış olsa da, Birliğin temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik bağlılığını vurgulaması nedeniyle, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele politikalarının başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Bu deklarasyondan 9 yıl sonra Birlik kurumları tarafından önemli bir girişim gerçekleştirilmiş ve 11 Haziran 1986 tarihli Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığına Karşı Deklarasyon⁹² ile çoğunluğu göçmenlere yönelik olan ve giderek artan yabancı düşmanı tavır, hareket ve şiddet eylemleri, topluluk kurumlarınca tanınmıştır. Deklarasyon ile ırk ayrımcılığını ortadan kaldırma ve insan

⁹¹ **European Union**, "Joint Declaration by the European Parliament, the Council and the Commission Concerning the Protection of Fundamental Rights and the ECHR", Luxembourg, 5 April 1977, http://www.ena.lu/joint_declaration_european_parliament_council_commission_concerning_protection_fundamental_rights_echr_luxembourg_april_1977-020006080.html, (erişim tarihi: 11.12.2009).

⁹² **European Union**, "Joint Declaration by the European Parliament, the Council, the Representatives of the Member States, Meeting Within the Council, and the Commission Against Racism and Xenophobia", Strasbourg, 11.06.1986, http://www.moqatel.com/openshare/WthaeK/Molhak/MalahekEro/EMalahekEroup12_1-1.htm_cvt.htm, (erişim tarihi: 08.12.2009).

onuruna saygı gösterme, tüm Avrupa ülkelerinin ortak kültürünün ve yasal mirasının parçaları olarak vurgulanmış, ırksal, dini, sosyal, kültürel ve milliyet bağındaki farklara dayalı olarak kişi ve kişi gruplarına karşı tüm hoşgörüsüzlük, düşmanlık, güç kullanımı kınanmış ve yabancılara yönelik her türlü ayrımcılık reddedilmiştir.

1990'lı yılların başı, komünizmin çökmesi ve Avrupa bütünleşmesinin çoğunluğu konjonktüre bağlı olarak hız kazanmasıyla birlikte artan göç dalgaları ve nüfus hareketlerine de bağlı olarak, AB üye devletleri içinde milliyetçilik ve aşırı haliyle ırkçılık akımlarının artmasına sahne olmuştur.⁹³ Bu durum Birlik kurumlarını ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlükle mücadele için adımlar atmaya yöneltmiş ve bunun ilk adımı olarak 29 Mayıs 1990 tarihinde AB Konseyi tarafından Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadeleye İlişkin İlke Kararı⁹⁴ yayınlanmıştır. Konsey ilke kararında etkileyici ve önleyici eğitim politikalarının önemi, medyanın rolü, göçmen işçi çocuklarının eğitim sorunu gibi konular üzerinde durmuş ve ırkçı ve yabancı düşmanı eylemlere karşı geliştirilmesi gereken önlemleri maddeler halinde sıralayarak mücadele adına daha sonra Birlik ve üye devletler tarafından atılabilecek adımlara yol göstericilik yapmıştır.

Birliğin kurucu antlaşmalarında ırkçılık ve yabancı düşmanlığı konularına gönderme yapılmamış olması, AB kurumlarını bağlayıcı önlemler almaktan alıkoymuştur. Ancak Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'ndan (AB Antlaşması) sonra, Birlik ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadeleye daha fazla önem vermeye başlamıştır. Zira 24–25 Haziran 1994'te yapılan Korfu Zirvesi ve Zirve sonrası yayınlanan Zirve Sonuç Bildirgesi⁹⁵ bunun ilk göstergesi olmuştur. Zirve sonrası yayınlanan bildirgede ırkçı ve yabancı düşmanı eylemler kınanırken, sorunla mücadele yönünde kararlılık belirtilmiştir. Ancak Zirve'de alınan en dikkat çekici karar yabancılara anlama ve hoşgörüyü teşvik etme

⁹³ Yılmaz, a.g.e., s. 130.

⁹⁴ **European Council**, "Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, Meeting within the Council of 29 May 1990 on the Fight Against Racism and Xenophobia", 29.05.1990 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:41995X1123:EN:NOT>, (erişim tarihi: 21.08.2009).

⁹⁵ **European Council**, "European Council at Corfu 24–25 June 1994, Presidency Conclusions", Corfu, 25.06.1994, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00150.EN4.htm, (erişim tarihi: 03.04.2009).

amacıyla bir Danışma Komisyonu'nun kurulması kararı olmuştur. Zirvede kurulması öngörülen komisyon, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Danışma Komisyonu adı altında Eylül 1994'ten itibaren düzenli toplantılar yapmaya başlamış ve Nisan 1995'te yayınladığı final raporu ile ırkçılık ve yabancı düşmanlığına yönelik birçok tespit yapmış, öneri sunmuştur.⁹⁶ Bu önerilerden bir tanesi olan ırkçılık ve yabancı düşmanlığının izlenmesi için merkezin kurulması önerisi, daha sonraki yıllarda AB'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı adına attığı en önemli somut adımlardan biri olmuştur.

Avrupa Birliği'ne ayrımcılıkla mücadele konusunda hukuki yetki tanıyan Amsterdam Antlaşması'na kadar geçen zamanda, Birliğe bağlı kurumlar sorunla mücadele adına pek çok bildiriye ve düzenlemeye imza atmıştır. Yukarıda kısaca değinilenlerin yanı sıra, 1995 tarihli AB Konseyi İlke Kararları, AB Komisyonu'nun 13 Aralık 1995 tarihli Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Anti-Semitizme İlişkin Komisyon Bildirisi, AB Konseyi Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadeleye İlişkin Ortak Eylem Kararı, 1997 yılının Irkçılığa Karşı Avrupa Yılı ilan edilmesi, 25 Mart 1998 tarihli AB Komisyonu Bildirisine dayanan Irkçılığa Karşı Eylem Planı, genel anlamda ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına karşı mücadele yollarını, tavsiyeleri, mücadelede yapılan hataları içeren bildiriler, düzenlemeler ve kararlar olmuştur.⁹⁷

Ancak Birliğin yasal yetki kazanmasına kadar gelen süreçte, sorunla mücadele adına atılan en önemli adım, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Danışma Komisyonu'nun Nisan 1995'te yayınladığı final raporunda kurulmasını tavsiye ettiği Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi'nin (EUMC), 2 Haziran 1997'de 1035/97 sayılı Konsey Tüzüğü ile Viyana'da kurulması olmuştur.⁹⁸ Merkezin temel amacı, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelede, Birliğe veya üye devletlere Avrupa düzeyinde objektif, güvenilir ve karşılaştırılabilir veri sağlamak olarak belirtilmiştir. Bu amaç doğrultusunda birçok araştırmaya ve rapora

⁹⁶ **Consultative Commission on Racism and Xenophobia**, "Final Report from: Consultative Commission on Racism and Xenophobia (Commonly Called the Kahn Report)", Brussels, 29.05.1995, http://aei.pitt.edu/1588/01/Kahn_report.pdf, (erişim tarihi: 17.11.2009).

⁹⁷ Adı geçen karar ve düzenlemeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Yılmaz**, a.g.e., 136-147.

⁹⁸ **Yılmaz**, a.g.e., s. 145.

imza atan merkez, Birlik kurumlarına ve üye devletlere ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele yolunda oldukça spesifik ve güncel veriler sunmuştur.

Birliğin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelesi sürecindeki en önemli kırılma noktalarından biri Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Antlaşma çerçevesinde Avrupa Topluluğu Antlaşması'nın bünyesine dahil edilen ve ırk, etnik köken, dini inanç, cinsel konum dahil olmak üzere ayrımcılıkla mücadeleyi geniş bir kapsamda ele alan 13. madde ile ilk kez Birliğe ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele noktasında yasal yetki verilmiştir.⁹⁹ Söz konusu yasal düzenlemenin de katkısıyla, 2000'li yıllar AB'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelede çitayı yükselttiği yıllar olmuştur. Bunun ilk göstergesi, AT Antlaşması'nın 13. maddesi ile elde edilen yasal yetkiye dayanarak hazırlanan, "İrk ve Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele Edilmesi İlkesinin Uygulamaya Konmasına İlişkin Direktif"¹⁰⁰ ve "İstihdam ve Çalışmada Eşit Muamele için Genel Çerçeve Oluşturan Direktif"¹⁰¹ başlıklı iki direktifin Avrupa Konseyi tarafından sırasıyla Haziran 2000 ve Kasım 2000 tarihlerinde benimsenmesi olmuştur. Bu direktiflerden ilki, ırkçılık ile ilgili ilk bağlayıcı düzenleme olması, Birliğe üye ülkelerin iç hukuklarına da uyarlanan bir düzenleme olması ve önceki girişimlere nazaran, sosyal yaşamın önemli alanlarına dair daha kapsamlı bir içerik barındırması bakımından oldukça önem taşımaktadır.

İrkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele kapsamında atılan diğer bir önemli adım, 27 Kasım 2000 tarihli AB Konseyi Kararı¹⁰² ile Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Programı'nın benimsenmesi olmuştur. İrk, etnik köken, din, inanç,

⁹⁹Avrupa Topluluğu Antlaşması'nın 13. maddesi için bkz. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:EN:PDF>, (erişim tarihi: 10.12.2008).

¹⁰⁰ **European Council**, "Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 Implementing the Principle of Equal Treatment Between Persons Irrespective of Racial or Ethnic Origin", Luxembourg, 29.06.2000, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0043:EN:HTML>, (erişim tarihi: 11.07.2009).

¹⁰¹ **European Council**, "Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 Establishing A General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation", Brussels, 27.11.2000, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:EN:HTML>, (erişim tarihi: 11.11.2009).

¹⁰² **European Council**, "Council Decision of 27 November 2000 Establishing A Community Action Programme to Combat Discrimination (2001 to 2006)", Brussels, 27.11.2000, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000D0750:EN:HTML>, (erişim tarihi: 17.09.2009).

özür, yaş veya cinsel yönelime dayanan her türlü dolaylı ve doğrudan ayrımcılıkla mücadele için hazırlanan programın, 1 Ocak 2001–31 Aralık 2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelenin her aşamasında uluslar üstü işbirliğinin gerekliliğini vurgulayan Eylem Programı, AB üyesi olmayan ülkelerin katılımına da açık tutulmuştur.

AB, 2000’li yıllarla beraber ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelesini yasal zemine taşımış olsa da, mücadelenin başarıya ulaşması için hukuki yaptırımlar tek başına yeterli değildir. Ayrımcılığa karşı toplumsal farkındalığın yaratılması, sosyal projeler ve düzenlemeler aracılığı ile mücadeleye toplumsal desteğin sağlanması oldukça önemlidir. Bu amaçla gerçekleştirilen projelerden biri, 17 Mayıs 2006 tarihli Karar¹⁰³ ile 2007 yılının “Herkes için Eşit Fırsatlar Yılı” ilan edilmesi olmuştur. Bu proje ile dört temel amaç belirlenmiştir. Bu amaçlar; ayırım gözetmeme ve eşitlik hakkına ilişkin kamu farkındalığını arttırmak, güçlendirilmiş tartışma zeminine toplumun katılımını sağlamak, çeşitliliğe yönelik hoşgörünün arttırılmasını teşvik etmek ve daha fazla dayanışmaya dayanan bir toplumun oluşumu çabalarına destek vermektir. Bu amaçlara ulaşmak için yıl boyunca sürdürülecek aktiviteler sergi, bilgilendirme ve tanıtma kampanyaları, toplantı ve konferanslar, ulusal ve AB düzeyinde yapılacak etkinlik ve anketler olarak belirlenmiştir. 2007 yılının diğer bir önemli gelişmesi, Avrupa Birliği Konseyi tarafından alınan kararla Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi’nin (EUMC) yerini Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı’nın (FRA) alması olmuştur. FRA, EUMC’den farklı olarak, daha geniş görev alanına ve görevlerini bağımsız olarak yürütebilen bir yapıya sahiptir.

Ayrımcılığa karşı toplumsal farkındalığı ve kültürlerarası diyalogu geliştirmek adına atılan adımlardan biri de, AB Parlamentosu’nun ve Konseyi’nin 18 Aralık 2006 tarihli Kararı¹⁰⁴ ile 2008 yılının Avrupa Kültürlerarası Diyalog Yılı ilan

¹⁰³ **European Parliament and the Council of European Union**, “Decision No 771/2006/EC of the European Parliament and Council of 17 May 2006 Establishing The European Year of Equal Opportunities for All(2007) – Towards a Just Society”, Strasbourg, 17.05.2006, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:146:0001:0007:EN:PDF>, (erişim tarihi: 11.05.2009).

¹⁰⁴ **European Parliament and the Council of European Union**, “Decision No 1983/2006/EC of the European Parliament and of Council of 18 December 2006 Concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008), Brussels, 18.12.2006, <http://eur->

edilmesi olmuştur. Buna ek olarak uzun yıllardır tartışma konusu olan ve 2007 yılında üzerinde uzlaşmaya varılan ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadeleyle ilişkin Çerçeve Kararı¹⁰⁵, AB Adalet ve İçişleri Bakanları'nın 27–28 Kasım 2008'de yaptığı toplantıların ardından alınan kararların, Birliğin resmi gazetesinde yayınlanmasıyla resmi nitelik kazanmıştır. Birliğe üye devletlerin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele ile ilgili düzenlemelerini ve yasalarını yakınlaştırmaya çalışan Çerçeve Kararı, AB içinde yabancı düşmanlığı ve ırkçı nedenlerle nefret ve şiddete çağrı bulanıklara en az 1 ila 3 yıl hapis cezası verilmesine dair cezai yaptırımını içermesi açısından oldukça önemlidir.

AB'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadeleyle dair en güncel yasal düzenlemesi ise Lizbon Antlaşması ile yürürlüğe giren ve Birlik vatandaşlarının haklarını tek bir metinde toplayan AB Temel Haklar Şartı¹⁰⁶ (THŞ) kapsamında yer almaktadır. THŞ kapsamında ırkçılık ve yabancı düşmanlığına dair doğrudan bir gönderme olmamasına rağmen madde 21 (1) ve madde 21 (2), cinsiyete, ırka, renge, etnik veya sosyal kökene, genetik özelliklere, dile, dine veya inanca, siyasi veya her türlü düşünceye, bir ulusal azınlığa mensup olmaya, servete, doğuma, sakatlığa, yaşa veya cinsel eğilime, milliyete dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklamıştır.

Avrupa Birliği özellikle 1990'lı yılların sonlarından itibaren ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele konusunda hukuki ve toplumsal anlamda birçok ilerleme kaydetmiştir. Ancak kaydedilen bu ilerlemelere rağmen, FRA (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı) ve ENAR (Irkçılığa Karşı Avrupa Ağı) gibi ırkçılık, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve Anti-Semitizm konuları hakkında çalışmalar yapan oluşumların ortaya koyduğu veriler ve yayınladığı raporlar, AB'nin sorunla mücadele politikalarının başarısı veya etkinliği noktasında soru işaretleri yaratmaktadır. AB'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelesindeki etkinliği veya etkinsizliği her ne kadar tartışmalı bir konu olsa da, üzerinde özellikle

lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:412:0044:0050:EN:PDF, (erişim tarihi: 05.06.2009).

¹⁰⁵ **European Council**, “Framework Decision on Racism and Xenophobia”, Luxembourg, 19.04.2007, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/misc/93739.pdf, (erişim tarihi: 30.11.2008).

¹⁰⁶ **European Union**, “Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01)”, Nice, 07.12.2000, http://www.ena.lu/charter_fundamental_rights_european_union_nice_december_2000-020302577.html, (erişim tarihi: 05.08.2009).

durulması gereken bazı faktörler AB politikalarının tam anlamıyla başarıya (etkinliğe) ulaşması önünde engel olarak durmaktadır.

AB'nin ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele politikalarının tam anlamıyla başarıya ulaşması önünde engel olan faktörlerden biri, AB üyesi devletlerin farklı entegrasyon politikalarına sahip olmasıdır. Fransa gibi kimi ülkelerde yabancılara karşı asimilasyonist bir entegrasyon politikası izlenirken, İngiltere gibi kimi ülkelerin diğer bir uçta yer alarak daha çoğulcu politikalar izlemesi, Birliği ortak bir entegrasyon politikası yaratma noktasında zor durumda bırakmaktadır. Zira bu durum Birlik tarafından kabul edilen yasal düzenlemelerin ülkelerin iç hukukuna uygulanması noktasında sorun yaratmakta ve düzenlemelerin yaptırım gücünün beklenenin altında kalmasına neden olmaktadır. Bu yüzden bütüncül ve etkili bir entegrasyon politikası, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelede olmazsa olmazlardandır.

Politikaların başarıya ulaşması önünde engel olarak duran bir diğer faktör, var olan yabancı korkusunun ve düşmanlığının, uygulanan bazı ulusal politikalar ve popülist siyasi söylemlerle beslenmesi, pekiştirilmesi ve yükseltilmesidir. Ulus-devletlerce, göç, istihdam, güvenlik gibi alanlarda uygulanan politikalar, çoğunlukla göçmenlere ve azınlıklara yönelik bir içerik barındırdıkları için, yabancı olanlara yönelik olumsuz önyargıların sürmesine yardımcı olmaktadır. Avrupalının gelecek ile ilgili duyduğu kaygının ve işini kaybetme korkusunun ulusal politikalara yansır hale gelmesi toplumdaki ayrımı daha belirgin hale getirirken, “öteki” imajını da güçlendirmektedir. Şüphesiz ki bu tarz politikaların göçmenlere ve azınlıklara yönelik bir içerik barındırmasında etkisi olan faktörlerden biri güncel sorunların kaynağını yabancılarda arayan radikal sağ partilerin taban yaratma kaygısıyla ürettikleri popülist söylemlerdir. Bu söylemlerin giderek merkezdeki sol ve sağ partilerinde söylemlerine girmesi ise daha vahim bir durumdur. Yabancıları hedef alan politikaların oluşturulmasıyla ve bu politikalara zemin hazırlayan radikal popülist söylemlerle güçlendirilen yabancı düşmanlığı ve korkusu, AB'nin sorunla mücadele etmede toplumsal bilinç ve destek yaratmaya yönelik politikalarını sekteye uğratmaktadır. Bu sorunu aşmanın en öncelikli yolu ise radikal sağa ait yabancı düşmanı popülist söylemlerin gerçekleşmesi zor da olsa siyasal arenadaki varlığını ortadan kaldırmaktır.

İrkçilik ve yabancı düşmanlığı ile mücadele adına yürürlüğe konan yasal düzenlemelerin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar, mücadele ile ilgili hazırlanan yasal düzenlemelerin sadece kağıt üstünde kalmasına ve Birliğin sorunla mücadelesinin etkinsizleşmesine neden olmaktadır. Bu sorunun en tipik örneği, 2000 yılında yürürlüğe giren İrk ve Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele Edilmesi İlkesinin Uygulamaya Konmasına İlişkin Direktif'in üye devletlerin iç hukukuna uygulanması sonrası yaşanan somut durumdur. 2007 yılında yayınlanan Temel Haklar Ajansı Raporu, 2006 sonu itibariyle bu direktifin ulusal düzeyde uygulanma düzeyine yönelik bir inceleme sonucu da barındırmaktadır.¹⁰⁷ Rapora göre, üye devletlerin neredeyse yarısında, direktif ile uyumlu yasa ve prosedürler mevcut olsa da, herhangi bir yaptırımın uygulanmadığı görülmüştür. Yani sorunla mücadele adına üye devletlerin içi hukukuna uyarlanan yasal düzenlemeler olmasına rağmen, Birlik ve üye devletler bu yasal düzenlemelerin uygulanması noktasında problem yaşamaktadır. Birliğin yasal uygulanmasına yönelik zorunlu düzenlemeler yapması, yasaların uygulanabilmesi ve yasalarla ilgili toplumsal farkındalığın yaratılabilmesi açısından oldukça gereklidir.

Sonuç olarak ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele sadece yasa çıkarma ve çeşitli etkinlikler yapma ile kısıtlı olmayan karmaşık bir süreçtir. Sorunla mücadelenin etkin bir hale gelebilmesi için ekonomik, hukuki, sosyal ve siyasi politikaların bütüncül bir şekilde yürütülmesi oldukça önemli bir gerekliliktir. Parçalı ve dağınık yasal düzenlemelerin yanı sıra, önyargıları pekiştiren politikaların varlığı, Birliğin sorunla mücadelesini oldukça olumsuz etkilemektedir. Popülist radikal sağ söylemlerin ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını meşrulaştırmasını engellemek, sorunla mücadeleye ilişkin toplumsal farkındalığı arttırmak, mücadeleyi uluslararası işbirliği çerçevesinde yürütüp yasaları bağlayıcı hale getirmek, ırkçı ve yabancı düşmanı eylem ve söylemlerin önüne geçebilmek için oldukça önem taşımaktadır.

¹⁰⁷ **European Union Agency for Fundamental Rights (FRA)**, "Trends and Developments 1997-2005 – Combating Ethnic and Racial Discrimination and Promoting Equality in the European Union", Vienna: FRA Publications, 2007.

1.4. İslamcılığın Radikal Yorumları

1.4.1. Kavramlar

İslam dini, tarihin farklı dönemlerinde, farklı koşullar altında, farklı öznelere tarafından bazen kısmen bazen de tamamen farklı şekillerde anlaşılmış, uygulanmaya çalışılmış, bireysel ve kolektif hareketler için yol gösterici olmuş bir dindir.

Her ne kadar İslam dininin temel kaynaklarının zaman içinde değişmediği kabul edilse de zaman, mekan ve insan unsurları bu dini kaynakların yorumlanmasında ve dinin algılanmasında önemli bir çeşitliliğin oluşmasına neden olmuştur. Bu çeşitlilik siyasal uygulamalara da yansımış ve tarihsel süreç içinde İslam dininin siyasal alanda birçok farklı pratiği ortaya çıkmıştır. Dinin farklı algılanma biçimlerine bağlı olarak ortaya çıkan farklı pratikler, Kuran'ın mesajının siyasal ve toplumsal ifadesinin ne olması gerektiği noktasında da geniş bir literatür ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁰⁸

Dinin farklı algılanma biçimleri, farklı pratiklerin ortaya çıkmasına neden olduğu gibi yeni birçok kavramın da literatüre girmesine neden olmuştur. Bu kavramları kısaca ele almanın, çalışmanın bu kısmında oluşabilecek kavram kargaşasının önüne geçebileceğini düşünmekteyiz. Zira bugün literatürde, İslam dinini referans alarak hareket eden bireysel veya kolektif hareketler için yapılan tanımlamalarda bu kavram kargaşasına sıklıkla rastlanabilmektedir.

Bu bağlamda ele alacağımız kavramlardan ilki İslamcılık kavramıdır. İslamcılık, dünyadaki tüm Müslümanları İslam birliği altında toplama fikri ve bu amaç doğrultusunda ortaya konan her türlü çaba olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁹ İslam bir dindir, İslamcılık ise zaman ve mekanla bağlı bir akım olarak görülmelidir.¹¹⁰ Bu akım, 19. yüzyılda İslam dininin ideolojik bir yapı olarak sistematikleştirilmesiyle

¹⁰⁸ Zerrin Kurtoglu, *İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 59–79.

¹⁰⁹ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004, s. 114.

¹¹⁰ Cihan Aktaş, “İslamcılık- Müslümanlık”, *Taraf*, 18.09.2008.

ortaya çıkmıştır.¹¹¹ Batılı güçlerin İslam dünyasına özellikle askeri ve ekonomik anlamdaki meydan okuyuşunun hız kazandığı 19. yüzyılda, Müslüman entelektüellerin Batı karşısında ayakta durabilmek için aradığı kurtuluş reçetelerinden biri olarak ortaya çıkan İslamcılık, önemli İslami düşünürlerin yazılarında can bulmuş bir düşünce akımıdır. 19. ve 20. yüzyılda Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Reşid Rıza gibi önemli düşünürler Batı’da yükselen modernleşme mitini kavrayabilme ve bu mitin Batı’da yarattığı dinamizmi Mısır’da, Osmanlı’da yaratabilme çabası içine girmişler ve bu çaba doğrultusunda eserlerinde İslam ve İslam birliği düşüncesi üzerinde durmuşlardır.¹¹² Bu durum bir akım olarak İslamcılığın düşünsel zemininin oluşturulmasına katkı sunmuştur.

İslamcılık, birbirleri arasında mutlaka uyumlu ya da tutarlı olmaları gerekmeyen, geniş hareketler yelpazesini kapsamakta olup, kesinlikle monolitik bir yapı arz etmemektedir; birçok hareket bazen kendi aralarında bile çatışma halindedir.¹¹³ İslamcılığın monolitik bir yapı arz etmemesi, birbirinden farklılık gösteren bireysel ve kolektif hareketleri tanımlamak için farklı kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekseriyetle Batılı özellikle de klasik şarkiyatçı düşünürlerin ortaya koyduğu bu kavramlar, İslamcı hareketlerle ilgili literatürün oldukça geniş bir içeriğe sahip olmasını sağlamıştır. Bu kavramlardan en çok kullanılanları şu şekildedir:

Siyasal İslam kavramı ile iktidarın yada muhalefetin siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için İslam dinini tanımlama üslupları ve hareket noktaları kastedilmektedir.¹¹⁴ Abdullah Manaz ise farklı bir tanımlamayı tercih ederek, yöntemi ve örgütlenme biçimi ne olursa olsun, “İslam dini siyasi, hukuki ve ekonomik bir düzendir” ana fikrine inanan ve içinde yaşadığı toplumu ve devleti buna göre değiştirmeye çalışanlara Siyasal İslamcı, sahip oldukları ideolojiye de siyasal İslamcılık denebileceğini söylemektedir.¹¹⁵

¹¹¹ İslamcılığın 19. yüzyıldan itibaren sergilediği gelişim için bkz. **Gilles Kepel**, *Cihat*, çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Doğan Kitap, 2001. **Graham E. Fuller**, *Siyasal İslam’ın Geleceği*, çev. Mustafa Acar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.

¹¹² **Ömer Çaha**, “Globalleşme, İslam Dünyası ve Müslümanlar”, *Küreselleşme, İslam Dünyası ve Türkiye*, yay. İsmail Kurt-Seyit Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 265–294.

¹¹³ **Fuller**, a.g.e., s. 98.

¹¹⁴ **Oliver Roy**, *Siyasal İslamın İflası*, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s. 9–10.

¹¹⁵ **Abdullah Manaz**, *Siyasal İslamcılık I: Dünyada Siyasal İslamcılık*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 39.

İlerici İslamcılık kavramı ile daha çok Arap dünyasında görülen Sosyalizmin tatbik imkanlarını içeren ve modernizm ile çelişmeyen prensip ve ilkeler kastedilmektedir. Devrimci prensip ve ilkelerden hareket ederek mevcut siyasi ve fikri yapıda İslami köklü değişiklikler amaçlama yöntemi Devrimci İslamcılık kavramı ile betimlenmektedir. Literatürde Radikal İslamcılık kavramı için de, Devrimci İslamcılık kavramı için yapılan tanıma benzer bir tanım kullanılmaktadır. Mevcut düzeni Cahiliye düzeni kabul ederek tekfir eden ve bu sistemi yıkarak Kur'an ve Hadis'e dayalı yeni bir İslam toplumu kurmak için şiddet yöntemini benimseyen İslamcı anlayış Savaşçı İslamcılık kavramı ile betimlenmektedir. Halk İslamı, Tabanın İslamı, Çoğunluğun İslamı gibi kavramlar, toplumda kültürel bir unsur olarak yaşayan, siyasal bir ideolojiyi değil, bireysel inanç ve sosyal ahlak sistemini ifade eden İslam anlayışını betimlemek için kullanılmaktadır. Siyasi meşruiyet kazanma ve bunu desteklemek için siyasi yönetimlerin İslam'a karşı tavırlarını, onu kullanma şekillerini ve bu konuda oluşturdukları kurumları tanımlayan anlayışı betimlemek için Resmi İslam kavramı kullanılmaktadır.¹¹⁶

Literatüre girmiş diğer kavramlara örnek vermek gerekirse İslami Uyanış, Modernist İslam, Geleneksel İslam, İslami Diriliş, İslami Aşırılık, İslami Köktencilik (İslami Fundamentalizm) sayılabilir.¹¹⁷ Buraya kadar ele aldığımız kavramların birçoğu Batılı entelektüeller tarafından ortaya konulduğu için kavramların gerçekten karşılığı olup olmadığı ile ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Ancak tartışmaların boyutu ne olursa olsun, bu kavramların literatürde yer edindiği gerçeğini değiştirmemektedir. Özellikle bazı kavramların kullanımı politik gelişmelere ve gündemin değerlendiriliş şekline göre zaman zaman oldukça yükselmektedir. İslami Fundamentalizm kavramı bu tarz kavramlardan biridir.

Türkçede “köktencilik” olarak ifadesini bulan fundamentalizm kavramı, Latince “fundament” kelimesinden türetilmiş bir kelime olup, sözlük anlamı olarak ‘esas’, ‘esaslı’, ‘temel’ anlamına gelmektedir.¹¹⁸ Kavramın, sözlük anlamı gereği tek bir tanımı olmamakla beraber dini bir hareket olarak fundamentalizm, dinin temellerine, kutsal metinlere dönüşü esas alır ve bunları mutlak doğru olarak kabul

¹¹⁶ Manaz, a.g.e., s. 25–28.

¹¹⁷ Manaz, a.g.e., s. 25–40.

¹¹⁸ Ahmet Rafet Özkan, *Amerikan Evanjelikleri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s. 23.

eder. Köken olarak Hristiyan inancından türeyen bir kavram olan fundamentalizm, ilk kez 20. yüzyılın başlarında, Amerikan Protestanlarının işaret ettiği dini bir hareketi adlandırmak için kullanılmıştır.¹¹⁹ Kavramın İslam dinindeki siyasi hareketler ile ilişkilendirilmesi ise İran Devrimi sonrası döneme denk gelir. Kavram yaklaşık 30 yıldır, İslam dini içindeki Selefiye düşünceye sahip eğilimleri nitелеmek için kullanılmaktadır. Batılılaşma, modernleşme gibi olgular karşı çıkan İslami fundamentalizm, İslam dinini yabancı kültürel unsurlardan ayırarak, Hz. Muhammed döneminde uygulanan ilk şekline döndürme çabası içindedir.¹²⁰

Burada değineceğimiz son iki kavram, İslamcılığın gelişimi açısından oldukça önem taşıyan ihyacılık ve modernizm eğilimleri ve kavramlarıdır. İhyacılık yeniden diriltme, canlandırma anlamına gelen ve asli kaynaklara dönerek hem geleneğin hem de modern Batı düşüncesinin İslam'a sonradan eklediği unsurları ilave ettiği unsurları temizlemeyi amaçlayan eğilimin adıdır.¹²¹ Modernizm ise, Batı'nın belirlediği düşünce açısından İslami değer ve ilkeleri yeniden yorumlamak ve modern düşünce ve kurumlarla İslam'ı kaynaştırmak için girilen çabaların adıdır.¹²²

1.4.2. Radikal İslamcılık

Çalışmamızın bu bölümünün Kavramlar başlığı altında da bahsettiğimiz gibi İslamcılık monolitik yapı arz eden bir akım değildir. 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren oluşmaya başlayan, özellikle 1970'lerden sonra etkili olan ve Radikal İslamcılık olarak adlandırılan akım, İslamcılığın farklı yorumlanma ve algılanma örneklerinden biridir.

¹¹⁹ **Andrew Heywood**, *Religious Fundamentalism, Political Ideologies*, London: Macmillan Press Ltd, 1998, p. 291.

¹²⁰ **Kirman**, a.g.e., s. 84–85.

¹²¹ **Abdullah Alperen**, *Sosyolojik Açıdan Türkiye'de İslam ve Modernleşme*, Adana: Karahan Kitabevi, 2003, s. 22.

¹²² **Mümtaz'er Türköne**, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 275.

Radikalizm, “kültür değişmelerine ve toplumun bünyesine ait sosyal hareketlerde kökten değişmelere yer veren doktrin veya tavır”¹²³; “mevcut toplumsal veya ekonomik düzenden ve statükodan hoşnut olmama ve mümkün olan en kısa zamanda sert yöntemlerle değiştirilmesini savunma; köktencilik”¹²⁴; “bilimde, dine, siyasette ya da herhangi bir alanda kökten yenilikler yapma”¹²⁵, olarak tanımlanmaktadır. Radikalizmin savunucusu olan “radikal” ise gelenekle, kurumsallaşmış ve yerleşik geçmişle olan tüm ilişkileri koparmak ve yeni sayfa açmak isteyen kişilere denir.¹²⁶

Mevcut düzeni değiştirip yerine yenisini koymayı amaç edinen radikal dini akım mensupları, toplumsal problemlerin çözümünün dine daha sıkı bağlanmakla mümkün olacağını iddia etmektedirler.¹²⁷ Tam bu noktadan hareketle Radikal İslamcılık ile ilgili bir tanımı bu aşamada yapabiliriz. Özellikle 1970’li yıllardan sonra Batılalaşma, modernleşme ve laikleşmeye karşı çıkan ve sağlam, güvenilir ve bağlayıcı nitelikteki bilgilerin, İslam dininin kaynak kitaplarında mevcut olduğu için hakikatin, modern literatürde değil bu kaynaklarda aranması gerektiğini savunan yaklaşıma Radikal İslamcılık adı verilmektedir.¹²⁸ Diğer bir ifadeyle Radikal İslamcılık, modernleşme ve batılalaşma sürecinde, radikal eylemcilerin, dinin temel hükümlerinin hayattan uzaklaştırılması, inançların sistem dışı bırakılması düşüncesinden kaynaklanan; kendilerini haklı çıkarmak için Allah’ın isteğine ve rızasına uygun bir biçimde toplumu yapılandırmak maksadıyla Kur’an referanslı kavramları kullanan, siyasal bir bilinci beraberinde getiren ve ideolojileri için şiddet ve aşırılığı meşru gösteren bireylerin ideolojileridir.¹²⁹

Literatürde Radikal İslamcılık ve İslami Fundamentalizm kavramlarının çoğunlukla aynı anlamda kullanıldıkları görülmektedir. Graham Fuller iki akım ve bu akımları savunanlar arasındaki temel farkın, Radikal İslamcıların ütopyacı bir pan-

¹²³ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları, 1969, s. 179.

¹²⁴ Kirman, a.g.e., s. 185.

¹²⁵ Abdülbaki Güçlü-Ümit Hüsrev Yolsal, Serkan Uzun, Erkan Uzun, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, s. 845.

¹²⁶ Kirman, a.g.e., s. 185.

¹²⁷ Kirman, a.g.e., s. 185.

¹²⁸ Alperen, a.g.e., s. 20.

¹²⁹ M. Kemal Atık, “Radikal Söylemlerde Kullanılan Dini Kavramlara Kur’an Açısından Yaklaşım”, *Küresel Bir Sorun Olarak Şiddet ve Din Sempozyumu*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü, 2006, s. 69.

İslami devlet vizyonunu desteklemesi ya da şiddet eylemlerini savunması olduğunu belirtmektedir. Bütün İslami radikallerin fundamentalist olduğunu belirten Fuller, radikal İslamcılarının siyasal spektrumun küçük bir kesimini oluşturmalarına rağmen yaptıkları şiddet eylemleri ile oldukça dikkat çektiklerini belirtmektedir.¹³⁰

1.4.3. Radikal İslamcılığın Temel Özellikleri

Radikal İslamcılığın ortaya çıkışı ve gelişimi hem İslam dünyası içinden hem de İslam dünyası dışından birçok siyasal etkene bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Radikal İslamcılık fikrinin ortaya çıkmasında etki eden en önemli dış siyasal etkenlerden biri 18. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının Batılı sömürgeci güçler tarafından fethedilmeye başlanmış olmasıdır. Bu işgallerin yarattığı en önemli sonuçlardan biri bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkması olmuştur. Buna ek olarak, Batılı ülkelerin ve ABD'nin Körfez Savaşı, Bosna Hersek ve Kosova gibi olaylar karşısında sergilediği tavır, Batı sömürgeciliğinin I. ve II. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmesi, İsrail düşmanlığı, ABD-İsrail ittifakı, iletişim imkanlarının artmasıyla beraber medyanın küresel kimlik anlayışını daha da hızlandırması, Batılı güçlerin Körfez bölgesi ve Ortadoğu'daki petrol politikaları, İran İslam Devrimi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, komünizmin çöküşü, İslamcılığın radikal yorumlarının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olan siyasal etkenler arasında sayılabilir.¹³¹

Radikal İslamcılık fikrinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olan iç siyasal etkenler, İslam ülkelerinde yaşanan sosyal ve ekonomik krizler, kentleşme ve modernleşme süreci, otoritelere başkaldırı, hükümetlerin İslamcı tavizleri, hükümetlerin İslamcı hareketlere karşı uyguladığı politikalar ve mücadele yöntemleri, 19. ve 20. yüzyılda birbiri ardına ortaya çıkan sosyal olaylar ve

¹³⁰ Fuller, a.g.e., s. 110.

¹³¹ Abdullah Manaz, *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık*, Ankara: Ayraç Yayınları, 2005, s. 64-98.

ideolojiler, 1970’li yıllarda derinleşen sosyal ve ekonomik krizler karşısında yardımlaşma ve kitle bilinci sayılabilir.¹³²

Radikal İslamcılığın ortaya çıkmasına ve gelişmesine etki eden önemli etkenlerden biri de Batı’nın İslam’ı ve İslam dünyasını, İslam dünyasının ise Batı’yı algılama şeklidir. Daha önceki bölümlerde de ele aldığımız gibi bu algılama şekli tarihsel süreç içinde ortaya çıkan karşılıklı ilişkiler neticesinde oluşmuştur. Batı-İslam dünyası ilişkileri tarihinin büyük bölümünde Batı, İslam ve İslam dünyasını öteki olarak kurgulamış ve İslam dünyası medeniyet götürülmesi gereken yer olmuştur. Bu yüzden Batı’nın gözünde İslam dünyası fethedilmesi, kontrol altında tutulması, Batılı değerlerin nüfuz ettirilmesi gereken bir coğrafya olmuştur. Batı’nın bu hakim olma zihniyeti, İslam dünyasında saldırgan, emperyalist ve işgalci Batı imajının oluşmasına önemli katkı sunmuştur. Batı’nın üstünlüğüne ve hakimiyetine karşı var olabilmenin, Batı değerlerine (modernizm, sekülerizm, vb.) ve kültürel, ekonomik, siyasal hakimiyetine karşı savaştan ve İslami değer ve geleneklere dönmekten geçtiği düşüncesi, İslamcılığın radikal yorumlarının ortaya çıkmasında oldukça etkili olan bir etken olmuştur.

Radikal İslamcılık, kurtuluş yolunun asli kaynaklara (Kur’an’a ve Hadislere) dönmekten geçtiğini savunan bir akımdır. Radikal İslamcılara göre eğer İslam dünyası kötü bir süreçten geçiyorsa bunun sorumlularından biri dinin tarih içindeki saptırılmış, asli niteliğini yitirmiş yorumları ve bu yorumları destekleyen Müslümanlardır. Radikal İslamcılar, devletin fiilen (adaletsiz, dinsiz, yozlaşmış, küstah ve kibirli Batı uşakları) “kafirlerin” elinde olduğuna inandığı zaman, devleti yıkmak için silahlı mücadele dahil, hemen tüm araçlar meşru görülmektedir.¹³³

Radikal İslamcılara göre İslam dünyası kötü bir süreçten geçiyorsa bunun diğer bir sorumlusu, her türlü kötülüğün ve toplumsal çöküşün sebebi olarak görülen Batı ve onun değerleridir. Bu yüzden Radikal İslamcılar, Batı’nın kültürel, ekonomik ve siyasal hakimiyetine çok sert bir şekilde karşı çıkmakta ve sekülerizm, modernlik

¹³² **Manaz**, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık*, s. 98–116.

¹³³ **Fuller**, a.g.e., s. 111.

gibi Batı düşüncelerini, toplumu İslam'ın asli kaynaklarından uzaklaştırdığı için sert bir tavır ile reddetmektedir.¹³⁴

Radikal İslamcı örgütlerde, Asr-ı Saadete dönüş özlemi ve altın bir çağ yaratma hedefi mücadelenin en temel öğelerindendir. Bu hedeflere ulaşabilmek için Cihad önemli bir mücadele şekli ya da aracı olarak görülmektedir. Kafir –Müslüman olduğunu iddia eden ama İslam'a sadık olmayan birileri tarafından idare edilen-devlete karşı sürekli Cihad en büyük görev ve Müslüman toplum yaratılması yolundaki tek çözümdür.¹³⁵ Buradan da anlaşılacağı gibi Cihad sadece komünizme, Siyonizm'e ve Batı'ya karşı değil şeriatı uygulamayan Müslüman ülkelere karşı da yürütülmelidir.¹³⁶ Cihad ile amaç şeriata dayalı İslami devlet ve toplum düzeni kurmaktır.

Radikal İslamcılığa göre din, sadece Allah ile birey arasında ibadet, dua vb. ifadelerle dile getirilebilecek bir ilişki değildir. Din sosyal, ekonomik, siyasal alana da giren ve yol gösteren bütüncül bir yapıya sahiptir. Din hayatın her alanında var olan bir yapı arz etmektedir. Radikal İslamcılar bu bütüncül İslam anlayışını uygulayabilmek için siyasi egemenliğe özellikle vurgu yapmaktadır. Önemli olan şeriatın sıradan bir uygulaması yerine, toplumsal bağların siyasetten yola çıkarak yeniden tanımlanmasıdır. Seyyid Kutub, ulemanın donmuş köhnemiş ahlakçı hukukuna karşı, İslam için savaşanların yorumlarından çıkan ve toplumsal koşullara bağlı olarak yerleşen İslami hukuktan söz eder.¹³⁷

Radikal İslamcılar homojen bir yapı arz etmemekte ve mücadele yöntemlerine göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Radikal İslamcıları ulus-ötesi yönelimi olanlar ile kendi ülkelerindeki yerel siyaseti eylem alanı olarak görenler olarak ikiye ayırmak mümkün olabilmektedir.¹³⁸ Aynı şekilde ulus-ötesi yönelimli hareketler veya yerel siyaseti eylem alanı olarak seçen hareketler de üzerlerindeki devlet baskısı, kurumsallaşma şekilleri, mücadeleyi yorumlayış ve

¹³⁴ **Mehmet Ali Kirman**, "Sekülerleşme Perspektifinden Dini ve Seküler Fundamentalizmler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt: 1, Sayı: 2, Kış 2008, s. 274–291.

¹³⁵ **Fuller**, a.g.e., s. 112.

¹³⁶ **Ingmar Karlsson**, *Din, Terör ve Hoşgörü*, çev. Turhan Kayaoğlu, İstanbul: Homer Kitabevi, 2005, s. 174.

¹³⁷ **Roy**, a.g.e., s. 59–60.

¹³⁸ **Fuller**, a.g.e., s. 112.

algılayış biçimleri, temsil kabiliyetleri gibi nedenlerle birbirlerinden farklılıklar gösterebilmektedir.

Radikal İslamcılar, İslam'ı bütüncül bir düzen olarak görme, siyasal egemenliği öne çıkaran bir söylem geliştirme gibi noktalarda ılımlı veya reformcu İslamcılar ile ortaklıklar gösterse de aynı durum İslami bir toplumun nasıl ve hangi araçlarla kurulacağı noktasında geçerli değildir. İslami düşüncede, İslami bir toplumun nasıl kurulacağına yönelik ağır basan iki düşünce vardır. Bunlardan ilki toplumun İslamileştirilmesinin devlet iktidarından geçtiğini, öncelikli hedefin siyasal bir devrim ile iktidarı ele geçirmek olduğunu düşünen devrimci ya da radikal düşünce, diğeri ise toplumun sosyal ve siyasal mücadele yöntemleriyle aşağıdan yukarıya İslamileştirilmesi gerektiğini düşünen ılımlı/reformcu düşüncedir.¹³⁹ Radikal İslamcılar, toplumun İslamileştirilmesinin, yukarıdan aşağıya yani siyasi bir devrim yoluyla olacağına inanmaktadırlar. Onlara göre kafirlerin ve kötülerin hakim olduğu bir çağda yapılacak tek şey bu hakimiyeti tersine çevirmektir. Amaç beşerin hakim olduğu ülkeyi yıkıp Allah'ın ülkesini inşa etmek; insanların yaptıkları sistemi yıkıp, Allah'ın sistemin hakim kılmasıdır.¹⁴⁰

Radikal İslamcılara göre İslam'ın evrensel gücünü kazanabilmesi, hayat ve düşünce sistemlerini, ilkelerini, ölçü ve değerlerini bütünü ile İslami düzenden alan bir insan toplumunun, ümmetin ortaya çıkmasına bağlıdır. Bugün ki toplum onlara göre bütünüyle İslam öncesi cahiliye döneminin toplumuna benzemektedir. Müslümanların bu şekilde küfür içindeki devlet ve toplumdan şuur ve davranış olarak hicret etmesi, tümüyle ayrılıp kopması gerekir.¹⁴¹ Radikal İslamcılara göre İslam dünyasının özgürleşmesi ve yükselmesi ancak bu şekilde gerçekleşebilir.

¹³⁹ Roy, a.g.e., s. 42–43.

¹⁴⁰ Mehmet Paçacı, "Allah'ın Krallığı Sendromu ve Günümüz Müslümanları", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 1994, s. 186–190.

¹⁴¹ Manaz, *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık*, s. 180.

1.4.4. Avrupa’da İslam ve Müslüman İmajı: Radikal İslamcılık ve Terörizm

Radikal İslamcılık özellikle 1970’li yılların sonlarından itibaren Avrupa’nın, İslam’a, İslam dünyasına ve Müslümanlara yönelik algılamalarının temel olgularından biri olmaya başlamıştır. 1979 İran Devrimi ile başlayan, Salman Rüşdi olayı ile devam eden, 11 Eylül saldırıları ile doruk noktaya ulaşan, Londra’da, Madrid’de meydana gelen eylemler ve Theo Van Gogh suikastı ile kalıcı bir şekilde zihinlere yerleşen “Müslüman eşittir terörist”, “Radikal İslamcılık eşittir İslam” algılamalarının, Avrupa’da bugün İslam’a ve İslam dünyasına ilişkin var olan imajın en temel bileşenlerinden olduğu söylenebilir. Avrupa devletlerinin, İslam’ı ve Müslümanları tanımlaması, uyguladıkları veya uygulamayı düşündükleri azınlık politikaları, İslam’ın, İslam dünyasının ve Müslümanların Avrupa’daki imajı üzerinden gerçekleştiğinden, radikal İslamcılık Avrupa’daki Müslüman azınlıklara yönelik politikaları etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Radikal İslamcılığın, Avrupa’da İslam’a ve Müslümanlara dair var olan imajın bir bileşeni haline gelmesinin birçok nedeni vardır. Bu nedenlerden ilki İslam’ın tarihsel ötekiliği ile ilişkilidir. İslam ve Müslümanlar, Doğu- Batı ilişkileri tarihinin büyük bir kısmında, Batı tarafından negatif kavramlarla tanımlanmıştır. Batı’da İslam’a ve Müslümanlara dair oluşan bu negatif imaj zaman zaman kırılmalar göstermiş ve İslam’ın yerine başka ötekiler veya tehditler ikame edilmiş olsa da, İslam’a ve Müslümanlara dair var olan negatif algılama her zaman varlığını korumuştur. Bunun en açık örneklerinden biri Soğuk Savaş döneminde yaşanmıştır. Soğuk Savaş boyunca öteki ve tehdit olarak Komünizm ve Sovyetler Birliği’ni kurgulayan Batı, Komünizmin ve Sovyetler’in çöküşünden sonra öteki ve tehdit olarak tekrar İslam’ı ön plana çıkarmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam dünyasında Batı hegemonyasına ve modernizmine karşı ortaya çıkan düşünce ve hareketlerin bir kısmının silahlı mücadeleyi meşru görmesi ve bu hareketlerin 21. yüzyılın ilk yıllarında Avrupa’nın çeşitli kentlerinde silahlı eylemler gerçekleştirmesi, İslam’ın radikalizmle, Müslümanların ise terörizm ile ilişkilendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece radikal İslamcılık ve terörizm,

İslam'ın ötekiliğinin yeni öğeleri olarak kurgulanarak, Avrupa'daki İslam ve Müslüman imajının yeni bileşenleri haline gelmiştir.

Radikal İslamcılığın, Avrupa'da İslam'a dair var olan imajın bileşenlerinden biri haline gelmesinde, entelektüellerin ve medyanın oldukça önemli bir rol oynadığı söylenebilir. İslam'ın siyasal ve askeri bir tehdit olarak algılanışından, manevi bir meydan okuma olarak ele alınışına, radikal İslamcılığın küreselleşmenin bir ürünü olduğu düşüncesinden, İslam'ın Batı'da hiçbir zaman yeri olmadığı ve Batı için bir tehdit olduğu öngörülerine kadar, Batılı entelektüeller çok değişik biçimlerde İslam'ı ele almıştır. Her ne kadar entelektüellerin İslam'a ve Müslümanlara dair çok çeşitli değerlendirmeleri bulunsun da, yazılan eserlerin büyük kısmında İslam ve Batı birbirine zıt iki dünya olarak ele alınmıştır. Eserlerin birçoğunda İslam, oryantalist bakış açısının bir yansıması olarak, radikalizm, terörizm, fundamentalizm ile ilişkilendirilmiş, Edward Said'in "Haberlerin Ağında İslam"¹⁴² adlı eserinde belirttiği gibi Batılı entelektüeller tarafından üretilmiş, kurgulanmış bir İslam ortaya çıkmıştır. Edward Said, John Esposito gibi Batılı entelektüeller İslam karşıtı bu söylemleri eleştiren eserler ortaya koymuşsa da, Batılı entelektüellerin büyük çoğunluğu İslam'ı bir tehdit olarak kurgulamaktadır. Bernard Lewis'in "çoğu Müslüman fundamentalist değildir ve çoğu fundamentalist de terörist değildir ama günümüz teröristlerinin çoğu Müslüman'dır ve Müslüman olmaktan gurur duyar"¹⁴³ sözü bu kurgulamaya yönelik çarpıcı bir örnektir.

Medya, radikal İslamcılığın ve terörizmin Avrupa'daki İslam imajının bir bileşeni haline gelmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. 1979'da Time derginin kapak konusu "İslam: Militan Uyanış"tır. Dergi 2005'te Leonardo da Vinci'nin ünlü Mona Lisa resmine türban takarak "Avrupa'da Kimlik Krizi" başlığı ile çıkmıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından Avrupa medyasında Müslüman, İslam ve terör kavramlarının yan yana kullanılması alışıldık bir durum halini almıştır. Madrid ve Londra bombalamaları, görsel medyada sakallı ve cübbeli Müslüman görüntüleriyle servis edilmiştir. Radikal İslamcı hareketlerin eylemleri, İslam'a ve Müslümanlara atfedilerek İslam ve terör arasında yakın bir ilişki kurulmuştur. Kitle iletişim araçlarının gündem belirlemede ve toplumu yönlendirmede önemli roller

¹⁴² Edward W. Said, *Haberlerin Ağında İslam*, çev. Alev Alatlı, İstanbul: Babil Yayınları, 2000.

¹⁴³ Bernard Lewis, *İslam'ın Krizi*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003, s. 119.

oynayabildiği günümüzde, Avrupa yazılı ve görsel medyasının İslam ve Müslümanlar hakkındaki genelleyici negatif yorumları, İslam'ın terörle bağdaştırılan bir tehdit olarak algılanmasına oldukça katkı sunmuştur. Danimarka'da yaşanan karikatür krizi sonrası, Müslümanların tepkilerine karşı Avrupa kamuoyunda oluşan geri kalmış, hoşgörüsüz Müslüman imajı medyanın rolüne ilişkin güzel bir örnektir.

Avrupa'da var olan İslam ve Müslüman imajının radikalizm veya terörizm gibi negatif bileşenleri içinde barındırır bir hal almasını sadece Avrupa'nın kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan faktörlere bağlamak nesnel bir yaklaşım olmayacaktır. Bu imajın oluşmasında radikal İslamcı örgütlerin, düşünürlerin söylem ve mücadele tarzları da önemli etki sahibi olmuştur. Bu örgütlerin ve düşünürlerin tavırları Batı'da, İslam'ın radikalizm ve terörizm ile ilişkilendirilmesine, İslam dünyasında da kâfir, işgalci, emperyalist Batı imajının oluşmasına katkı sunmaktadır. İslam dünyasının İslami kurallara göre yönetilmeyen ülkelerin yönetimlerine, Batı hegemonyasına ve değerlerine karşı silahlı mücadeleyi meşru gören bu örgüt ve düşünürler, Avrupa'da İslam'ın terörizm ile ilişkilendirilen bir imaja sahip olmasında önemli rol oynamıştır. Zira 11 Eylül, Madrid, Londra saldırılarında hayatını kaybedenlerin büyük bir çoğunluğunun sivil olması, İslam'ın ve Müslümanların radikalizm ve terörizm ile ilişkilendirilmesini arttırmıştır.

Diğer yandan radikal İslamcı örgütler, ikinci ve üçüncü kuşak Avrupalı Müslüman azınlıkların kimlik bunalımından yararlanmayı çok iyi başarmaktadır. İkinci ve üçüncü kuşak Avrupalı Müslüman azınlıklar, birinci kuşağın tam anlamıyla topluma entegre olabilme çabalarına karşılık, iki kültür arasında sıkışmış bir şekilde büyümüştür. Birçoğu anne babalarının değerleri ile Avrupa değerleri arasında kimlik krizi yaşamaktadır. Bu kimlik krizini yaşayan gençlerden bir kısmı Avrupa değerlerini benimseyerek bulunduğu kültüre asimile olmakta, bir kısmı Müslüman kimliğinden ve kültürel değerlerinden ödün vermeden başarılı bir orta yol bulmakta ve sembolik dindarlık¹⁴⁴ sergilemekte bir kısmı ise İslamcılığın radikal yorumlarına sığınarak bir kimlik bulmaya çalışmaktadır. Aslında son grupta bahsettiğimiz bu

¹⁴⁴ **Ayhan Kaya**, "Fransa Türkleri: Cumhuriyetçi Entegrasyon Modelinin Eleştirisi", *Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, der. Didem Danış-Verda İrtiş, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 53-61.

gençler hiç içinde yaşamadıkları bir kültürü benimsemeye çalışmaktadır.¹⁴⁵ İşte bu noktada radikal İslamcı örgütler, İslam'ın radikal yorumlarına sığınan gençlerin üzerinde çok büyük bir etki sahibi olabilmektedir. Avrupa'daki görünmeyen ağırları sayesinde bu gençlerle irtibata geçmekte, uğradıkları dışlanmışlığı ve ayrımcılığı çok iyi kullanmaktadır. Müslüman gençlerin radikal İslamcı hareketlere sığınması, Avrupa'da İslam'a ve Müslümanlara dair korkuyu ve negatif unsurlara (terörizm, radikalizm, vb.) dayalı imajı güçlendirmektedir.

Özellikle medyanın ve entelektüellerin etkisiyle oluşan terörist Müslüman imajı, Avrupa'da İslamofobi'nin yükselmesine neden olduğu gibi¹⁴⁶ buna paralel olarak Avrupalı Müslüman gençlerin radikal İslamcılığa olan eğilimini de arttırmıştır. 11 Eylül, Londra, Madrid saldırıları ve Theo Van Gogh suikastı, Avrupa'da İslamofobi'yi ve yabancı düşmanlığını doruk noktaya çıkarırken, Müslümanların terörist damgası yemesine, ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmasına neden olmuştur. Müslümanlar ayrımcılığa uğradıkça ve dışlandıkça radikal İslamcı düşüncelere ve hareketlere daha fazla ilgi duymaya başlamıştır. Bu durum ise dışlanmalarını ve ayrımcılığa maruz kalmalarını daha da hızlandırmıştır. Yani dışlama ve ayrımcılık ile radikalizm arasında bir kısır döngü oluşmuştur. Özellikle etnik ve dinsel kimliklerine sahip çıkmaya başlayan ikinci ve üçüncü kuşak Avrupalı Müslüman gençler, toplumdan ekonomik ve sosyal dışlanmaları nedeniyle marjinalleşmelerinin bir sonucu olarak radikal İslamcılığı daha fazla benimsemeye başlamışlardır. Avrupa'da İslam'a sığınmak, kendisini “şiddet”, “geriye dönüş”, “kadının boyun eğmişliği” ya da “bağnazlık” imajıyla bütünleştiren bir çevreye tepki niteliğindedir.¹⁴⁷

Avrupa'da var olan ve terörizmle, radikalizmle ilişkilendirilen İslam imajı, İslamofobi'yi yükselttiği gibi radikal İslamcılığa sığınan Avrupalı Müslüman gençlerin sayısını da arttırmaktadır. Her iki durum, Avrupa'da Müslüman azınlıklara yönelik uygulanan politikaların sertleşmesinde ve daha ayrımcı, dışlamacı bir hal

¹⁴⁵ “The Melting-Pot That Isn't”, *Economist*, Vol: 360, No: 8232, 28.07.2001, p. 50–52.

¹⁴⁶ Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası gündemde oldukça yer edinen İslam korkusu ve düşmanlığının (İslamofobinin) Batı dünyasındaki seyri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Kadir Canatan-Özcan Hıdır**, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti- İslamizm*, Ankara: Eskiyei Yayınları, 2007.

¹⁴⁷ **Riva Kastoryano**, *Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 139.

almasında oldukça etkili olmuştur. İslam'a ve Müslümanlara yönelik korkular arttıkça politikalar giderek sertleşmektedir. Oysaki daha önce de bahsettiğimiz gibi İslam dünyası ve Müslümanlar monolitik bir yapıya sahip değildir. Özellikle Avrupalı Müslüman azınlıklar arasında radikalizme sığınmak yerine Avrupa değerlerine kendi kültürünü de koruyarak adapte olmayı tercih edenlerin sayısı daha fazladır. Buna ek olarak İslam dünyasında da İslam'ın yorumlanmasına ve yaşanmasına ilişkin birçok farklı pratik vardır. Burada en önemli nokta İslam ile İslamcılık arasındaki ayrımı yapabilmektir. İslamcılık pratik anlamda çeşitlilik gösterebilen bir akım veya ideolojiyken, İslam, bu farklı pratiklerin söylemlerinden birebir sorumlu tutulamayacak bir dindir. Avrupa devletlerinin bu noktaları dikkate alarak uygulayacağı azınlıklık politikaları, Müslüman azınlıkların radikal İslami hareketlerden ziyade bulundukları topluma entegre olmaya yönelmelerine önemli katkı sunacak, böylece İslamofobi'nin ve negatif unsurlara dayalı İslam imajının sahneden çekilmesine olanak doğacağı gibi, zihinlerdeki Avila Duvarları'nın¹⁴⁸ yıkılması da hızlanabilecektir.

¹⁴⁸ 14. yüzyılda İspanya'daki Avila şehrini Araplara karşı korumak için yapılmış şehir duvarları.

BÖLÜM II

AVRUPA ÜLKELERİNİN VE AB’NİN MÜSLÜMAN AZINLIK POLİTİKALARI

Avrupa ülkeleri, kendi tarihsel deneyimlerinin ve toplumsal yapılarının etkisiyle farklı azınlık politikaları izlemekte, kimi ülkeler topraklarındaki azınlıkların varlığını reddederken kimi ülkeler azınlıklara geniş haklar verebilmektedir. 1990’lı yılların başından itibaren Avrupa Birliği, farklılaşan bu politikaları standartlaştırma çabasına girmiş ve azınlık haklarının ve kültürlerinin korunmasına yönelik birçok düzenleme yapmıştır. Ancak azınlıklar ve azınlık hakları konusunda günümüzde hala Avrupa ülkelerinin iç politikaları belirleyici olmaya devam etmekte ve her ülke azınlık kavramının içini farklı şekilde doldurmaktadır. Söz konusu Müslüman azınlıklar olduğu zaman ise Müslüman azınlığın resmi olarak tanındığı Avrupa ülkelerinde dahi azınlık haklarını ve kimliğini reddedici bir tavırla karşılaşılabilir. Çalışmamızın bu bölümünde azınlık kavramı ve hakları üzerine genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra Avrupa ülkelerinin ve AB’nin azınlıklara yönelik izlediği politikalar genel hatları ile ele alınacak ve bölüm azınlıklara yönelik izlenen politikaların Müslüman azınlık özelinde değerlendirilmesiyle son bulacaktır.

2.1. Azınlık Kavramı ve Azınlıkların Temel Hakları

2.1.1. Azınlık Tanımı

16. yüzyıldaki Reform hareketinden bu yana kullanılan¹⁴⁹ ve ulus-devletlerin ortaya çıkması ile beraber neyi ifade ettiği tartışmalı bir hale gelen azınlık kavramı, sosyolojik ve hukuksal olarak iki açıdan ele alınabilir.

Sosyolojik açıdan azınlık, bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruptur.¹⁵⁰ Bu tanım gereği etnik ve dinsel grupların yanında esmerler, topallar, eşcinseller, görme engelliler de azınlık olarak yorumlanabilirler. Kısacası sosyolojik tanım azınlık kavramı için çok geniş bir yorumlama alanı sunmaktadır.

Azınlık kavramına hukuksal açıdan bakıldığında ise, üzerinde mutabakat sağlanmış, konuya ilişkin uluslararası belgelerde yer edinmiş açık ve net bir azınlık tanımı olmadığı görülmektedir. Bunun temel nedeni, azınlıkların sosyolojik olduğu kadar siyasal açıdan da tartışmalı bir konu olmasıdır. Her devletin azınlıkların statüsünü kabul etme veya reddetme yolunda, kendi devletsel çıkarlarını ön planda tutarak sergilediği politikalar, hukuksal bir azınlık tanımı yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak bu zorluğa rağmen, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu’nun, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu (bu komisyonun adı 1999’da “İnsan Haklarının Korunması Alt-Komisyonu olarak değiştirilmiştir) raportörü Francesco Capotorti’nin 1978 yılındaki raporunda önerdiği azınlık tanımı, azınlık kavramının hukuksal olarak nitelendirilmesinde temel çerçeveyi oluşturmuştur.¹⁵¹ F. Capotorti’ye göre azınlık: “Başat olmayan bir durumda olup, bir devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az olan, bu devletin uyruğu olan üyeleri etnik, dinsel ve dilsel nitelikler bakımından nüfusun geri

¹⁴⁹ **Baskın Oran**, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 17.

¹⁵⁰ **Oran**, a.g.e., s. 26.

¹⁵¹ **Naz Çavuşoğlu**, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yayınları, 2001, s. 33.

kalan bölümünden farklılık gösteren ve açık olarak olmasa bile kendi kültürünü, geleneklerini ve dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu taşıyan gruptur.”¹⁵² Capotorti’nin bu tanımı, uluslararası ilişkilerde genel bir kabul edirliliği olması bakımından önem arz etmektedir.

2.1.2. Azınlık Olmanın Temel Koşulları

Capotorti’nin yaptığı azınlık tanımı dikkate alındığında azınlık olmanın beş temel ölçütü olduğunu söyleyebiliriz. Bu ölçütlerden birincisi farklılıktır. Azınlık, nüfusun geri kalanından ırksal, kültürel, dinsel, dilsel ya da etnik açıdan farklı olmalıdır. İkincisi ülkede sayıca azınlıkta olmaktır. Ülkenin belli bir coğrafi bölgesinde çoğunlukta olmak, azınlık olma durumunu değiştirmez. Temel belirleyen, nüfusun geri kalanından sayıca az olmaktır. Üçüncüsü başat (dominant) olmama koşuludur. Azınlık, nüfusun geri kalanı üstünde egemenliğe sahip olmamalıdır.¹⁵³ Dördüncüsü azınlıkların vatandaş olmasıdır. Bu ölçüt beraberinde bazı tartışmaları da getirmektedir. Çünkü sosyolojik açıdan azınlık kavramının içine giren mülteciler ve göçmen işçiler bu ölçüt nedeniyle hukuksal açıdan azınlık kavramının dışında kalmaktadır. Beşincisi azınlık bilincinin varlığıdır. Capotorti’nin tanımındaki dayanışma duygusu azınlık bilincinin varlığını gerektirmektedir. Azınlık grubu, nüfusun geri kalanından farklı olduğunun bilincinde olmalı ve bu farklılığının kendisi için vazgeçilmez olduğunu kabul etmelidir. Örneğin çoğunluğa gönüllü olarak asimile olmak isteyen kişi veya grup azınlık sayılmaz.¹⁵⁴

Her ne kadar Capotorti’nin yaptığı tanım çerçevesinde azınlık olmak genel olarak yukarıda belirtilen beş ölçüt çerçevesinde ele alınsa da, azınlık olarak kabul edilmeye ilişkin çeşitli tartışmalı durumlar mevcuttur. Bu tartışmalardan biri sözü edilen grupların azınlık olarak sayılabilmesi için devlet tarafından hukuken tanınip

¹⁵² **Francesco Capotorti**, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, New York: United Nation Publications, 1979.

¹⁵³ Güney Afrika Cumhuriyeti’nde, Apartheid Dönemi’nde nüfusun yüzde seksenini oluşturan Siyahlar üzerinde Beyazların ezici bir egemenlik kurması, bu durum için verilebilecek önemli bir örnektir.

¹⁵⁴ **Oran**, a.g.e., s. 27.

tanınmamalarının gerekliliğidir. Bu tartışma ile ilgili azınlık statüsünün ulus-devletin üniter yapısına tehdit olduğunu düşünen Fransa gibi katı üniter/merkeziyetçi ülkeler ile azınlık haklarının korunmasının ulus-devletlerin insafına bırakılmaması gerektiğini savunan uluslararası topluluk karşı karşıya gelmektedir. Bu tartışma ile ilgili ağırlıklı kabul gören görüş devlet tanısa da tanımasa da azınlıkların kabul edilen belli haklardan yararlanabileceğidir. Ancak uygulamada devletler sadece kendi tanıdıkları azınlıklara haklar vermektedirler.¹⁵⁵

Bir diğer tartışmalı durum azınlık grubunun kendisini azınlık olarak tanımlayıp tanımlamaması durumudur. Azınlık olma ölçütlerine uyan bir grup, genel olarak azınlık sayılsa bile bireyler azınlık konumuna girip girmemekte serbesttirler. Azınlık konusunu en çok etkileyen tartışmalı konulardan birisi de azınlıkların vatandaş olma koşuluyla ilgilidir. Avrupa Konseyi ve Birleşmiş Milletlerin azınlıklar ile ilgili sözleşmelerinde vatandaşlığın gerekliliğine dair açık bir hüküm yer almamaktadır. Ama devletler, sözleşmelerdeki boşluklardan yararlanarak uygulamada sadece vatandaşları azınlık kabul etmekte ve böylece mülteciler ve göçmenler azınlık statüsünün dışında kalmaktadır. Son olarak değinilmesi gereken bir diğer tartışma yerli halkların durumudur. İsveç ve Finlandiya'daki Samiler, Amerika'daki Kızılderililer, Avustralya'daki Aborjinler, devleti yöneten gruplardan etnik, dinsel veya dilsel bakımdan farklı olsa da yaşadıkları yörenin en eski sakinlerindendir. Azınlıklara dair tüm haklar yerli halkları da kapsamaktadır. Çünkü bu gruplar sayıca azınlıkta olan, hiçbir zaman başat olmayan, farklılıklara sahip ve farklılığının bilincinde olan gruplardır.¹⁵⁶

2.1.3. Azınlık Çeşitleri

Yukarıda genel bir tanımla yapılan azınlıklar, kimliklerinin ana ögesini veya temelini oluşturan farklılık unsuru göz önüne alındığında genel anlamda dört çeşide

¹⁵⁵ **Erol Kurubaş**, *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*, Ankara: Asil Yayınları, 2006, s. 31.

¹⁵⁶ **Kurubaş**, a.g.e., s. 31–34.

ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi dinsel azınlıklardır. Azınlık kavramının ilk ortaya çıktığı 16. yüzyılda ana akım ideolojinin din olduğu düşünüldüğünde, en eski azınlıkların dinsel azınlıklar olduğunu söylenebilir. Çin'deki Müslüman Huiler çoğunluktan dinsel bakımdan farklılık gösteren azınlıklara örnek verilebilir. İkinci bir azınlık türü dilsel azınlıklardır. Bu azınlıkların temel farklılıkları kullandıkları dilleridir. Dil kültürün bir parçası olduğu için, bir dilsel azınlık aynı zamanda ulusal veya etnik azınlık da olabilmektedir. Üçüncü azınlık türü etnik azınlıklardır. Etnik azınlıklar genellikle aynı zamanda dilsel azınlık konumundadır. Etnik bir azınlık grubunun ortak bir kökeni, kültürü, tarihi, topraksal bağı vardır. Bu açıdan çoğunluktan farklılık gösterir. İspanya'daki Basklar ve Katalanlar, Fransa'daki Brötonlar etnik azınlığa örnek olarak verilebilir. Burada değineceğimiz son azınlık türü ulusal azınlıklardır. Avrupa'ya özgü olan bu kavram, bir ülkede çoğunluk konumunda olan bir ulusun üyelerinin başka bir ülkede azınlık konumunda olmasını ifade etmektedir. Romanya'daki Macarlar, Bulgaristan'daki Türkler ulusal azınlıklara örnek olarak verilebilir. Bir ulusal azınlık aynı zamanda bir etnik veya dinsel azınlık olabilmektedir.¹⁵⁷

2.1.4. Azınlıkların Temel Hakları

Azınlıklar, herkese tanınan genel hakların (negatif haklar) yanında, azınlık olmaları nedeniyle dezavantajlarını avantaja çevirecek haklara (pozitif haklara) sahiptir. Bu açıdan değerlendirildiğinde azınlıkların üç temel hakkı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi azınlık grubu olarak varlığını sürdürebilme hakkıdır. Bu hak insani bir haktır ve herkes gibi azınlıklarda soykırım vb. olaylara karşı bu hakka sahiptir. İkinci hak eşitlik ve ayırım gözetilmemesi hakkıdır. Bu hak da varlığını sürdürebilme hakkı gibi insan hakları belgelerinde yer alan insani bir haktır. Üçüncü hak azınlık kimliğinin korunması ve kimlik unsurlarının yaşatılması, geliştirilmesi hakkıdır. Bu üçüncü hak azınlıkların anadilini öğrenebilmesi, kendi kültüründen

¹⁵⁷ Kurubaş, a.g.e., s. 34–37.

yararlanabilmesi, kendi dinini yaşayabilmesi, her türlü toplumsal karar mekanizmalarına katılabilmesi, uluslararası ilişkiler kurabilmesi gibi hakları kapsamaktadır. Tabi ki azınlıklar bu haklarından yararlanırken kötüye kullanmama ilkesine riayet etmekle ve bağlı olduğu ülkenin vatandaşlık görevlerini yerine getirmekle sorumludur.¹⁵⁸

2.2. Avrupa Ülkelerinde Genel Hatları ile Azınlık Politikaları

Azınlıklara yönelik devlet politikalarına bakıldığında, henüz Avrupa ülkelerinin veya AB üyesi ülkelerin tümünde uygulanan ortak bir azınlık politikası standardı olmadığı ve her ülkenin kendi tarihsel deneyimi çerçevesinde bir azınlık politikası oluşturduğu görülmektedir. Ancak Hollandalı sosyolog Entzinger Avrupa’da kabaca üç tür azınlık politikası olduğunu belirtmektedir. Bunlar:

1. Asimilasyon (benzeşme) politikası
2. Çokkültürlülük politikası
3. Entegrasyon (bütünleşme) politikasıdır.¹⁵⁹

Avrupa ülkelerinden bazıları, azınlıkları hem iç hem de dış istikrarsızlığa sebep olan bir tehdit olarak görmekte ve azınlıkların reddine ve asimilasyonuna dayanan bir politika uygulamayı tercih etmektedir. Azınlıkların asimilasyonuna dayanan politikanın özünde azınlık konumunda bulunan grupların, kendilerine özgü kültürel kimliklerinin ve değerlerinin, hakim olan sosyo-kültürel sistem içinde eritilmesi yatmaktadır.¹⁶⁰ Asimilasyon politikasını uygulayan ülkeler, kültürel asimilasyon karşılığında azınlıkların ulusa ve devlete katılmasına izin verir.¹⁶¹ AB üyesi ülkelere Yunanistan ve Fransa asimilasyon politikasını tercih eden ülkeler

¹⁵⁸ Kurubaş, a.g.e., s. 37–40.

¹⁵⁹ “Han B. Entzinger, *Het Minderhedenbeleid*, Amsterdam: Boom Meppel, 1984, s. 34–41”. Aktaran Kadir Canatan, “Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu: İsveç, Fransa ve Hollanda Örnekleri”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Yaz 2007, s. 160.

¹⁶⁰ Michael P. Soroka ve George J. Bryjak, *Social Problems: A World at Risk*, Boston: Allyn and Bacon Publications, 1995, p. 203.

¹⁶¹ Stephen Castles–Mark J. Miller, *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, çev. Bülent Uğur Bal–İbrahim Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 362.

arasında gösterilebilir. Özellikle Fransa, azınlıkların varlığının reddine yönelik en net tutumu olan Avrupa Birliği üyesi ülkedir. Fransa, ülke topraklarında kesinlikle azınlık olmadığı savını resmi bir tutum olarak benimsemiştir. Birliğin kurucu ülkelerinden olan Fransa, topraklarında azınlık olmadığını birçok kez uluslararası düzeyde de dile getirmiş ve azınlıkların korunmasına yönelik uluslararası anlaşmalara katılmak konusunda pek istekli davranmamıştır.¹⁶² Fransa'nın azınlıklara karşı katı bir anlayış ve asimilasyon politikası benimsemesinin temelinde, 18. yüzyıl Fransız ulusçu ideolojisinin, merkezîyetçilik kaygısı, aydınlanma ve ilerleme ideali adına azınlık kültürlerini yok etme anlayışı yatmaktadır.¹⁶³

Azınlıkların varlığını reddeden ve azınlıkları bir tehdit olarak değerlendiren asimilasyon politikasının tam zıttı çokkültürlülük politikasıdır. Çokkültürlülük politikasında, azınlığın kültürel farklılıkları hoşgörüle karşılanır ve toplum, azınlık grubu üyelerinin her türlü kuruma ve siyasal sürece katılabileceği şekilde yeniden düzenlenir.¹⁶⁴ Azınlıklardan belli temel değerlere uyum göstermesi beklenir ancak bunu yaparken farklılıklarını bırakmaları istenmez. Aksine dini, etnik veya kültürel farklılıklar toplumu zenginleştiren kaynaklar olarak kabul edilir. Bu politikayla amaç herkesin eşit haklara sahip olduğu çok kültürlü bir toplum yaratmaktır. Avrupa ülkeleri içinde çokkültürlülük politikası uygulayanlar için verilebilecek en doğru örnek İsveç'tir. İsveç, uzun bir süre en ideal azınlık politikasını uygulayan Avrupa ülkesi olmuştur ve birçoklarına göre hala öyledir. 20. yüzyılın sonlarına kadar çokkültürlülük politikasının Avrupa içindeki en somut örneğini sergileyen İsveç, 1998 yılından itibaren uygulamaya başladığı yeni entegrasyon politikası ile çokkültürlülüğten giderek uzaklaşmıştır.¹⁶⁵ Ancak 1999 yılında çıkardığı "İsveç'teki Ulusal Azınlıklar Yasası" ve imzalayıp yürürlüğe koyduğu Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı gibi uluslararası belgeler sayesinde, İsveç azınlık hakları konusunda hala en ileri düzeydeki Avrupa ülkesidir.

Entegrasyon (bütünleşme) politikası ise toplumdaki etnik, dini, dilsel tüm sınırların ortadan kaldırılması, birbirinden farklı grupların birleşmesi, bütünleşmesi

¹⁶² Kurubaş, a.g.e., s. 269.

¹⁶³ Füsün Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Ankara: Dost Kitabevi, 1999, s. 16.

¹⁶⁴ Deniz Altınbaş Akgül-Semra Rana Sezal, "Almanya'nın Asimilasyonist Politikaları ve Entegrasyon Anlayışı", *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 28, Ağustos 2002, s. 5-24.

¹⁶⁵ Castles-Miller, a.g.e., s. 365.

şeklinde tanımlanabilir.¹⁶⁶ Karşılıklı iletişimin esas olduğu entegrasyonda, hiçbir taraf birbirinden dilini ve kültürünü bırakmasını talep edemeyeceği gibi kendi dilini veya kültürünü de dayatamaz. Farklılıklara hoşgörü gösterilmesi ve bu farklılıkların birleştirilerek bir ortak paydada toplanması esastır. Entegrasyon politikasında esas amaç sosyal ve ekonomik eşitsizliğin ortadan kaldırılmasıdır. Entegrasyon politikası ile inşa edilmek istenen toplum, çokkültürlü bir toplumdan ziyade kültürel farklılıkların asgariye indirildiği ve farklı etnik grupların ortak bir değerler sistemi altında bir arada yaşadıkları bir toplumdur.¹⁶⁷

Entegrasyon politikasında, kültürel farklılıkların ve bu farklılıkların bireysel veya toplumsal olarak ifadesi hatta kurumsallaşması bir sorun olarak görülmemektedir.¹⁶⁸ Bu nedenle entegrasyon ile çokkültürlülük politikaları arasında benzerlikler olduğu en azından azınlıklar için entegrasyon politikasının asimilasyondan daha iyi olduğu söylenebilir. Ancak entegrasyon politikasının farklılıkları ortak payda altında toplama çabası çoğunluk kültürün baskısı altında gerçekleşirse, asimilasyona doğru bir yönelme de gerçekleşebilir. Zira Avrupa'daki Müslüman azınlığın entegrasyonunda, asimilasyona doğru bir yönelim sıklıkla görülmekte, Müslüman azınlığın Avrupa toplumları ile bütünleşmesi egemen kültüre asimile olma ile eş tutulmaktadır.

Farklılıkları ortak bir payda da toplama çabası olan entegrasyon politikasını uygulayan Avrupa ülkelerinin başında İspanya gelmektedir. İspanya Anayasası'nda, özerklikleri olan etnik toplulukların¹⁶⁹ dil hakları tanınmış ve ülkede konuşulan farklı dillerin bir kültürel miras olduğu anayasal güvence altına alınmıştır. İtalyan Anayasası dilsel azınlıkların özel güvencelerle korunması sağlarken, Belçika Anayasası ülkeyi dört dil bölgesine bölmüştür. Almanya azınlıklarla ilgili uluslararası belgeleri imzalamış ve yürürlüğe koymuştur. Ancak azınlık haklarının uygulanması ve kimlerin azınlık statüsüne girdiği noktasında hala sorunlar

¹⁶⁶ **Akgül-Sezal**, "Almanya'nın Asimilasyonist Politikaları ve Entegrasyon Anlayışı", *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 28, Ağustos 2002, s. 5-24.

¹⁶⁷ **Kadir Canatan**, "Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu: İsveç, Fransa ve Hollanda Örnekleri", *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Yaz 2007, s. 161.

¹⁶⁸ **Canatan**, a.g.e., s. 161.

¹⁶⁹ İspanya'daki ulusal gruplar ve azınlıklar: Katalanlar, Basklar, Galiçyalılar, Romanlar, Aragonlar, Asturyalılar, Gaskonlar'dır.

yaşanmaktadır. Hollanda azınlıkların varlığını reddetmemekte ve azınlıklara dilsel, dinsel haklar vermektedir. Bununla beraber Hollanda azınlıkların korunmasını ulusal yetki alanı ile ilgili bir konu olarak değerlendirdiği için uluslararası yükümlülükleri tam olarak benimsememektedir.¹⁷⁰

Görüldüğü üzere Avrupa ülkeleri arasında azınlıklarla ilgili standart bir uygulamanın varlığından söz etmek oldukça zordur. Uygulamalardaki bu çeşitlilik azınlıkların haklarına yönelik Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi ve Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı gibi uluslararası metinlerin imzalanması ve uygulanmasında da görülmektedir. Kimi ülkeler metinleri imzalamazken kimileri ise imzalamakta ama uygulamada sorunlar yaşanmaktadır. Kuşkusuz ki Avrupa ülkeleri arasında ortak bir azınlık politikası olacaksa bunu gerçekleştirecek olan 27 Avrupa ülkesinin üye olduğu AB ve onun kurumlarıdır. Bu noktada Birlik tarafından atılması gereken ilk adım standart bir azınlık tanımının yapılmasıdır. Zira azınlığın kim olduğuna dair AB tarafından yapılacak tanım, ülkelerin azınlıklar konusunda daha net hareket etmeleri zorunluluğunu yaratacaktır.

2.3. Avrupa Birliği'nin Azınlıklara Yönelik Genel Yaklaşımı ve Politikası

Avrupa Birliği'nin yetki alanı, "sıralanmış yetkiler ilkesi"ne dayanmaktadır. Bu ilke gereği AB, sadece kurucu antlaşmalarda kendisine tanımlanmış olan alanlarda ve belirlenen amaçlar doğrultusunda hareket etme yetkisine sahiptir.¹⁷¹ Azınlık hakları ve azınlıkların korunması konusu bu açıdan değerlendirildiğinde, AB yetki alanının dışında kalan ve bahsedilen ilke gereğince üye ülkelerin yetki alanına giren bir konudur. Ancak bu durum AB'nin azınlıklar ve azınlık hakları ile ilgili hukuki mevzuatının olmadığı anlamına gelmemektedir. AB'nin azınlıklara yönelik

¹⁷⁰ Kurubaş, a.g.e., s. 193–284.

¹⁷¹ Dilek Kurban, "Avrupa Birliği'nin Anayasal Düzeninde Azınlık Hakları: Açılımlar, Fırsatlar ve Olasılıklar", der. Ayhan Kaya–Turgut Tarhanlı, *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, İstanbul: Tesev Yayınları, 2005, s. 285.

yaklaşımı tarihsel süreç içinde yaşanan olaylar çerçevesinde değişmiş ve bugünkü noktaya gelmiştir.

2.3.1. AB’de Azınlık Haklarının Tarihsel Seyri

1990’lı yıllara gelinceye kadar AB, insan hakları konusunda gösterdiği ilgiyi, insan hakları konusunun doğrudan bir parçası olan azınlıklar konusunda göstermemiştir. Bunun üç temel nedeni bulunmaktadır. Birinci neden, 1945 sonrası, tüm dünyada olduğu gibi Avrupa’da da azınlık sorunlarının insan hakları ile ilgili bir konu olarak değil sadece siyasi gündem ile alakalı bir konu olarak ele alınmasıydı. İkinci neden Avrupa ülkelerinin, Avrupa bütünleşmesi sonucunda etnik sorunların kendiliğinden çözüleceğini düşünmesiydi. Üçüncü temel neden ise Avrupa ülkelerinin, ulusal azınlıkların tanınmasının kendi egemenliklerini zayıflatacağından, aynı zamanda ayrılıkçı ve toprak talep eden etnik grupların cesaret kazanmalarına neden olacağından korkmalarıydı. Kısacası II. Dünya Savaşı’nın bitiminden 1990’lı yıllara gelene kadar devletçi yaklaşımlar azınlıklar konusunda kayda değer bir adım atılmasını engellemişti. Avrupa ülkeleri, azınlıkların insan hakları konsepti içinde, eşitlik ve ayırım gözetmeme ilkeleri çerçevesinde korunmaları gerektiğini düşünmekteydi.¹⁷²

1990’lı yıllara doğru yaşanan gelişmeler, Avrupa ülkelerinin azınlıklar konusu hakkındaki bakış açılarının değişmeye başlamasına ve azınlık haklarının doğrudan ele alınması gereken bir konu olduğu düşüncesinin hızla kabul görmesine zemin hazırlamıştı. Şüphesiz ki bu gelişmelerden en önemlisi Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Çekoslovakya’nın 1990’lı yılların başında parçalanmaları ve bu parçalanmaların etkisiyle hem bu ülkelerde hem de Orta Avrupa’nın tümünde azınlıkların yeniden uyanmaya başlamasıydı.¹⁷³ Diğer yandan II. Dünya Savaşı’nın bitiminden 1990’lı yıllara kadar hem Avrupa içinden hem de Avrupa dışından Avrupa ülkelerine yaşanan büyük sayılardaki insan göçü azınlıkların hem

¹⁷² Murat Saraçlı, *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Azınlıklar*, Ankara: Lotus Yayınevi, 2007, s. 48–49.

¹⁷³ J. Jackson Preece, “National Minority Rights vs. State Sovereignty in Europe: Changing Norms in International Relations?”, *Nation and Nationalism*, Vol: 3, No: 3, November 1997, p. 349.

görünürlülüğünün hem de tehdit olarak algılanmasının yükselişine neden olmuştu. Tüm bu nedenlerden dolayı 1990–1995 yılları arası dönem, Avrupa’da azınlık tehdidinin önünü kesebilmek için azınlıkların korunmasına yönelik girişimlerin hız kazandığı dönem oldu. Bu dönemde Almanya, İtalya, Hollanda, Macaristan, Avusturya gibi kimi ülkeler kolektif azınlık haklarının uluslararası alanda tanınması ve ulusal azınlık taleplerine karşılık verilmesi gerektiğini dile getirirken, Fransa, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya gibi kimi ülkeler önemli olanın ulusal azınlıklar sorunu değil ülkelerin toprak bütünlüğü ve siyasal istikrarı olduğunu, sorunun devletlerin iç siyasetleri içinde tutulmaya devam edilmesi gerektiğini dile getirmekteydi.¹⁷⁴

Azınlıklar konusunda yukarıda görülen iki karşı düşüncenin etkileri, dönemin AB tarafından bağlayıcı kabul edilen ve Birliğe üye her ülkenin uymakla yükümlü olduğu sözleşme ve bildirgelerinde de görülmektedir. Örneğin, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi¹⁷⁵ (1995) ve Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı¹⁷⁶ (1992) gibi bağlayıcılığı olan ve azınlıkların korunması konusunda içeriğe sahip olan belgelere baktığımızda ülkelerin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına vurgu yapan maddeler göze çarpmaktadır. Diğer yandan aynı dönemde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) tarafından kabul edilen Kopenhag¹⁷⁷ (1990) ve Cenevre¹⁷⁸ (1991) belgelerine baktığımızda ulusal azınlık haklarına, azınlıkların özerk yönetimler oluşturabilmesine, azınlık haklarının ülkelerin içişleri ile ilgili değil uluslararası alanın konusu olduğuna değinildiği görülmektedir.

¹⁷⁴ Preece, a.g.e., s. 351–353.

¹⁷⁵ Council of Europe, “Framework Convention for the Protection of National Minorities”, Strasbourg, 01.02.1995, http://www.ena.lu/framework_convention_protection_national_minorities_strasbourg_february_1995-020302507.html, (erişim tarihi: 12.06.2009).

¹⁷⁶ Council of Europe, “European Charter for Regional or Minority Languages” Strasbourg, 05.11.1992, <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm>, (erişim tarihi: 05.08.2009).

¹⁷⁷ Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE), “Document of the Conference on the Human Dimension of the CSCE”, Copenhagen, 29.06.1990, http://www.ena.lu/document_conference_human_dimension_csce_copenhagen_29_june_1990-020004650.html, (erişim tarihi: 11.03.2009).

¹⁷⁸ Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE), “Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities”, Geneva, 19.07.1991, http://www.osce.org/documents/osce/1991/07/14125_en.pdf, (erişim tarihi: 27.05.2009).

AB ülkelerinin taraf olduğu kimi sözleşmelerde yukarıda bahsedilen iki farklı görüşün etkilerinin görülmesi, AB'nin azınlıklara yaklaşımının ne olduğu konusunda soru işaretleri yaratmışsa da, dönemin önemli bir sorunu olan Çeçenistan sorunu ile alakalı olarak AB'nin yaptığı açıklama soru işaretlerini azaltmıştır. AB, Çeçenistan sorununun AGİT kuralları ve Rusya'nın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁹ Yani AB bir yandan devletlerden insan haklarına saygılı olmasını beklerken diğer yandan azınlıkların yaşadıkları ülkelerin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı göstermesini istemektedir.

AB'nin azınlıklar konusuna yönelik yaklaşımı 1990'lardan sonra sürekli olarak yukarıda bahsettiğimiz iki yaklaşım çevresinde gelişme göstermiştir. Özellikle Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin AB'ye üyelik müzakereci süresince, bu ülkelerdeki azınlıkların hakları konusunda tavizsiz bir politika izleyen ve azınlık haklarını üyelik için olmazsa olmaz bir koşul haline getiren AB, aynı tutumu Fransa, Yunanistan gibi Birliğin daha eski ülkelerine karşı sergilememektedir. AB'nin çok eleştirilmesine neden olan bu tutarsızlığın temel sebebi Birliğin hukuki mevzuatında azınlıklarla ve azınlık haklarıyla ilgili net bir hüküm olmamasıdır.

2.3.2 Avrupa Birliği Hukuku'nda Genel Hatları ile Azınlık Hakları

AB'nin 1990'lı yıllara kadar azınlıklar konusuna özel bir önem atfetmediğinin en önemli göstergelerinden biri, AB hukukunun kaynaklarından¹⁸⁰ olan AB kurucu antlaşmalarında¹⁸¹, doğrudan azınlıklara yönelik herhangi bir hükmün yer almamasıdır. Kuşkusuz ki AB'nin azınlık sorununa insan haklarından ayrı, özel bir anlam yüklememesi, antlaşmalarda da azınlıklara yönelik özel bir

¹⁷⁹ Kurubaş, a.g.e., s. 173.

¹⁸⁰ AB hukukunun kaynakları birincil kaynaklar ve ikincil kaynaklar olarak ikili ayrıma tabi tutulmaktadır. Birincil kaynaklar, kurucu antlaşmalar, ek protokoller, kurucu antlaşmalara değişiklik getiren diğer antlaşmalar ve AB'ye katılım antlaşmalarıdır. İkincil kaynaklar ise AB kurumlarının, kurucu antlaşmaların kendilerine verdiği yetkiye dayanarak çıkartmış olduğu tüzükler, direktifler, yönergeler ve kararlardan oluşmaktadır. Bunlara ek olarak, AB'nin üçüncü ülkelerle ve diğer uluslararası kuruluşlarla yaptığı antlaşmalar ile üye devletlerin kendi aralarında imzalamış olduğu antlaşmalar, AB hukukunda özel bir yere sahiptir.

¹⁸¹ AB'nin kurucu antlaşmaları 1951 tarihli Paris Antlaşması ile 1957 tarihli Roma Antlaşması'dır.

hükümün yer almamasına zemin hazırlamıştır. Buna rağmen AB kurucu antlaşmalarında azınlıklara atfedilebilecek maddeler de yok değildir. Söz konusu kurucu antlaşmalardan biri olan ve 25 Mart 1957 tarihinde Roma’da imzalanan Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşma’nın 13. maddesinin 1. fıkrası (eski 6/a maddesi) etnik ve dinsel azınlıkların yararına tedbirler içeren mekanizmaların varlığına değinmiştir.¹⁸² Yine aynı antlaşmanın konsolide edilmiş halinde, 151. maddenin 1. fıkrası (eski 128. madde) Avrupa Birliği’nin kültürel çeşitliğine vurgu yaparak, dolaylı da olsa azınlıkları ima etmiş, kültür ve dil alanında Birlik faaliyetleri için hukuksal bir dayanak oluşturmuştur.¹⁸³

1990’lı yıllardan sonra Avrupa Birliği’nin azınlıklar konusunda ilgisinin artması ile beraber ortaya çıkan en önemli metinlerden bir tanesi de Avrupa Birliği Konseyi, Komisyonu ve Parlamentosu başkanları tarafından 7 Aralık 2000 tarihinde imzalanan Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’dır.¹⁸⁴ Metin, azınlıklara yönelik dolaylı hükümler içermesi bakımından önem taşımaktadır.¹⁸⁵ Birlik iç hukukunda önemli bir yeri olan ve azınlıklarla ilgili hükümler içeren bir diğer metinde 29 Ekim 2004 tarihinde Roma’da yapılan bir törenle imzalanan Avrupa Birliği Anayasası’dır.¹⁸⁶ Anayasa’nın Birliğin Tanımı ve Amaçları başlıklı I. Bölümü’nün, Birliğin Değerleri alt başlıklı I-2 maddesinde “Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukuk devleti ve azınlıklara mensup kişilerin haklarını da içeren insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulmuştur. Bu değerler, çoğulcu, hoşgörülü, adil, dayanışmacı ve ayırım gözetmeyen bir toplumda, üye devletlerin hepsi için

¹⁸² **European Community**, “Treaty Establishing the European Community as Amended by Subsequent Treaties, Rome, 25 March, 1957”, Rome, 25.03.1957, <http://www.hri.org/docs/Rome57/Rome57.txt>, (erişim tarihi: 17.11.2008).

¹⁸³ **European Union**, “European Union Consolidated Version of the Treaty on European Union and of the Treaty Establishing the European Community”, Nice, 26.02.2001, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:EN:PDF>, (erişim tarihi: 10.12.2008).

¹⁸⁴ **European Union**, “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, Nice, 07.12.2000, http://www.ena.lu/charter_fundamental_rights_european_union_nice_december_2000-020302577.html, (erişim tarihi: 05.08.2009).

¹⁸⁵ Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, madde 20: “Herkes, yasa önünde eşittir.” Madde 21: “Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, kalıtsal özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya başka herhangi bir görüş, bir ulusal azınlığın üyesi olma, hususiyet, doğum, maluliyet, yaş veya cinsel eğilim gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılması yasaktır.” Madde 22: “Birlik, kültürel, dini ve dilsel çeşitliliğe saygı gösterecektir.”

¹⁸⁶ **European Union**, “The Treaty Establishing a Constitution for Europe”, Rome, 29.10.2004, http://en.euabc.com/upload/rfConstitution_en.pdf, (erişim tarihi: 05.11.2008).

ortaktır.” ifadesine yer verilmiştir. Anayasada, AB’nin temel değerlerinin yer aldığı bölümde azınlık haklarına saygının yer alması, özellikle 1990’lardan sonra Birliğin azınlık hakları konusunda gösterdiği çabaların somut örneklerinden biridir.

Avrupa Birliği’nde azınlık hakları konusunda yürütülen hukuki çalışmaların içinde, AB kurumlarının çalışmaları son derece önemli yer tutmaktadır. AB kurumlarından biri olan Avrupa Birliği Konseyi, insan haklarının ve azınlık haklarının korunması noktasında AB içerisinde oldukça ciddi çalışmalar yürütmektedir. Konsey tarafından 1987 yılında kurulan İnsan Hakları Çalışma Grubu¹⁸⁷, Konsey’in insan hakları (ve tabi azınlık hakları) konusunda yaptığı çalışmaların sonuçlarından ilki olarak karşımıza çıkmaktadır. Konsey tarafından oluşturulan İHÇG, azınlıklarında içinde yer aldığı toplumun çeşitli kesimleri ile sürekli diyalog halinde bulunulması ve azınlıkların AB kurumları ile doğrudan iletişime geçebilmesi noktasında önemli katkılar sağlamaktadır. Konsey’in azınlıklarla ilgili çalışmaları sonucunda ortaya çıkan diğer bir sonuç Kopenhag Kriterleri olmuştur.¹⁸⁸ AB Konseyi’nin, AB’ye alınacak yeni üyeler için Haziran 1993’te belirlediği Kopenhag Kriterleri, “demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, insan haklarının ve azınlıkların korunmasının gözetilmesini ve bunlara saygıyı güvence altına alan kurumların istikrara kavuşturulmasını” hükme bağlayan siyasi normların, üyelik müzakerelerine başlanacağı zaman aday ülkelerce yerine getirilmiş olmalarını şart koşmaktadır.¹⁸⁹ AB’ye tam üyelik için, azınlıkların ve azınlık haklarının korunmasının bir ön şart olmasını sağlayan Kopenhag Kriterleri, azınlıkların korunmasına katkı sunması ve hala uygulanmaya devam edilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Konsey’in azınlıklar konusuna yönelik yürüttüğü çalışmalardan biri de her yıl düzenli olarak yayınlanan İnsan Hakları Yıllık

¹⁸⁷ İnsan Hakları Çalışma Grubu’nun görevleri hakkında bilgi için bkz. http://www.consiliun.europa.eu/uedocs/cmsUpload/COHOM_mandates.pdf, (erişim tarihi: 10.09.2009).

¹⁸⁸ **European Council**, “Presidency Conclusions Copenhagen European Council – 21–22 June 1993”, Copenhagen, 22.06.1993, http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf, (erişim tarihi: 10.08.2009). Ayrıca Kopenhag Kriterleri ile ilgili bilgi için bkz. **Ercan Durdular–İrfan Neziroğlu**, *Uluslararası Temel İnsan Hakları Belgeleri*, Ankara: TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Yayınları, No: 18, 2001, s. 437–438.

¹⁸⁹ **Amke Dietert**, “Tartışmalı Giriş: İnsan ve Azınlık Hakları: Türkiye ve Avrupa Standartları”, <http://www.bpb.de/files/HE5ADK.pdf>, (erişim tarihi: 17.07.2009).

Raporları'dır.¹⁹⁰ Zira bu raporlarda, azınlık hakları ve sorunları bir alt konu olarak önemli bir yer tutmaktadır ve azınlıklarla ilgili Birlik içinde ve dışında yaşanan gelişmeler değerlendirilmektedir.

Azınlıklar konusunda çalışma yapan diğer bir AB kurumu Avrupa Birliği Komisyonu'dur. Komisyon, Birlik içerisindeki bölgesel ve azınlık dillerinin korunması alanında yaptığı çalışmalarla bilinmektedir.¹⁹¹ Avrupa Birliği içindeki ve dışındaki özerk kuruluşlarla işbirliği içinde çalışan Komisyon, bölgesel ve azınlık dilleri ile ilgili çeşitli ortak çalışmalar yapmakta, yapılan çalışmalara mali destek sağlamakta ve çeşitli raporlar yayınlamaktadır.¹⁹²

Burada değineceğimiz, azınlıklar konusunda çalışma yapan son AB kurumu, Avrupa Parlamentosu'dur. AB'de seçimle başa gelen ve halkı temsil eden tek organ olan Avrupa Parlamentosu'nun azınlıklarla doğrudan ilgili birçok karara imza atmıştır.¹⁹³ Özellikle azınlık ve bölgesel dillerin korunması noktasında üye ülke hükümetlerini ve yerel otoriteleri önlem almaya çağıran kararlara imza atan AP, azınlıkların, dillerini ve kültürlerini geliştirme hakkı üzerinde önemle durmaktadır. Bu nedenle Avrupa Parlamentosu, uluslararası planda Birleşmiş Milletler, AGİT ve Avrupa Konseyi tarafından çizilen insan hakları ve azınlık hakları rejiminin AB içindeki bekçisi, uygulayıcısı konumundadır. Azınlıkların siyasi statüsü ile ilgili konuları ülkelerin tercihinin bırakan AP, azınlıkların dilsel ve kültürel hakları ile ilgili aldığı kararları üye ülkelere onaylatarak, temel haklara saygıyı güvence altına almaya çalışmaktadır.

Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi AB'nin hukuki yapısını oluşturan müktesebat içinde AB kurucu antlaşmaları, AB kurumları tarafından tesis edilen direktif ve düzenlemelerin yanı sıra, uluslararası hukuk kapsamında yer alan

¹⁹⁰ İlk kez 1999 yılında yayınlanan ve daha sonraki her yıl düzenli olarak yayınlanmaya devam eden İnsan Hakları Yıllık Raporları için bkz. <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=970&lang=EN>, (erişim tarihi: 28.08.2009).

¹⁹¹ Avrupa Birliği Komisyonu'nun bölgesel ve azınlık dillerinin korunması ile ilgili yaptığı çalışmalar ve yayınladığı raporlar için bkz. http://ec.europa.eu/education/languages/languages-of-europe/doc139_en.htm, (erişim tarihi: 05.09.2009).

¹⁹² Komisyon'un çalışmaları hakkında genel bir bilgi için bkz. "Avrupa Komisyonu (European Commission)", <http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=973>, (erişim tarihi: 14.09.2009); **Saraçlı**, a.g.e., s. 75–80; **Kurubaş**, a.g.e., s. 141–150.

¹⁹³ Avrupa Parlamentosu'nun azınlıklarla ilgili aldığı kararlar hakkında bilgi için bkz. Avrupa Parlamentosu resmi web sitesi, <http://www.europarl.europa.eu/>, (erişim tarihi: 15.09.2009); **Saraçlı**, a.g.e., s. 80–87; **Kurubaş**, a.g.e., s. 150–155.

düzenlemeler ve AB üyesi ülkelerin kendi hukuki yapıları da yer almaktadır. Bu yüzden AB'ye üye ülkeler için, azınlık hakları konusunda, AB antlaşma, düzenleme ve direktifleri kadar bağlayıcı olan diğer bir hukuk grubu uluslararası hukuk kapsamında yer alan düzenlemelerdir. AB, bu kurumlar tarafından oluşturulan standartları kendine kıstas olarak almakta ve Avrupa Konseyi çerçevesinde oluşturulan azınlık rejimini¹⁹⁴ benimsemektedir. Bu yüzden AB üyesi veya üyeliğe aday tüm ülkelerin, BM, AGİK/AGİT ve Avrupa Konseyi örgütleri tarafından azınlık hakları konusunda oluşturulan sözleşme ve belgelerin tümünü imzalamaları ve iç hukuklarında bunlara uygun düzenlemeler yapmaları gerekmektedir.

Azınlıkların korunması noktasında uluslararası arenada önemli çabalar gösteren ve AB'nin azınlıklar konusunda kendine referans aldığı örgütlerden biri Birleşmiş Milletler'dir. Birleşmiş Milletler'in 1966 yılında imzaya açtığı ve ancak 1976'da yürürlüğe giren BM Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi¹⁹⁵, azınlık hakları konusunda yayınlanmış ilk ve en önemli uluslararası dokümandır. Sözleşme'nin 27. maddesi, azınlıkların kendi kültürlerini, dillerini ve inançlarını koruyabilmesinin önemini belirtmiştir. Ayrıca bu sözleşme ile BM, o güne kadar sürekli insan hakları şemsiyesi altında ele alınan azınlık haklarını, ilk kez ayrı bir hak kategorisi olarak uluslararası hukuka dahil etmiştir.¹⁹⁶ Özellikle Soğuk Savaş'ın son izlerinin ortadan kalktığı 1990'lı yılların başından itibaren, azınlıklar konusu ile ilgili yayınladığı uluslararası belgelerle¹⁹⁷ azınlık hakları konusundaki hassasiyetini gösteren BM, azınlık sorunlarının çözülebilmesi noktasında önemli çalışmalar yapmaya ve yayınladığı veya kabul ettiği belge ve sözleşmelerle AB'ye referans olmaya devam etmektedir.

¹⁹⁴ BM, AGİT ve Avrupa Konseyi'nin azınlıkların korunması noktasında ortaya koyduğu ve devletler tarafından uygulanması için büyük bir çaba harcadığı ortak standartlar ve denetim mekanizması. Azınlık rejiminin niteliği ve eksiklikleri için bkz. **Kurubaş**, a.g.e., s. 93–101.

¹⁹⁵ **United Nations** "International Covenant on Civil and Political Rights", New York, 16.12.1966, <http://www.un.org/millennium/law/iv-4.htm>, (erişim tarihi: 07.09.2009).

¹⁹⁶ **Birsen Erdoğan**, "Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Korunması: Birleşmiş Milletler ve Avrupa Sistemlerinin İncelenmesi", *Türkiye'de İnsan Hakları*, der. Oya Çitçi, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları, 2000, s. 238–240.

¹⁹⁷ BM'nin azınlıklarla ilgili kabul ettiği belgeler ve bu belgeler ile ilgili bilgi için bkz. <http://www.unicankara.org.tr/index.php?LNG=1>, (erişim tarihi: 13.08.2009); **Kurubaş**, a.g.e., s. 57–64, s. 71–73; **Ayşe Füsün Arsava**, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1993.

AB'nin azınlıklar konusunda kendine referans aldığı diğer bir örgüt Avrupa Konseyi'dir.¹⁹⁸ 1949 yılından kurulan ve kurulduğundan bugüne azınlık haklarını, insan hakları ile paralellik gösteren çok önemli bir çalışma alanı olarak değerlendiren Avrupa Konseyi, azınlıklar, ırkçılık, hoşgörüsüzlük, yabancı düşmanlığı, sosyal dışlanma, çevre sorunları gibi konular hakkında Avrupa çapında araştırmalar yaparak, insan haklarının, çoğulcu demokrasinin korunması ve güçlenmesine önemli katkılar sunmaktadır. Avrupa Konseyi azınlık haklarının korunması ve güvence altına alınması adına birçok belgeye imza atmıştır. Bu belgelerden en önemlileri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi¹⁹⁹, Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı²⁰⁰, Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi²⁰¹'dir. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin tümü aynı zamanda Avrupa Konseyi üyesi olduğu için, Avrupa Birliği ile Avrupa Konseyi arasında güçlü bir işbirliği ve etkileşim bulunmaktadır.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), AB'nin kendine referans aldığı diğer bir kurumdur. AGİT, 1975 yılında yapılan Helsinki Zirvesi'nden 1994 yılına kadar Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı adı altında bir takım konferansların yapılıp, bağlayıcılığı olmayan belgelerin kabul edildiği konferanslar süreci olarak sürmüştür. 1994 yılındaki Budapeşte Konferansı ile kurumsal bir yapı kazanan Konferans, AGİT adını bu dönemde almıştır. AGİT'in azınlık hakları ve azınlıkların korunması çerçevesinde kararlar barındıran belgelerin en önemlileri,

¹⁹⁸ Avrupa Konseyi (Council of Europe), Avrupa Birliği Konseyi (European Council) ile karıştırılmaması gereken, AB'den bağımsız bölgesel bir kuruluştur. Başta hukuk ve insan haklarının korunması, kültür, eğitim alanlarında çalışmalar yapan AK, AB'den daha fazla üyesi olan (şuan itibarıyla 47) bir kuruluştur. Detaylı bilgi için bkz. Avrupa Konseyi'nin resmi web sitesi <http://www.coe.int/>, (erişim tarihi: 16.09.2009); "Avrupa Konseyi Türkiye", <http://www.avrupakonseyi.org.tr/>, (erişim tarihi: 16.09.2009); **Saraçlı**, a.g.e., s. 55–64.

¹⁹⁹ AIHS'nin tam adı İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'dir. 1 Kasım 1998'de yürürlüğe giren 11 sayılı protokol ile değiştirilen 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin tam metni için bkz. <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64-FB85A86B2433/0/TurkishTurc.pdf>, (erişim tarihi: 15.12.2008).

²⁰⁰ **Council of Europe**, "European Charter for Regional or Minority Languages", Strasbourg, 05.11.1992, <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm>, (erişim tarihi: 05.08.2009). Şart'ın uygulanması ve içeriği ile ilgili detaylı bilgi için bkz. **Kurubaş**, a.g.e., s. 75–78.

²⁰¹ **Council of Europe**, "Framework Convention for the Protection of National Minorities" Strasbourg, 01.02.1995, http://www.ena.lu/framework_convention_protection_national_minorities_strasbourg_february_1995-020302507.html, (erişim tarihi: 12.06.2009). Sözleşme ile ilgili detaylı bilgi için bkz. **Saraçlı**, a.g.e., s. 57–63; **Kurubaş**, a.g.e., s. 78–84.

Helsinki Nihai Senedi²⁰², Paris Şartı²⁰³, Kopenhag Belgesi²⁰⁴ ve Cenevre Raporu²⁰⁵'dur. AGİT tarafından azınlıkların ve azınlık haklarının korunması kapsamlı kabul edilen belgeler ve alınan kararlar, AB için önemli referanslardır.

Avrupa'da azınlıklar konusunda çalışmalar yürüten çeşitli hükümet dışı (NGO) ve hükümetler arası (IGO) kuruluşlar bulunmaktadır. Bu kuruluşlar AB'ye üye ülkeler tarafından desteklendikleri için dolaylı yoldan da olsa, azınlıklar hakkında yaptıkları çalışmalarla AB hukukuna katkı yapabilmektedir. Bu kuruluşlar içinde ön plana çıkan bazıları şunlardır: Avrupa Milliyetleri Federal Birliği (FUEN), Avrupa Azınlık Sorunları Merkezi (ECMI), Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRGI), Tehlike Altındaki Diller Vakfı (FEL), Avrupa Göçmen ve Etnik Çalışmalar Merkezi (CEMES), Avrupa Roma Hakları Merkezi (ERRC), Uluslararası Etnik Azınlıklar ve Uluslar Merkezi (CIEMEN).²⁰⁶

Sonuç olarak yukarıda belirttiğimiz gelişmelerden de anlaşılacağı gibi Avrupa Birliği'nde azınlık hakları konusunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak bugün hala Avrupa Birliği'nin azınlıklar konusunda birçok eksiği ve çifte standartlı yaklaşımı bulunmaktadır. Her şeyden önce ne Avrupa Topluluğu kurucu antlaşmalarında ne Avrupa Birliği Anayasası'nda ne de Birlik kurumlarınca hazırlanan direktif ve düzenlemelerde azınlık kavramı ile ilgili net bir tanım hala yoktur. Azınlıklar konusunda hazırlanan en ciddi ve yaptırım gücü olan belge olan Kopenhag Kriterleri'nde dahi azınlık tanımı yer almamaktadır. Bundaki en büyük sebep üye ülkelerin, kendi çıkarlarına ters düşecek ve bir gün kendileri açısından bir

²⁰² **Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE)**, "Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe", Helsinki, 01.08.1975, http://www.ena.lu/final_act_conference_security_and_co_operation_europe_helsinki_august_1975-020302354.html, (erişim tarihi: 12.07.2009).

²⁰³ **Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE)**, "Charter of Paris for a New Europe", Paris, 21.11.1990, http://www.ena.lu/charter_paris_new_europe_paris_21_november_1990-020302522.html, (erişim tarihi: 12.05.2009).

²⁰⁴ **Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE)**, "Document of the Conference on the Human Dimension of the CSCE", Copenhagen, 29.06.1990, http://www.ena.lu/document_conference_human_dimension_csce_copenhagen_29_june_1990-020004650.html, (erişim tarihi: 11.03.2009).

²⁰⁵ **Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE)**, "Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities", Geneva, 19.07.1991, http://www.osce.org/documents/osce/1991/07/14125_en.pdf, (erişim tarihi: 27.05.2009).

²⁰⁶ Bu kuruluşların internet adresleri yazım sırasına göre: <http://www.fuen.org/>, <http://www.ecmi.de/>, <http://www.minorityrights.org/>, <http://www.ogmios.org/home.htm>, <http://www.cemes.org.uk/>, <http://www.errc.org/>, <http://www.ciemen.cat/>.

bağlayıcılık yaratacak bir adım atmak istememeleridir. Zira şuanki durumda kimin azınlık olduğu kimin olmadığına, AB'ye üye ülkeler kendileri belirlemekte ve bu durum ülkelere kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilme olanağı vermektedir. Bunun yanında Birlik azınlıklar konusunda uyguladığı çifte standartlı yaklaşım nedeniyle de eleştirilere maruz kalmaktadır. AB bütünleşmesinde genişleme sürecinin ön koşulu olarak karşımıza çıkan azınlık haklarına derinleşme sürecinde - üye ülkelerde de azınlık grupları bulunmasına rağmen- yer verilmemesi, AB'nin çifte standart uygulamakla suçlanmasına neden olmaktadır. AB'nin azınlıklar konusunda eleştirilebileceği bir diğer nokta ise konunun insan haklarından ayrı bir başlık olarak ele alınmasında hala sorunlar yaşanması ve buna bağlı olarak azınlıkların pozitif yasal haklarına yönelik bir düzenlemenin var olmamasıdır. Yani var olan AB müktesebatında bütün fertlere tanınan insan haklarından hareketle ayrımcılığın yasaklanması gibi negatif haklar yer alırken, azınlık kimliğinin ve haklarının gelişimine yönelik pozitif ayrımcı bir katkı yapan pozitif yasal haklar yer almamaktadır. Avrupa Birliği Anayasası'nın ikinci bölümünü oluşturan Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda ve Anayasa'nın kendisinde azınlıklara pozitif yasal haklar veren bir madde bulunmaması bu duruma iyi bir örnektir.

2.4. Avrupa'da Müslüman Azınlıklar ve Politikalar

Müslümanlar, İspanya'dan kovulmalarından beş asır sonra Avrupa'nın niceliksel açıdan en başta gelen azınlık gruplarından biri haline gelmişlerdir. Öyle ki İngilizlerin sağ görüşlü The Telegraph gazetesi, Amerikan Göç Politikası Enstitüsü'nün verilerine dayanarak yaptığı haberde, 2050 yılında 27 üyeli Avrupa Birliği'nin nüfusunun yüzde 20'sini Müslümanların oluşturacağını yani her 5 Avrupalıdan birinin Müslüman olacağını iddia etmiştir. Haberin başlığında "demografik saatli bomba" nitelemesine yer veren gazete, aralarında milyonlarca Müslüman'ın bulunduğu göçmen akınının gelecek 20 yılda yaşlı kıtayı tanınmayacak

kadar değiştireceğini, Avrupa toplumu ve kültürü diye bilinen şeyin kalmayacağını, toplumsal huzursuzluklar çıkabileceğini ne srmştır.²⁰⁷

“Avrupalı” Müslümanların sayısı gerçektende her geçen gün artmaktadır. Ancak bugün Avrupa’da ne kadar Müslüman yaşadığına dair kesin ve resmi rakam bulunmamakla beraber, ortaya konan sayılar tahminidir. Bunun en temel nedeni, yapılan nüfus sayımlarında dini veya etnik kimliğe yönelik soruların çoğunlukla yer bulmamasıdır. Örneğin Fransa, Belçika, Danimarka, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Lüksemburg ve İşpanya’da dini inana yönelik soru sorulmamaktadır.²⁰⁸ Avrupa’da yaşayan Müslümanların hangi etnik kökene sahip olduklarına yönelik daha fazla bilgi bulunmaktadır. Örneğin Fransa’da en büyük grup Kuzey Afrikalı Araplarken, Almanya’da Türkiye göçmeni Türklerdir.

Tahmini rakamlara bakıldığında Avrupa’da kimi verilere göre 51–52 milyon²⁰⁹, başka verilere göre ise 38–39 milyon²¹⁰ Müslüman yaşamaktadır. Sadece AB yesi 27 ülkede yaşayan Müslümanlar ile ilgili tahmini rakamlara bakıldığında ise kimi verilere göre 16–17²¹¹ milyon, kimi verilere göre ise 13 milyon²¹² Müslüman, AB yesi 27 ülkede yaşamaktadır. Yapılan tahminlere ilişkin istatistiksel veriler, Avrupa’daki Müslümanların milliyetleri, geldikleri ülkeler şeklindeki soruların cevapları doğrultusunda elde edildiği için tahminler arasında büyük farklarla veya tahminlere ilişkin çeşitli yanılgılarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin gelinen ülke sorusuna Filistin veya Hindistan cevabını verenlerin Müslüman olup olmadıklarını muğlaklık taşımaktadır. Çünkü birçok AB ülkesinde yapılan nüfus sayımlarında bireyin dini tercihi yönelik soru sorulmamaktadır.

²⁰⁷ **Adrian Michaels**, “Muslim Europe: The Demographic Time Bomb Transforming Our Continent”, 08.08.2009, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/5994047/Muslim-Europe-the-demographic-time-bomb-transforming-our-continent.html>, (erişim tarihi: 23.01.2010).

²⁰⁸ **Timothy M. Savage**, “Europe and Islam: Crescent Waxing, Cultures Clashing”, *The Washington Quarterly*, Vol: 27, No: 3, Summer 2004, p. 26.

²⁰⁹ “Muslim Population Worldwide: European Muslim Population”, http://www.islamicpopulation.com/Europe/europe_islam.html, (erişim tarihi: 22.01.2010).

²¹⁰ **Pew Research Center**, *Mapping the Global Muslim Population: A Report on the Size and Distribution of the World’s Muslims Population- October 2009*, ed. Tracy Miller, Washington: Pew Research Center Publications, 2009, p. 31–32.

²¹¹ “Muslim Population Worldwide: European Muslim Population”, http://www.islamicpopulation.com/Europe/europe_islam.html, (erişim tarihi: 22.01.2010).

²¹² **Pew Research Center**, *Mapping the Global Muslim Population: A Report on the Size and Distribution of the World’s Muslims Population- October 2009*, ed. Tracy Miller, Washington: Pew Research Center Publications, 2009, p. 31–32.

1950’li yıllarla beraber başlayan işgücü göçünden bugüne, Müslümanların Avrupa’daki nicel varlığı yıllar içinde hızlı bir artış göstermiş olsa da, elde edilen tahmini nüfus verilerinin sonucunun, The Telegraph gazetesinin “demografik saatli bomba” nitelemesini haklı çıkaracak bir tablo ortaya koyduğunu söylemek objektif bir yaklaşım olmayacaktır. Gazetenin böyle bir nitelemeye başvurmasının ve Müslümanların artan nüfusundan korkuyla bahsetmesinin temel nedeni Avrupalı Müslümanların, Avrupa’nın yerli halklarından daha yüksek bir doğum oranına sahip olması ve buna ek olarak Müslümanların göç yolu ile Avrupa’ya gelmeye devam ediyor olmasıdır. Avrupa’nın yerli halkının nüfusu hızla yaşlanmakta, doğum oranları ölüm oranlarını karşılayacak seviyeye gelememektedir. Max-Planck Enstitüsü’nün yürüttüğü demografik araştırmalara göre AB üyesi ülkelerin hiçbirinde ölüm oranları karşılayabilecek doğum oranlarına ulaşamamaktadır.²¹³ Araştırmalara göre bu oranlara ulaşabilmek için kadın başına 2,1 oranında çocuğun doğması gerekmektedir. Bu konuda Avrupa’da en iyi durumda olan Fransa, İngiltere, İrlanda ve İskandinav ülkelerinde kadın başına 1,8 ile 2 arasında çocuk düşmektedir. Oysa bu oran Avrupalı Müslümanlar arasında daha yüksektir. Bunun yanında Avrupa’daki doğum oranının, ölüm oranını karşılayamaması, göçü kısıtlayıcı yasal düzenlemelere rağmen Avrupa’nın dış göçe olan ihtiyacının devam etmesine neden olmaktadır. Buna bağlı olarak ilerleyen yıllarda, ucuz işgücüne olacak ihtiyaç doğrultusunda Müslüman göçmenlerin Avrupa’ya gelmeye devam edeceği gerçekleşmesi güçlü bir ihtimaldir.

Avrupa’daki Müslüman azınlıktan bahsederken, göç konusunu ele almak oldukça önem arz etmektedir. Çünkü Avrupa’da Müslüman azınlıklara dair var olan algılamalar, sorunlar ve politikalar, Müslümanların Avrupa’ya göçü sonucu ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca Avrupa’ya çeşitli göç hareketleri olmakla beraber, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan göç öncekilerden çok daha farklı olması açısından önem taşımaktadır. Bu farklılığın temel nedeni ilk kez coğrafi, etnik ve dini olarak Avrupa’dan uzak yerlerden gelen işçiler söz konusu olmuş ve Avrupa’daki göçmen profili tamamen değişmiştir.²¹⁴ Bugün Avrupa’daki Müslüman azınlığın varlığı da II.

²¹³ Max Planck Enstitüsü’nün Avrupa’nın demografik yapısı ile ilgili yürüttüğü araştırmalar için bkz. <http://www.mpg.de/english/>, (erişim tarihi: 18.01.2009).

²¹⁴ Sarah Collinson, *Europe and International Migration*, Londra: Pinter Publishers, 1993, p. 6.

Dünya Savaşı sonrası yaşanan göç ile birebir ilişkilidir. Hatta Avrupa'ya Müslüman göçünün başlangıcı, genel olarak II. Dünya Savaşı sonrası kabul edilir.²¹⁵ Çalışmamızın konusunu da doğrudan ilgilendiren Müslüman göçü hareketleri, II. Dünya Savaşı sonrası yaşananlardır.

Müslümanların Avrupa'ya yerleşip kalıcı hale gelmeleri dört evrede gerçekleşmiştir. Uluslar arası iş gücü göçü, sömürge göçü, aile birleşimi/toplumsal göç ve mültecilik evresidir.²¹⁶ Uluslararası işgücü göçü, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yaşanan yıkımı giderme ve durma noktasına gelen Avrupa ekonomisini tekrar canlandırma çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Savaşın milyonlarca insanın hayatına mal olması ve bu nedenle Avrupa'da bir işgücü açığı ortaya çıkması nedeniyle, savaşın ardından Avrupa ülkeleri birçok ülkeyle ikili anlaşma yaparak işgücü göçü almıştır. Avrupa'nın azalan nüfusunu ve işgücü açığını gidermek için yapılan bu antlaşmalarda, Kepel'in de belirttiği yüksek nüfusa ve işsizlik oranına sahip Müslüman toplumları ön plana çıkmıştır.²¹⁷

Müslümanların, Avrupa'ya gelip yerleşmelerinde, II. Dünya Savaşı sonrası, sömürgelerin hızla bağımsızlıklarını kazanması da etkili olmuştur. Eski sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması sonucunda, sömürgeci ülkelerin pasaportlarını taşıyan milyonlarca göçmen, başta Fransa, Hollanda ve İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesine giriş yapmıştır.

Müslümanların Avrupa'ya gelişlerinin diğer bir evresi ve nedeni ise aile birleşimidir. II. Dünya Savaşı sonrası işgücü göçü alan Avrupa ülkeleri, gelen göçmenlerin ekonomik toparlanma yaşandıktan sonra ülkelerine geri döneceğini düşünmüş ve bu göçmenlere misafir işçi gözüyle bakmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda durum Avrupalıların sandığından daha karışık bir hal almış ve bu göçmenler ülkelerine dönmek yerine ailelerini de yanlarına aldırarak aile birleşimi gerçekleştirmiştir. Böylece misafir işçiler ailelere dönüşmüş ve her ne kadar Avrupa ülkeleri uzun bir süre bu durumu kabul etmese de misafir işçiler bulundukları ülkelerde kalıcı hale gelmişlerdir.

²¹⁵ **Fatima Husain-Margaret O'Brien**, "Muslim Communities in Europe: Reconstruction and Transformation", *Current Sociology*, Vol: 48, No: 4, October 2000, p. 1.

²¹⁶ **Kadir Canatan**, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 12-24.

²¹⁷ **Gilles Kepel**, *Cihat: İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi*, çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Doğan Kitap, 2001, s. 226.

1970'lerin sonunda başlayan mültecilik evresi, Müslümanların Avrupa'ya gelişlerinin dördüncü evresi olarak kabul edilmektedir. Siyasi, ekonomik veya toplumsal sorunlar nedeniyle fakir güney ülkelerinden zengin kuzey ülkelere yaşanan mülteci akını, 1990'lı yıllarda çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Mülteciler arasında, süreç ilerledikçe vatandaşlık hakkı kazananlar da olmuştur. Müslümanların Avrupa'daki varlığı genel olarak II. Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen bu dört göç evresi ile açıklanabilir. Ancak özellikle son yıllarda sayıları artan, İslam dinini kabul eden Avrupalılar da, Müslümanların Avrupa'daki varlığının bir ögesidir.

II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından işçi göçünü teşvik eden göç politikaları izleyen Avrupa ülkeleri, 1990'lı yıllarla beraber daha sıkı ve göçü bitirmeye yönelik politikalar izlemeye başlamıştır. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından, Avrupa'nın göçmen politikaları güvenlik sorunu üzerine yoğunlaşmış ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelere Avrupa'ya gelen göçmenler istenmeyen ilan edilmiştir. Ancak göç politikaları sertleştirilmiş olsa da her yıl binlerce göçmen aile birleşimiyle, mülteci statüsüyle, yasadışı göçle Avrupa'ya gelmeye devam etmektedir. Gelenlerin büyük çoğunluğunun Müslüman olması ise, Avrupa ülkelerinin Müslümanları göçmen sorununun temeline yerleştirmelerine neden olmaktadır.

Müslümanlar yukarıda bahsettiğimiz evreler neticesinde Avrupa'da kalıcı hale geldikten sonra, farklı statülerde Avrupa toplumları içine dahil olmuşlardır. Bu statülerden ilki vatandaşlığa kabul edilmek suretiyle bir Avrupa devletinin anayasal güvencesine girmiş olan Müslümanlardır. Bu statüdeki Müslümanların kimlikleri ve siyasi katılım düzeyleri, büyük ölçüde dahil oluşlarını ve siyasi temsillerini düzenleyen ulusal kurumlara bağlıdır.²¹⁸ İkinci başlıca statüsü ise geçici veya daimi ikamet hakkına sahip Müslüman göçmenlerdir. Bu statüde yer alanlar, çalışma iznine sahip olan işçiler, sözleşmeli işçiler, durumları ile ilgili karar bekleyen mülteciler ve eğitim amaçlı Avrupa'ya gelmiş öğrencilerden meydana gelmektedir.²¹⁹ Bu statüde yer alan milyonlarca Müslüman, Avrupa ülkelerinde yasalara uygun olarak ikamet etmelerine rağmen, Avrupa ülkelerindeki katı vatandaşlığa kabul kuralları nedeniyle

²¹⁸ **Paul Lubeck**, "İslami Ağların Meydan Okuması ve Vatandaşlık Talepleri: Avrupa'nın Küreselleşmeye Sancılı Uyumu", *Müslüman Avrupa ya da Avro İslam*, çev. Zehra Savan, ed. Nezar Alsayyad ve Manuel Castells, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s. 132–133.

²¹⁹ **Lubeck**, a.g.e., s. 132–133.

vatandaşlık haklarından yararlanamamaktadır. Üçüncü bir statü ise kaçak yollardan Avrupa'ya giriş yapan, Avrupa'da kaçak olarak hayatını sürdüren ve çalışan göçmenlerdir. Bu statüde yer alanların yasal durumu olmadığı için genelde vasıfsız işlerde ve kayıt dışı ekonomi bünyesinde çalışmaktadırlar. Bahsettiğimiz bu statüler Avrupa'da ikamet eden Müslümanlar arasındaki farklılıkları, genel itibariyle Avrupa devletlerinin gözünden yansıtmaktadır. Çünkü bireyin bir ülkenin vatandaşı olması veya olmaması, yasal çalışması veya yasadışı çalışması durumu devletin belirlediği ölçütlere göre şekillenmektedir.

Azınlık kavramının herkesçe üzerinde uzlaşılan bir tanımının olmaması, Avrupa'da kimlerin azınlık olduğu kimlerin olmadığı noktasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin, İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan “ azınlık, nüfusun geri kalanından sayısal olarak küçük ve üyeleri kendi kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini koruma isteğiyle hareket eden bir gruptur” tanımı çok geniş bir tanım olduğu için ülkeden ülkeye farklı yorumlanabilmektedir. İspanya, Bask ve Katalan halklarını azınlık olarak tanıırken, Hollanda göçmenleri dahi azınlık sınıfına koyabilmektedir. Fransa veya Almanya'da ise ne Müslümanlar ne de göçmenler azınlık olarak kabul edilmemektedir. Hatta Fransa'nın resmi devlet politikası ülkede azınlık olmadığı tezi üzerine kuruludur.

Azınlıkların tanımlanmasına ilişkin hem uluslararası belgelerde hem de ülke politikalarında olan farklılıklar ve muğlaklıklar, Avrupa'da Müslüman azınlık kavramının içini kimlerin doldurduğu noktasında soru işaretleri yaratmaktadır. Çalışmamızda Müslüman azınlığa yönelik bir tanımlama yaparken aldığımız ilk ölçüt, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu özel raportörü Capotorti'nin 1978'de önerdiği azınlık tanımıdır. Bu tanım çerçevesinde azınlık olmanın koşulları, sayıca az olmak, farklı olmak, başat (dominant) olmamak, azınlık bilincine sahip olmak ve vatandaş olmak olarak belirlenmiştir. Azınlık kavramının hukuksal olarak nitelendirilmesinde temel çerçeveyi oluşturan bu tanım, vatandaş olma kısıtı nedeniyle yasal ikamet hakkına sahip Müslüman göçmenleri tanım dışında bıraktığı için sosyolojik açıdan eksiklik göstermektedir. Oysaki bugün yirmi yıldan fazla bir süredir Avrupa'da yasal olarak ikamet eden ama Avrupa ülkelerinin vatandaşlık politikaları gereği vatandaşlık hakkı kazanamayan yüz binlerce Müslüman göçmen

vardır. Bu yüzden azınlık kavramının, “bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan grup”²²⁰ şeklinde tanımlanan sosyolojik tanımından hareketle Avrupa’da yasal olarak ikamet eden Müslüman göçmenlerde azınlık tanımının içine dahil edilebilmektedir. Bu çalışmada da Müslüman azınlıklar kavramının içi, bir Avrupa ülkesinin vatandaşı olan göçmen veya Avrupa kökenli Müslümanlar ve bulunduğu Avrupa ülkesinde yasal olarak ikamet etme hakkı bulunan göçmenler (çalışma iznine sahip olan işçiler, sözleşmeli işçiler, mülteciler, durumları ile ilgili karar bekleyen sığınmacılar ve eğitim amaçlı Avrupa’ya gelmiş öğrenciler) ile doldurularak, azınlık kavramının hukuksal ve sosyolojik tanımının bir bileşkesinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Yasadışı göç yoluyla ile Avrupa gelenler ise Müslüman azınlıklar ile tanımlanan grubun içerisine girmemektedir. Bunun en temel nedeni, yasadışı göç ile gelenlerin yasal anlamda Avrupa devletleri ve kurumlarıyla hiçbir bağı olmaksızın kaçak yollardan yaşamlarını sürdürmesidir.

Müslümanların hangi tür azınlık olduğu sorusuna verilecek ilk cevap dinsel azınlık oldukları olacaktır. Çünkü Avrupa’daki Müslümanları, çoğunluktan farklı kılan temel değer dinsel özellikleri yani Müslüman oluşlarıdır. Kuşkusuz ki Avrupalı Müslümanlar tek bir kültür, tek bir etnik köken veya tek bir kimlikten gelmemekte, kendi içlerinde büyük bir çeşitlilik göstermektedirler. Örneğin Fransa’daki Müslümanlar arasında Türkiye göçmeni Türkler ve Kürtler, Cezayirli, Faslılar yer almaktadır. Aynı şekilde İngiltere’de de Kıbrıs ve Türkiye göçmeni Türkler, Pakistanlılar, Hindistanlılar yer almaktadır. Bu durum Avrupalı Müslümanlar arasında dinsel, kültürel, mezhepsel ve etnik bir çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Bu yüzden bir Avrupa ülkesindeki veya tüm Avrupa’daki Müslüman azınlığı ortak bir kimliğe büründüren tek kimlik dinsel kimlikleri olan İslam olarak gözükmektedir. Avrupalı Müslümanların azınlık bilinci de bu dinsel kimlik üzerinden oluşmaktadır. Nitekim Fransa’daki, Almanya’daki veya Hollanda’daki Müslümanların, kendilerine yönelik devlet politikalarından beklentilerine bakıldığında (örneğin cami yapımı, başörtüsü serbestliği, din eğitimi, dinsel ayrımcılığa karşı daha etkin yasalar, vb.), etnik veya dinsel kimliklere yönelik taleplerden ziyade, dinsel özgürlüklere ilişkin

²²⁰ Oran, a.g.e., s. 26.

talepler ilk sırada gözükmektedir. Bu yüzden Avrupalı Müslümanlara azınlık kimliğini ve bilincini kazandıran temel değerin dinsel kimlik olan İslam olduğu söylenebilir.

Avrupa'daki Müslümanların yaşadığı birçok sorunun temelinde azınlık olmalarından ileri gelen temel haklarından tam anlamıyla yararlanamamalarının geldiğini söylenebilir. Kuşkusuz ki Avrupalı Müslümanların bu haklardan yararlanamamalarının temel sebebi, Avrupa ülkelerinin uyguladığı azınlık politikalarıdır. Her şeyden önce Avrupa ülkelerinin büyük bir çoğunluğu Müslümanları bir azınlık olarak dahi kabul etmemektedir. Öyle ki bu kabul etmeme durumu Müslümanlara yönelik kullanılan terminolojiye de yansımıştır. Müslümanların Avrupa'da geçici göçmen işçi statüsünden çıkıp, yerleşik hale gelmesi Avrupalı Müslümanlara yönelik kullanılan kavramların değişmesine neden olmuştur. Bu kavramlar çoğu zaman, tarihsel ötekiliğin ve oryantalist bakış açısının verdiği etkiyle negatif anlamlarla yüklü olmuştur. Örneğin Avrupalı Müslümanlar için Fransa'da "göçmen işçiler", Almanya'da "yabancı işçiler", Hollanda'da "etnik azınlıklar", İngiltere'de ise "ırksal azınlıklar" kavramları sıklıkla kullanılmaktadır.²²¹ Ancak Hollanda veya İngiltere gibi, Müslümanlar için azınlık kavramını kullanan ülkelerde dahi bu kavram kullanılırken, Müslümanların azınlık olarak konumlandırılmasına neden olan dinsel kimliklerinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu nedenle Hindistan, Pakistan, Surinam veya Endonezya'dan sömürgecileri olan İngiltere'ye ve Hollanda'ya gelen Müslümanlar dinsel değil etnik veya ırksal azınlık olarak adlandırılmaktadır. Avrupalı Müslüman azınlık için kullanılan kavramlara ilişkin Fransa ve Almanya'da ise daha ilginç bir durum vardır. Bu ülkelerde Müslümanlar vatandaş dahi olsalar "göçmen" ve "yabancı" olarak adlandırılmaktadırlar. Kısacası azınlık olmanın ölçütlerinden biri kabul edilen vatandaşlık, bu ülkelerin Müslüman azınlığı adlandırışını fazla etkilememiştir. Kastoryano'nun da belirttiği gibi vatandaş da olsalar Fransa'daki Mağrip nüfusu "içerdeki yabancılar"dır.²²²

Avrupa'daki Müslüman azınlıkları tanımlamak için kullanılan kavramlarda görülen çeşitlilik ve farklılık, Avrupa ülkelerinin Müslüman azınlık politikalarında

²²¹ **Kadir Canatan**, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1990, s. 54.

²²² **Kastoryano**, a.g.e., s. 256.

da görülmektedir. Zira Müslüman azınlıklara yönelik terminoloji, aslında azınlık politikalarının bir parçasıdır. Avrupa ülkelerinin azınlık politikalarında görülen çeşitlilik ve farklılık Müslümanların azınlık olarak sahip olduğu temel haklardan tam anlamıyla yararlanıp yararlanamamasını da etkilemektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi Avrupa ülkeleri, azınlıklara karşı temelde asimilasyon, entegrasyon veya çokkültürlülük politikalarından birini tercih etmektedir. Bu tercih azınlıkların, özelinde ise Müslüman azınlıkların temel haklardan yararlanabilme olasılığını doğrudan etkilemektedir. Örneğin Fransa gibi asimilasyon politikasını tercih eden ülkelerde, azınlıkların varlığı bile kabul görmediği için, azınlık haklarından bahsetmek de mümkün değildir. Almanya’da ise az sayıdaki etnik gruplar azınlık olarak kabul edilir ve azınlıklara ilişkin haklardan yararlanabilirken bu grupların arasında Müslümanlar yoktur. Öte yandan Hollanda’da sadece Müslüman vatandaşlar değil Müslüman göçmenler dahi azınlık statüsüne girebilmektedir.

Avrupa ülkelerinin her ne kadar farklı azınlık politikaları olsa da söz konusu Müslüman azınlık olduğu zaman genelde asimilasyona kayan entegrasyon politikalarının uygulandığı söylenebilir. Bunun en temel nedenleri, ilk bölümde de bahsettiğimiz İslam’ın ve Müslümanların öteki olarak kurgulanmış olması, aşırı sağ ve yabancı düşmanlığının etkisi, özellikle 11 Eylül sonrası yükselen İslamofobi ile beraber tüm Müslümanların terörizm ve radikalizmle ilişkilendirilmesi ve Avrupa ülkelerinin din-devlet ilişkileridir. Müslümanların çoğunlukla negatif algılanmasına neden olan bu faktörler, göç politikaları, vatandaşlık politikaları veya doğrudan Müslüman azınlığa yönelik olan politikalar (İslami eğitim, başörtüsü, cami yapımı, kurban kesimi, Müslümanların temsili gibi) üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır. Özellikle birçok Avrupa ülkesinin 1980’lerden sonra göç politikalarını katılaştırmasındaki en önemli nedenlerden biri göçle Avrupa’ya gelenlerin büyük bir çoğunluğun Müslüman olmasıdır. Müslümanların asimile veya entegre edilemezliğine dair var olan kanı göç politikalarını katılaştırmakta, vatandaşlığın ise daha zor elde edilen ve hak edilmesi gereken bir hak olarak yorumlanmasına neden olmaktadır.

Müslüman azınlığın Avrupa ülkelerinden beklentisi dinsel ve kültürel kimlikleri ile Avrupa toplumlarının içinde var olabilmek bu kimliklerinden dolayı

ayrımcılığa uğramamaktır. Ancak bugün birçok Avrupa ülkesinde bunun gerçekleştiğini söylemek oldukça zordur. Özellikle doğrudan Müslümanları ilgilendiren ve daha ziyade Müslüman azınlığın dinsel kimliği ile alakalı olan politikaların (İslami eğitim, başörtüsü, cami yapımı, kurban kesimi, Müslümanların temsili gibi) uygulanması aşamasında entegrasyon politikasını tercih eden ülkeler dahi birçok sorunla boğuşmaktadır. Bu durumun en temel nedeni, ilk bölümde bahsettiğimiz faktörlerin devlet politikalarının şekillenmesi sürecinde oynadığı negatif roldür. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, bu faktörlerin Müslüman azınlığı yönelik devlet politikalarının şekillenmesinde Fransa özelinde nasıl bir etki yaptığı ele alınacaktır.

BÖLÜM III

FRANSA’NIN MÜSLÜMAN AZINLIKLARA YÖNELİK DEVLET POLİTİKALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE DEVLET POLİTİKALARI

Çalışmamızın birinci bölümünde de belirttiğimiz gibi Avrupa’da Müslüman azınlığa yönelik devlet politikalarının şekillenmesinde dört temel faktör etkili olmaktadır. Bu bölümünde, “Fransa’da İslam’ın Ötekiliği”, “Fransa’da Din-Devlet İlişkisi”, “Fransa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı”, “Fransa’da İslam ve Müslüman İmajı: Radikal İslamcılık ve Terörizm” başlıkları altında bu dört temel faktör incelenecek, bölümün devamında ise bu faktörlerin Fransa’da Müslüman azınlığa yönelik devlet politikalarının şekillenmesinde nasıl bir etki yaptığı ele alınacaktır.

3.1. Fransa’da Müslüman Azınlığa Yönelik Devlet Politikalarını Etkileyen Faktörler

3.1.1. Fransa’da İslam’ın Ötekiliği

Çalışmamızın birinci bölümünde de belirttiğimiz gibi İslam’ın Avrupa değerlerinin ve kimliğinin ötekisi olarak kurgulanması sürecinin başlangıcı M.S. 7. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Bu yüzyılda Müslümanların Kudüs’ü hakimiyetleri altına alması ve Avrupa’ya doğru gerçekleşen Arap akınları, İslam’ın

Avrupa ötekisi olarak kurgulanması sürecini başlatmıştır. Bu tarihten itibaren geçen 14 yüzyıllık süreç boyunca Avrupalıların, Müslümanlar ve İslam dünyası ile yaşadığı karşılaşmalar, çatışmalar ve deneyimler, İslam'ın ve Müslümanların Avrupa'nın ve Avrupalının ebedi ötekisi olarak kurgulanmasına neden olmuştur. Bu 14 yüzyıllık süreçte, İslam'ın ve Müslümanların ötekiliğini en fazla pekiştiren olaylardan biri Müslümanların Avrupa topraklarına yerleşmeye başlaması olmuştur. Fransa özelinde baktığımızda Müslümanların Fransa'ya göçü, zihinlerdeki tarihsel öteki algılamasının devlet politikalarına, söylemlere, eylemlere dönüşmesine neden olmuş, İslam'ın ötekiliği algılaması asimile edilemez olduğu düşünülen Müslümanların Fransa'daki kalıcı varlığı ile kat ve kat artmıştır. Bu yüzden çalışmanın bu kısmında, çalışmanın ilk bölümünde “Avrupa'nın Ebedi Ötekisi: İslam” başlığı altında ele alınan konuların tekrarına düşmemek için Müslümanların Fransa'ya göçü süreci ile başlayan sorunlar ve ötekileştirme ele alınacaktır.

3.1.1.1. Fransa'ya Müslüman Göçü Süreci

Avrupa'nın göç alan en eski ülkelerinden biri olan Fransa'da, düşük doğum oranları nedeniyle işgücüne ihtiyaç, diğer Avrupa ülkelerine göre daha erken bir tarihte, 19. yüzyılda duyulmaya başlamıştır.²²³ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işgücü göçü almaya başlayan Fransa, madencilik ve tarım sektöründe çalıştırılmak üzere İtalya'dan, İspanya'dan, Polonya'dan ve Belçika'dan göçmenler kabul etmiştir. 1920'li yıllarda Polonya, İspanya ve İtalya ile işgücü anlaşmaları yapan Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında ya savaştırılmak²²⁴ ya da fabrikalarda ve madenlerde çalıştırılmak üzere, Müslüman nüfusa sahip sömürgeleri olan Fas, Cezayir ve Tunus'tan işgücü göçü almıştır.²²⁵ Hatta o dönemin Fransız hükümeti, hem bu Müslüman işçilere bir mükafat olarak hem de savaşta ölen Cezayirli Müslüman

²²³ **Marcus Engler**, “Country Profile: France”, *Focus Migration*, No: 2, March 2007, s. 1.

²²⁴ I. Dünya Savaşı'nda 160 bin Cezayirli Fransız ordusunda askerlik yaparken, 80 bin Cezayirli de savaşla doğrudan alakalı sivil alanlarda çalışmışlardır. (**Rogers Brubaker**, *Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, çev. Vahide Pekel, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2009, s. 176–177).

²²⁵ **Collinson**, a.g.e., s. 67.

askerlerin anısına 1926 yılında Paris Camii'ni inşa etmiştir.²²⁶ 1930'lu yıllara gelindiğinde, Fransa 2,7 milyonluk göçmen nüfusu ile (toplam nüfusun yüzde 6,6'sı) ABD'nin ardından dünyanın en çok göçmen barındıran ikinci ülkesi olmuştur.²²⁷

Fransa'nın 19. yüzyıldan itibaren işgücü ihtiyacını karşılama çabası, diğer Avrupa ülkelerine göre sömürgeleri ile daha derinlikli ve iç içe geçmiş ilişkilere sahip olmasına neden olmuştur. Fransa'nın, Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu Cezayir, Fas ve Tunus gibi Kuzey Afrika sömürgeleri ile kurduğu ilişkilerin, Fransa'da İslam'a ilişkin nispeten daha eski ve karmaşık bir bilgi birikiminin oluşmasına katkı sunduğunu söyleyebiliriz. Sömürgecilik tecrübesi ve Kuzey Afrika ile coğrafi anlamdaki yakın bağları sayesinde Fransa, çok uzun zamandan bu yana Müslümanlar ile etkileşim halinde olmuştur. 1830 yılında Cezayir'in fethinden kısa bir süre sonra Müslüman Kuzey Afrikalılar, Fransa'ya gelmeye başlamıştır.²²⁸ Bu tarihten sonra Fransa, sömürgeci devlet olmanın getirdiği konumdan dolayı özellikle Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğu Kuzey Afrika ülkelerinden (Cezayir'den, Tunus'tan, Fas'tan) göç almaya başlamıştır.

1830 yılında fethedilen ve bir Fransız toprağı olan Cezayir'den Fransa'ya göç eden Müslümanlara vatandaşlık verilmesi, o dönemin koşullarında şaşılabilecek bir durum olarak görülmemektedir. Zira Cezayir, Fransız coğrafyasının bir parçası sayılmaktaydı.²²⁹ Sömürgecilik faaliyetlerinin ön plana çıktığı bu yıllarda hiç kimse sömürge uyruklarından bir Müslüman'a Fransız vatandaşlığının verilmesini yadırgamamaktaydı ve bugün olacağı gibi vatandaşlık meselesinin önemli bir sorun olacağını düşünmemektedir. Sömürge ordularının Müslüman mensupları, milliyetçi hareketlere karşı sömürge ordusunun yanında savaşmış olmalarının ödülü olarak sömürgeci ülke topraklarında yaşama hakkı kazanabilmekteydi. Örneğin Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne (FLN) karşı Cezayir'de Fransızları desteklemiş olan ve

²²⁶ Rémy Leveau, "The Islamic Presence in France", *The New Islamic Presence in Western Europe*, ed. Tomas Gerholm-Y.Georg Lithman, London: Sage Publications, 1988, p. 108.

²²⁷ Engler, a.g.e., s. 1.

²²⁸ Laurence Michalak-Agha Saeed, "Anayasal Ayrışım: Fransa ve ABD'de İslam ve Müslüman Kimlikler", *Müslüman Avrupa ya da Avro İslam*, çev. Zehra Savan, ed. Nezar Alsayyad ve Manuel Castells, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s. 233.

²²⁹ Lubeck, a.g.e., s. 123.

“Harkiler” olarak adlandırılan bir grup Müslüman Cezayirli, savaş sonrası Fransa’da yasal olarak oturma hakkı elde etmişti.²³⁰

Fransa’ya Müslüman göçü, II. Dünya Savaşı’na kadar genel itibariyle sömürgecilik bağları ve ilişkileri çerçevesinde devam etmiştir. II. Dünya Savaşı’nın ardından Fransa’nın Batı Almanya ile beraber, Avrupa’da iş gücü açığının en fazla olduğu ülke konumunda bulunması, Fransa’ya Müslüman göçünün yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Savaştan sonra sadece sömürge ülkelerden değil Müslüman nüfusunun çoğunlukta olduğu başka ülkelerden²³¹ de yıkılan Fransa’yı onarmak ve iş gücü talebini karşılamak için Müslüman göçmenler gelmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı’nın ardından işgücü ihtiyacı duyan birçok Avrupa ülkesine olduğu gibi Fransa’ya da kitlesel göçler yaşanmıştır. Bunun en temel nedeninin Fransa’daki düşük doğum oranlarının sonucu olarak ortaya çıkan nüfus açığı olduğu söylenebilir. Öyle ki bu dönemde nüfus açığı başlıca milli sorunlardan biri olmuş ve 1946 yılında nüfus sorunun Fransız ekonomi politikasının bir numaralı sorunu olduğu resmi ağızdan açıklanmıştır.²³²

Fransa, nüfus açığının bir sonucu olarak ortaya çıkan işgücü ihtiyacını karşılamak için 1950’li yılların ortalarından 1970’li yılların başlarına kadar, aktif bir şekilde göçmen işçi almıştır. Bu dönemde etnik kotalar konulmamasına rağmen Fransız hükümetleri Afrikalı ya da Asyalı göçmenlerden ziyade mümkün olduğunca Avrupalı göçmenleri tercih etmiştir.²³³ Cezayirli, Portekizli, Faslı, İtalyan, İspanyol, Tunuslu ve Türk işçiler sıra ve sayı bakımından aynı sıralamayla Fransa’ya işgücü ihtiyacını karşılamak için gelmiştir.²³⁴

Fransız hükümetleri, işgücü ihtiyacını karşılamak için mümkün olduğunca Avrupalı göçmenleri tercih etse de, 1960’lı yıllar boyunca, çoğunluğu Cezayir’den olmak üzere Kuzey Afrika ülkelerinden çok sayıda Müslüman göçmen Fransa’ya göç etmiştir. 1962’de 350 bin, 1967’de 500 bin olan Cezayirli nüfusun yanında, Fas ve

²³⁰ Lubeck, a.g.e., s. 123.

²³¹ II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, sömürge ülkeler haricinde Fransa’ya en kitlesel Müslüman göçü Türkiye’den gerçekleşmiştir. Türkiye’nin yanı sıra Ortadoğu ülkelerinden ve özellikle Senegal ve Mali gibi Batı Afrika ülkelerinden de işgücü talebini karşılamaya yönelik olarak Fransa’ya göç eden Müslümanlar olmuştur.

²³² Collinson, a.g.e., s. 47.

²³³ Ayhan Kaya–Ferhat Kentel, *Euro Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 27.

²³⁴ Kaya, a.g.e., s. 37.

Tunusluların Fransa'daki nüfusu da gittikçe artmıştır. 1964'te 50 bin civarında olan Tunusluların sayısı 1974'te 160 bine yükselmiştir. Faslıların sayısı ise 1962'de 50 bin, 1972'de ise yaklaşık 400 bin olmuştur. Kuzey Afrika ülkelerinden gelen Müslüman göçünün yükseliş eğiliminin 1980'lerin ortalarına kadar devam etmesi sonucu, 1985'te Fransa'da yaklaşık 400 bini Harki²³⁵ olmak üzere 820 bin Cezayirli, 516 bin Faslı, 202 bin Tunuslu vardı.²³⁶

Fransa, 1960'ların başından 1970'lerin ilk yıllarına kadar Müslüman göçmenlerin sayısında görülen büyük artış karşısında bir denge politikası oluşturmaya çalışarak göçmen alımında Avrupa'nın yerlilerini tercih etmiştir. Bu sayede 1976 yılına gelindiğinde Fransa'daki Portekizli göçmenlerin sayısı, Cezayirli Müslüman göçmenlerin sayısını geçmiştir.²³⁷ Fransa'nın göçmen alırken Avrupa'nın yerlisine öncelik vermesinde, Avrupalıların, Kuzey Afrikalı Müslümanlardan daha rahat asimile edilebilir olduğu düşüncesi önemli bir etken olmuştur.

Fransa sömürgelerini kaybetmeye başladığı 1958–1962 yılları arası dönemde büyük ve kontrolsüz bir göç akınına maruz kalmış ve bunun neticesinde 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde göç üzerindeki kontrolü tekrar tam olarak ele alabilmek için bir dizi girişimde bulunmuştur. Bu girişimler sonucunda Fransız hükümeti, Portekiz, Fas ve Tunus ile 1963 yılında, Yugoslavya ve Türkiye ile ise 1965 yılında ikili işgücü anlaşmaları imzalamıştır. 1962 yılında Cezayir ile serbest dolaşımı güvence altına alan Evian Accords Antlaşması imzalanmış, daha sonra Fransa'nın göçü kontrol altına alma çabaları sonucu 1968 ve 1971'de Cezayirli göçmen sayısını 35.000 ve 25.000 ile sınırlayan iki antlaşma yapılmıştır.²³⁸ 1973 yılında Marsilya'da yaşanan ırkçı olaylar nedeniyle Cezayir hükümeti Fransa ile yaptığı antlaşmaları askıya alıp işçi göndermemeye başlamıştır. Aynı yıl çıkan petrol krizi nedeniyle Fransa 1974 yılında, sadece Cezayir ile değil diğer ülkelerle yaptığı işgücü anlaşmalarını da dondurarak, işçi alımını durdurma yolunu tercih etmiştir.

²³⁵ 1954–1962 Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında Fransız ordusunda yer alan ve 1962 yılında Cezayir'in Fransa'dan bağımsızlığını alması sonrası büyük bir çoğunluğu Fransa'ya göç eden Müslüman Cezayirli verilmiş ad.

²³⁶ Jorgen S. Nielsen, *Muslim in Western Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004, p. 6–8.

²³⁷ Kadir Canatan, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 16–17.

²³⁸ Collinson, a.g.e., s. 53.

Her ne kadar Fransa hükümeti, göçmen işçi aldığı ülkelerle çeşitli anlaşmalar yapmış olsa da, bu anlaşmalarda Fransa ile göçmen işçi yollayan ülkeler hiçbir zaman eşit durumda olmamış, kontrol ve üstünlük belirli istisnalar²³⁹ hariç Fransa'nın elinde olmuştur. Bu yüzden yapılan anlaşmalarda konulan sınırlamalara, göçmen alımını durdurmaya, göçmen sayısına her zaman Fransız hükümetleri karar vermiştir. Bu yüzden Fransa'nın 1974 yılında göçü tamamen durdurmaya yönelik verdiği karar bir dönüm noktası olmuştur. Bu kararın ardından göçmenlerin ülkelerine geri dönüşlerini teşvik etmek için birçok yol denenmiştir. İşsiz göçmenlerin ülkelere kesin dönüş yapması için geri dönüş primleri dahi verilmiştir. Nisan 1971 ve Kasım 1981 tarihleri arasında Fransa, aileleri ile birlikte geldikleri ülkelere geri dönmeyi kabul eden işsiz göçmenlere 10.000 Frank ödemiştir.²⁴⁰ Ancak bu uygulama istenilen anlamda bir sonuca ulaşmamıştır. Zira bu uygulama esas olarak “asimile edilemez” olarak bakılan Müslüman göçmenleri ülkelere geri göndermeyi amaçlamıştır. Ancak uygulama, “asimile edilebilir” olarak bakılan Avrupalılar (Portekizliler ve İspanyollar) tarafından daha çok ilgi görmüş, Müslüman göçmenlerin ise çok azı bu geri dönme teklifini kabul etmiştir. 1980'lerin başında Avrupa ekonomisi yerinde saymasına ve göçü tamamen bitirmek için çeşitli yöntemler denenmesine rağmen özellikle Kuzey Afrika kökenli Müslümanlar, aile birleşimleri, mültecilik, yasadışı göç gibi yollarla Fransa'ya gelmeye devam etmiştir. Kısacası bu dönemde göçü tamamen durdurma politikasının başarıya ulaştığını söylemek mümkün değildir.

Göçü tamamen durdurma politikasının tam olarak başarıya ulaşamaması sonucu, göçmenler yasal ya da yasa dışı yollardan Fransa'ya gelmeye devam etmiştir. Buna bir de Fransa'da artık kalıcı hale geldikleri görülen göçmen işçi Müslümanların yüksek doğum oranları²⁴¹ eklenince 1990'lı yıllarda Fransa'daki

²³⁹ Cezayir ile Fransa'nın göçmen işçi verimi-alımı ile alakalı ilişkisine bakıldığında kontrol çoğunlukla Fransız hükümetlerinde olmuştur. Ancak, 1973 yılında Marsilya'da Cezayirliye karşı gösterilen ırkçı şiddete Cezayir hükümeti tepki göstererek, Fransa'ya göçmen işçi göndermeyi askıya almıştır. Yine 1971 yılında petrol sanayisinin özelleşmesi sonucu ekonomisi canlanmaya başlayan Cezayir, ülkenin artık işçi göndermeye ihtiyacı olmadığını belirten açıklamalarda bulunmuştur. Ancak verilen örnekler Fransa-Cezayir ilişkilerinde sadece istisna olarak kalmış, göçmen işçilerle ilgili ilişkilerde kontrol Fransa'nın elinde olmuştur.

²⁴⁰ Kaya, a.g.e., s. 38.

²⁴¹ Fransa'da ve Avrupa'da, özellikle 1980'lerde Müslüman kadınların doğum oranları, Avrupa'nın yerli halklarından olan kadınların doğum oranından 3–4 kat daha yüksek olmuştur. Öyle ki 1980'lerde

Müslüman nüfusunda hızlı bir artış görülmüştür. Müslümanların Fransa'daki kalıcı varlığı ve yüksek doğum oranları, göçmen profilini de değiştirmiştir. Anne ve babası veya büyükanne ve büyükbabası 19. yüzyıldan itibaren Fransa'ya göçmen olarak gelmiş ve Fransa'da doğup vatandaşlık hakkı elde eden ikinci ve üçüncü kuşak Müslümanlar ortaya çıkmıştır. Fransızca konuşan ve Fransız değerlerine adapte olmaya çalışan bu ikinci ve üçüncü kuşak vatandaşların/göçmenlerin varlığı, Müslümanların Fransa'da kalıcı ve yerleşik hale geldiğinin en önemli göstergesi olmuştur.

Tablo 1- Fransa'daki Müslümanların Ulusal Kökenleri²⁴²

GÖÇMENLERİN GELDİKLERİ ÜLKELER	NÜFUS
Cezayir	1.550.000
Fas	1.000.000
Tunus	350.000
Türkiye	315.000
Kara Afrika	250.000
Asyalılar	100.000
Ortadoğu Kökenli Araplar	100.000
Diğer	100.000
Din Değiştirenler	40.000
Yasal/yasadışı sığınmacılar	350.000
Toplam	4.155.000

Bugün itibariyle Fransa'da resmi olarak ne kadar göçmen, vatandaş veya Fransız kökenli Müslüman azınlık olduğu bilinmemektedir. Bunun temel nedeni

ve 1990'ların başında Avrupa'nın yerli halklarında kadın başına 1,3 bebek düşerken, bu sayı Kuzey Afrikalı Müslüman kadınlarda 1980'lerde 5,8, 1990'ların başında 4,2 olmuştur. 1990'lı yıllarla beraber Müslüman kadınların doğum kontrol yöntemlerini kullanmaya başlaması, Avrupa'daki Müslüman kadın başına düşen çocuk sayısının düşüş göstermesine neden olmuş ancak bu sayı Avrupa'nın yerli halkından olan kadınların doğum oranının 2-3 katı olmaya devam etmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Christopher Caldwell**, "The Crescent and the Tricolor", *The Atlantic Monthly*, Vol: 286, No: 5, November 2000, p. 20-34. Avrupa'nın demografik yapısı ile ilgili yürütülen araştırmalar için bkz. Max Planck Society, <http://www.mpg.de/english/>, (erişim tarihi: 18.01.2009).

²⁴² Fransa İçişleri Bakanlığı'na bağlı Entegrasyon Konsili kaynaklarından alınmış verilerdir. **Haut Conseil a L'Integration**, *L'Islam dans la Republique*, November 2000, p. 26.

1968 yılından bu yana, Fransa’da yapılan nüfus sayımlarında insanlara sadece Fransız vatandaşı olup olmadıkları ve doğum yerlerinin sorulması, ırk, din ve etnik kökenlerine ilişkin herhangi bir sorunun sorulmamasıdır.²⁴³ Bunun bir sonucu olarak Fransa’daki toplam Müslüman azınlık nüfusu ile ilgili var olan sayılar resmi değil tahmini nitelik taşımaktadır.

Fransa Yüksek Entegrasyon Konseyi tarafından hazırlanan ve Kasım 2000’de yayınlanan resmi rapora göre o tarihte Fransa’daki Müslümanların sayısının 4,1 milyon civarında olduğu tahmin edilmiştir. Ancak bu sayının gerçek rakamları yansıttığını söylemek oldukça zordur. Zira bu raporda ortaya çıkan, Fransa’daki Müslümanların resmi sayısı değil, köken ülkeleridir. Ebeveynleri göçmen olan ama kendileri Fransa’da doğmuş ikinci veya üçüncü kuşak göçmen/vatandaş Müslümanlar bu tabloda yer almamaktadır.

Fransa’da Müslüman azınlığın nüfusu ile ilgili resmi verilerin olmaması veya bu verilerin yeteri kadar açıklayıcı olmaması, Müslümanların sayısı ile ilgili yapılan tahminlerin birbirinden oldukça farklılık gösterebilmesine neden olmaktadır. Tahmini rakamlara bakıldığında Fransa’da kimi tahminlere göre 3,5–4 milyon²⁴⁴, kimi tahminlere göre ise 6–7 milyon²⁴⁵ Müslüman yaşamaktadır. Amerikan Merkezi Haberalma Örgütü (CIA) ise Fransa’nın toplam nüfusunu 64.057.792 olarak verirken, bu sayının %5-10’unun Müslümanlardan oluştuğunu tahmin etmektedir.²⁴⁶

Fransa’da yaşayan Müslümanların sayılarının kısa bir sürede hızlıca artması, tepkileri de beraberinde getirmiştir. Müslümanların birçoğunun geçici işçilikten vatandaşlık statüsüne terfi etmesi, aile birleşimi ile Fransa’da kalıcı hale gelmesi, bu değişimi kabul edemeyenlerin Müslümanlara karşı olumsuz tavır ve düşünceler beslemeye başlamasına -yani ötekileştirmenin gün yüzüne çıkmaya başlamasına- neden olmuştur. Müslümanların, kültürel farklılıkları nedeniyle topluma

²⁴³ Catherine Wihtol de Wenden, “How can One be Muslim? The French Debate on Allegiance, Intrusion and Transnationalism”, *International Review of Sociology*, Vol: 8, No: 2, July 1998, p. 275.

²⁴⁴ Pew Research Center, *Mapping the Global Muslim Population: A Report on the Size and Distribution of the World’s Muslims Population- October 2009*, ed. Tracy Miller, Washington: Pew Research Center Publications, 2009, p. 31–32.

²⁴⁵ “Muslim Population Worldwide: European Muslim Population”, http://www.islamicpopulation.com/Europe/europe_islam.html, (erişim tarihi: 22.01.2010).

U.S. Department of State, “Background Note: France”, December 2009, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3842.htm>, (erişim tarihi: 02.02.2010).

²⁴⁶ CIA, “The World Factbook: France”, 15.10.2010, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/fr.html>, (erişim tarihi: 02.02.2010).

entegre olamayacakları düşüncesi giderek yaygınlık kazanmıştır. Müslümanlar özellikle de Kuzey Afrikalı Müslümanlar, Fransa'nın sorunu, Fransızların ötekisi olarak zihinlerde yer edinmeye başlamıştır.

3.1.1.2. Fransa'da Müslüman Göçmen Sorununun Ortaya Çıkışı

Fransa'nın, Müslümanlarla göç üzerinden kurduğu ilişki, sömürgecilik dönemine kadar gitmektedir. Fransa'nın işgücüne diğer Avrupa ülkelerinden göre daha erken bir tarihten itibaren ihtiyaç duymaya başlaması, sömürgelerden birçok Müslüman göçmenin Fransa'ya gelip yerleşmesine neden olmuştur. Ancak sömürgelerden gelen bu göçmenler hiçbir zaman büyük bir sorun olarak algılanmamış, aksine Fransa'da ikamet etme hakkı dahi kazanmışlardır.²⁴⁷ Müslüman göçmenlerin, Fransa için bir sorun olmaya başlaması, II. Dünya Savaşı sonrası işgücü ihtiyacını karşılama amaçlı olan göç hareketleri ile gerçekleşmiştir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda Fransa yoğun ve kitlesel Müslüman göçü almış ancak bu yıllarda diğer Avrupa ülkelerinde de olduğu gibi Müslümanların büyük bir sorun olacağı pek düşünülmemiştir. Bunun nedeni gelen Müslümanların Fransa'da fazla kalmayıp, işgücü ihtiyacını karşıladıktan sonra ülkelerine geri dönecekleri düşüncesi idi. Bu düşünce sadece Fransızlara ait değildi. Göçmen işçiler de aynı Fransızlar gibi, ilk zamanlarda belli bir süre sonra ülkelerine geri döneceklerini düşünmekteydi. Gelen işçilerin büyük bir çoğunluğu para biriktirip ailelerine geri dönmeyi planlamaktaydı. Bu karşılıklı düşünce ve işgücü ihtiyacı 1970'li yıllara kadar göçün sürekliliğini korumasına neden oldu.

1973 yılında gerçekleşen ekonomik krizin ardından, 1974 yılında petrol fiyatlarının yükselmeye başlaması ile yaşanan ekonomik sıkıntılar, işsizliğin artmasına neden olmuştu. Bu durum yabancı işgücüne artık ihtiyaç kalmadığı ve göçmenlerin giderek mali bir külfet olmaya başladığı düşüncesini doğurdu. Bu düşüncenin de etkisiyle Fransız hükümeti 1974 yılında göçü tamamen durdurma

²⁴⁷ Lubeck, a.g.e., s. 123.

kararı aldı.²⁴⁸ Alınan bu kararın ardından, yaşanan ekonomik sıkıntıların sorumlusu ilan edilen göçmenleri ülkelerine geri gönderebilmeye yönelik girişimler hızlandı ancak bu girişimler istenildiği gibi sonuçlanmadı. Zira istenilen “asimile edilemeyen” Müslüman göçmenlerin ülkelerine dönmeyi, ülkelerine dönen İspanya’dan ve Portekiz’den gelen göçmenler oldu.²⁴⁹

Fransa, her ne kadar ekonomik durgunluktan ve işsizlikten göçmenleri bir bütün olarak sorumlu tutsa da asıl günah keçisi Müslüman göçmenler ilan edilmişti. Müslüman göçmenlerin günah keçisi ilan edilmesi İslam’ın ve Müslümanların ebedi ötekiliği ile ilişkili bir durumdu. Farklı kültürleri, dinleri ve dilleri ile Avrupalının ötekisi olan Müslüman göçmenlerin, Avrupalı göçmenlerden farklı olarak asimile edilemeyeceği düşüncesi çoktan beri dile getirilen ve kabul edilen bir gerçeklikti. Bu gerçeklik nedeniyle Müslüman göçmenler, ekonomik olmanın yanında toplumsal bir sorun olarak da algılanmaktaydı. Göçün sınırlandırılmasının hemen ardından Müslüman göçmenlerin ülkelerine dönmek yerine, ailelerini Fransa’ya getirmeyi tercih ederek, misafir işçilikten kalıcılığa terfi etmesi, asimile edilemeyeceği düşünülen Müslüman göçmenlerin toplumsal ve siyasi bir sorun olarak algılanmasına neden olmuştu. Diğer bir ifadeyle Müslümanların Fransa’da sorun haline gelmesi, onların kendi sosyo-kültürel ve dini yapıları ile Fransa’ya yerleşmesi ile gerçekleşmişti.²⁵⁰ Yerleşmenin ardından, Fransa’daki Müslüman nüfusun, yüksek doğurganlık oranı ile de ilişkili olarak her geçen yıl giderek artması, Müslümanların Avrupa’daki görünürlüğünü arttırmış ve bu durum yeni birçok sorunu beraberinde getirmişti.

Her şeyden önce Fransızların önüne Müslüman göçmenlerin nasıl tanımlanacağı sorusu çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası başlayan kitlesel işgücü göçünün ilk zamanlarında Müslüman göçmenler, ekonomik statüleri ve geçici olmaları nedeniyle “misafir”, “işçi”, “geçici” gibi sıfatlarla tanımlanmaktaydı. Ancak 1970’li yılların başında, aile birleşimleri, Müslüman göçmenlerin ülkelerine dönmeyi düşünmediğinin anlaşılmasını sağladı. 1974 yılında göçü tamamen durdurma kararı alınmasına rağmen, Müslüman göçmenler 1980’li yıllar boyunca gerek yasal gerekse

²⁴⁸ Patrick R. Ireland, *The Policy Challenge of Ethnic Diversity Immigrant Politics in France and Switzerland*, Cambridge: Harvard University Press, 1994, p. 47.

²⁴⁹ Kaya, a.g.e., s. 38.

²⁵⁰ Husain-O’Brien, a.g.e., s. 2.

yasadışı yollardan Fransa'ya gelmeye devam etti. Bu faktörlere bir de Fransa'da kalıcı hale geldikleri anlaşılan Müslümanların yüksek doğum oranları eklenince, Fransa'daki Müslümanların sayısı her geçen dönem katlanarak arttı ve 1995 yılında yaklaşık 4 milyona ulaştı.²⁵¹ Bu durum Fransa'nın Müslüman Azınlık Politikası adlı başlık altında daha detaylı ele alacağımız, Müslümanların tanımlanması sorununu doğurdu. Fransa'da azınlık olmadığını resmi söylem olarak benimseyen Fransızlar, vatandaşlık hakkı elde etmiş veya çoğu 20 yıldan fazladır Fransa'da yasal olarak ikamet eden Müslüman göçmenleri nasıl tanımlayacağı sorusuyla karşılaştı. Azınlık olarak kabul edilmeyen Müslümanların tanımlanması bugün hala bir sorun olarak durmaktadır. Çünkü Müslümanlar Fransız toplumunun bir parçası olsa dahi hala öteki olarak algılanmaktadır. Fransa'da yaşayan Müslümanları tanımlamak için en sık kullanılan kavramların “göçmen” ve “yabancı” gibi geçerliliğini yitirmiş ve negatif anlamlarla yüklü hale gelmiş kavramların olması aslında bu algılamının bir göstergesidir.

Müslümanların, Fransa'da kalıcı hale gelmesi ve Fransa'yı vatanları olarak kabul etmesi, Müslümanların entegrasyonu sorununu ortaya çıkarmıştır. Müslüman göçmenlerin 1970'li yıllara kadar, devletten siyasi veya toplumsal beklentileri olmamış, yaşamlarını istedikleri gibi sürdürebilmişlerdir.²⁵² 1970'li yılların başlarında göçün tamamen durdurulmasının ardından ise Fransa'da kalan ve sayılarının giderek artması sonucu görünürlükleri de artan Müslümanlar, kültürlerini koruma kaygısı duyarak hak talep etmeye başlamışlardır. Bu hak talebinde İslam bir kimlik olarak oldukça ön plana çıkmıştır. Müslümanların hak talep etmeye başlamasında, Fransa'da yerleşik hale gelmelerinin ve artık Fransız vatandaşı olmaya başlamalarının büyük etkisi olmuştur. Tarık Ramazan'ın da belirttiği gibi Müslümanlar artık vatandaş olmaları nedeniyle kendileri için yasal

²⁵¹ **Robert A. Levine**, *Asimilating Immigrants: Why America Can and France Cannot*, Santa Monica: RAND Corporation Publications, June 2004, p. 14.

²⁵² **Catherine Wihtol de Wenden**, “Changes in the Franco-Maghrebian Association Movement”, *Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe*, ed. John Rex–Beatrice Drury, Aldershot: Avebury, 1994, p. 107–108.

düzenleme isteyebilmektedirler. Çünkü onlar Fransız'dırlar ve Müslüman Fransız vatandaşlar olarak devletten çeşitli taleplerde bulunabilirler.²⁵³

1970'li yıllarla beraber göçmenlerin entegrasyonu konusu Fransa Devleti için öncelikli konulardan biri haline gelmiştir. Bu dönemden itibaren göç sadece ekonomik yanı ile değil, siyasi ve sosyo-kültürel yanlarıyla da tartışılır bir olgu olmuştur. 1970'li yıllarda göçmenlerin entegrasyonuna dair tartışılan başlıca konular, göçmenlerin konut sorunları, kamu harcamaları içindeki payı ve yabancı düşmanlığının artması gibi başlıklar olmuştur.²⁵⁴ Ancak her geçen yıl Fransız vatandaşı olan Müslüman sayısının artması, Müslümanların kültürel taleplerinin de bu başlıkların arasına katılmasına neden olmuştur. Müslümanların Fransız vatandaşı olması ve nüfuslarının Müslüman olmayanlara oranla daha hızlı artması, İslam'ın Fransa'daki varlığının inkar edilemez hale gelmesine neden olmuştur. İslam'ın, Fransa'da en hızlı büyüyen din haline gelmesi entegrasyon konusunda kültürel taleplerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Müslümanlar, konut ve iş sorunu kadar, cami yapımı ve din eğitimi gibi konularda da hak talep etmeye başlamıştır. Fransa hükümetlerinin bu talepleri yerine getirme noktasındaki tavrı veya eksiklikleri ise Müslümanların toplumdan kendi soyutlayarak marjinalleşmelerine neden olarak yeni sorunlara zemin hazırlamıştır.

Müslümanların, Fransızlar tarafından ciddi bir sorun olarak algılanmaya başlamasında 1980'li yılların sonunda gerçekleşen bir olay oldukça etkili olmuştur. İlerleyen bölümlerde daha detaylı olarak değineceğimiz “1989 Türban Krizi” olarak adlandırılan süreç, asıl sorunun Müslümanların asimile edilebilmesinin zorluğu olduğunu Fransızlara bir kez daha göstermiştir. Müslümanlar, Avrupalı göçmenler gibi çabuk asimile olan bir topluluk olmamıştır. Bu nedenle çabuk asimile olan Avrupalı göçmenlerin entegrasyonunda herhangi bir sorunla karşılaşılmazken, asimile olmayan ve öteki olarak algılanan Müslümanların entegrasyonu büyük bir problem olmuştur. Fransa'nın kültürel farklılıkları kabul etmeyen asimilasyon politikası, kültürel ve etnik köken olarak farklı olan Müslümanlar üzerinde tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Bu nedenle toplumsal, kültürel, etnik gerilimler

²⁵³ **Tarık Ramazan**, “Avrupalı Müslümanların Endişe ve Umutları Nelerdir?”, *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, çev. Can Demirkan–Deniz Öktem, Ercüment Asil, Asma Mermer, der. Shireen Hunter–Huma Malik, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003, s. 55.

²⁵⁴ **Collinson**, a.g.e., s. 56.

yaşanmış, Müslümanlar ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmıştır. Müslümanlar dışlandıkça dini kimliklerine daha fazla sarılmışlar, bu nedenle de daha fazla dışlanmışlar ve ötekileşmişlerdir. Özellikle ikinci ve üçüncü kuşak Müslüman gençler, ilk kuşak ebeveynlerinden farklı olarak dine ve köken kültüre daha fazla ilgi duymuş ve sığınmış, bu durum Fransız toplumunda yabancı düşmanlığını ve İslamofobi'yi körüklediği gibi, aşırı sağ partilerin elini de güçlendirmiştir.

Fransa'nın tek tip bir ulus modeli oluşturmayı amaçlayan asimilasyon politikasının Müslümanlar üzerinde başarıya ulaşamaması, Fransa'da entegrasyon sorununun temeline Müslümanların oturtulmasına neden olmaktadır. Avrupa'dan gelen göçmenlerin kendiliğinden asimile olduğu, Avrupa dışından gelen Müslüman göçmenlerin ise asimilasyona direndiği ve bu yüzden Fransa için büyük bir sorun olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Müslümanların asimile edilememesi, Fransız ulusal kimliğine yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanmakta, Müslümanların yüksek doğum oranları Fransız kimliğinin ve kültürünün kaybolacağı endişesini yaratmaktadır. 2009 yılının sonlarında gündeme gelen ve Müslümanları tartışmaların merkezine oturtan Fransız ulusal kimliğini yeniden tanımlama çabaları, 2010 yılının Şubat ayında eşi burka giyen bir Müslümanın vatandaşlık başvurusunun reddedilmesi, bahsedilen algılamaların ve endişenin yakın dönemde görülen önemli yansımalarındandır.²⁵⁵ İslam'ın tarihsel ötekiliğinin bir yansıması olan Müslümanların ulusal kimlik için tehdit olduğu algılaması, Müslüman azınlığa yönelik devlet politikalarının giderek sertleşmesine, Müslümanların ise Fransız toplumundan giderek uzaklaşmasına neden olmaktadır.

²⁵⁵ “Fransa’nın Yeni Ulusal Kimlik Planları”, 09.02.2010, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/02/100209_france_national_id.shtml, (erişim tarihi: 28.03.2010).

3.1.2. Fransa’da Din- Devlet İlişkisi

3.1.2.1 Anayasal Çerçeve ve Temel İlkeler

Fransa’nın Müslümanlara yönelik politikalarına bakıldığında, bu politikaları etkileyen faktörlerin başında din-devlet ilişkisinin geldiği söylenebilir. Her ne kadar resmi olarak kabul edilmese de Müslümanlar Fransa’da dinsel azınlık konumunda bulunmaktadır. Bu nedenle Fransa’da Müslüman azınlıklara yönelik uygulanan devlet politikalarında din önemli bir belirleyen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fransız Anayasası’nda din ile ilgili yer alan metinler diğer Avrupa Birliği üyesi ülkelere oranla daha azdır. Din ile ilgili yer alan metinler, 1948 Anayasası’ndan aktarılan, bugün yürürlükte olan 1958 Anayasası içinde yer alan metinler ile “Cumhuriyet kanunlarının tanıdığı temel prensipler”dir.²⁵⁶ Fransız Anayasası’nda yer alan, din konusu ile birebir ilişkili metinler şunlardır:

1946 Anayasası’nın Giriş Bölümü: “Hiç kimse kökeni, kanaatleri ve inançları açısından çalışma veya istihdam konusunda ayrımcılığa maruz bırakılamaz.”²⁵⁷

1958 Anayasası’nın 1. maddesi: “Fransa bütün vatandaşlarına kanun önünde köken, ırk ve din farkı gözetmeksizin eşit haklar sağlayan bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir.”²⁵⁸

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin 10. maddesi: “Hiç kimse, açıklandığında kanun tarafından kurulan toplum düzenini ihlal etmediği sürece, dini

²⁵⁶ Francis Messner, “Fransa”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, ed. Ali Köse-Talip Küçükcan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, s. 113.

²⁵⁷ *Constitution du 27 Octobre 1946*, http://fr.wikisource.org/wiki/Constitution_du_27_octobre_1946, (erişim tarihi: 02.02.2010).

²⁵⁸ *Constitution du 4 Octobre 1958*, http://fr.wikisource.org/wiki/Constitution_du_4_octobre_1958, (erişim tarihi: 02.02.2010).

fikir ve kanaatler de dahil, sahip olduğu kanaatlerden dolayı rahatsız edilmemelidir.”²⁵⁹

Anayasa Komisyonu, anayasal değere sahip olan Cumhuriyet kanunlarının tanıdığı bazı temel prensipleri tanımakla sorumludur. Anayasa Komisyonu dini hukukla herhangi bir şekilde bağlantılı olan ve Cumhuriyet kanunlarının tanıdığı 5 temel prensip belirlemiştir. Bunlar eğitim özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, özel hayatın saygınlığı, teşkilatlanma özgürlüğü ve fikirlerini ifade etme özgürlüğüdür.²⁶⁰

Fransa’da din-devlet ilişkisi deyince akla gelen ilk kavram laikliktir. Çünkü laiklik, Fransa’da din ve devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen temel ilkedir. Laiklik en genel tanımla, din ile devletin kurumsal olarak birbirinden ayrılması ve her türlü inanç özgürlüğünün devlet tarafından güvence altına alınmasıdır.²⁶¹ Kısaca “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması” şeklinde tanımlanan laiklik, aslında uygulanması oldukça karmaşık ve güç olan bir ilkedir. Zira laiklik ilkesi, azınlıklar, din özgürlüğü, eğitim, dini kurumlar, devlet kurumları ve benzeri birçok konu ile doğrudan ilgilidir.

Fransa’da anayasa metinleri ve Anayasa Konseyi laiklik tanımı yapmamıştır. Ancak bu durum Fransa’da laiklik kavramına ilişkin bir muğlaklığın olduğu anlamına gelmemektedir. Fransa tarihindeki din savaşlarının, kilise ile devlet arasındaki anlaşmazlıkların, Aydınlanma dönemi düşüncelerinin, Fransız Devrimi sürecinin, cumhuriyetin yarattığı geleneğin ve Fransız liderlerin dine yaklaşımının, Fransız usulü laikliğin bugün ki şeklini almasında ve laikliğin tanımına ilişkin temel bazı unsurların ortaya konmasında oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Fransa’da laiklik ilkesi ile ilgili asıl dönüm noktası ise 1905 yılında kabul edilen ve kilise ile devletin ayrılmasını öngören Devlet-Kilise Ayrımı Yasası (Loi du 9 Décembre 1905 Concernant la Séparation des Églises et de l’État)²⁶² olmuştur. 1905 yılında çıkan bu yasadaki öncede de laiklik ile ilgili pek çok adım atılmıştır.

²⁵⁹ **La Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen du 26 Août 1789**, <http://www.liberte.ch/wp-content/uploads/ddhc.pdf>, (erişim tarihi: 11.01.2010).

²⁶⁰ Messner, a.g.e., s. 114.

²⁶¹ **Atilla Yayla**, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Ankara: Liberte Yayınları, 2003, s. 111. Ayrıca laiklik kavramının ayrıntılı tanımı için bkz. **Atilla Yayla**, *Siyaset Teorisine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004. **Gil Anidjar**, “Secularism”, *Critical Inquiry*, Vol: 33, No: 1, Autumn 2006, p. 52–77.

²⁶² **Loi du 9 Décembre 1905 Concernant la Séparation des Églises et de l’État**, <http://www2.cnrs.fr/sites/thema/fichier/loi1905textes.pdf>, (erişim tarihi: 07.03.2010).

Özellikle Fransız Devrimi döneminde kilise ve din adamlarının konumları ile ilgili düzenlemeler ve milli eğitim sisteminin kurulması, laiklik ile ilgili önemli düzenlemeler olarak öne çıkmıştır. Ancak 9 Aralık 1905 tarihli yasa, Fransa’da din-devlet ilişkisi açısından bir dönüm noktası olmuş ve Fransız laikliğine kanuni bir dayanak sağlamıştır.

Fransa’da din (kilise) - devlet ayrılığı, 9 Aralık 1905 tarihli Devlet-Kilise Ayrımı Yasası ile resmen onaylanmış ve devlet tarafından tanınan dinlerin rejim ve konkordatoları kaldırılmıştır. Yasa ile Katoliklik ayrıcalıklı mezhep olmaktan çıkarılarak, devletin dinler karşısındaki tarafsızlığı ilke olarak benimsenmiştir. 9 Aralık 1905 tarihli yasanın ikinci maddesinde cumhuriyetin hiçbir dini tanımadığı ve mali destekte bulunmadığı belirtilmiştir. Ancak cumhuriyetin sergilediği bu tarafsızlık, devletin dinleri görmezden geldiği veya kısıtladığı anlamına gelmemektedir. Zira devlet yardımı talep etmediği ve devletin kamu alanları dini karakter taşımadığı sürece, dinlere özerklik tanınmıştır.²⁶³ Bunun yanında ilgili yasanın birinci maddesi cumhuriyetin inanç ve ibadet özgürlüğünü güvence altına aldığını belirtmektedir. Bu durum ilgili yasa ile dinlerin görmezden gelinmediğinin ve laikliğin din karşıtı bir ilke olmadığına önemli bir göstergesidir.

1905 tarihli Devlet-Kilise Ayrımı Yasası ile kilisenin yetkilerinde de önemli değişiklikler yapılmıştır. Yasanın ikinci maddesinde ibadet özgürlüğünün sağlanabilmesi amacıyla, eğitim ve hayır kurumları, huzurevi, hapisane gibi kamu kurumlarında, ibadet ile ilgili harcamaların devlet tarafından karşılanması öngörülmüştür. Yani kilisenin yetki alanı daraltılmıştır. Ayrıca dini guruplara doğrudan mali destek ve din adamlarının devletten maaş alması uygulaması son bulmuş, kilisenin varlıkları devlete aktarılmıştır.²⁶⁴ İlgili yasanın yarattığı uygulamalar sonucu dinin özerkleştirilmesi, sosyolojik anlamda ne dini hayatın kolektif olarak yerine getirilmesini ortadan kaldırmakta, ne de kiliseleri bir tür “özel kulüp” durumuna indirgemeyi ifade etmektedir.²⁶⁵ Neticede amaçlanan, dini kısıtlamak değil, kamusal alandan özel alana çekmektir.

²⁶³ **Jean Bauberot**, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, çev. Fazıl Arabacı, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2003, s. 98.

²⁶⁴ **Gordon Wright**, *France in Modern Times*, New York: W.W. Norton & Company, 1995, p. 257.

²⁶⁵ **Bauberot**, a.g.e., s. 99.

Devletin dinler karşısındaki tarafsızlığına, özgürce ibadet edebilme hakkına ve kiliselerin kamusal alandaki rolüne dair önemli bir içeriğe sahip olan Devlet-Kilise Ayrımı Yasası, bugün hala yürürlükte olan bir yasadır. Bu yasa laiklik ilkesinin temel dayanağı olarak görülmektedir. Laiklik ilkesi ilk defa 1946 yılında anayasal prensip haline gelmiştir.²⁶⁶ Bugün yürürlükte olan 4 Ekim 1958 tarihli Fransız Anayasası'nın ikinci maddesinde ise Fransa'nın laik bir devlet olduğu belirtilmiştir. Devletin laik olarak tanımlanması tüm dinlere karşı eşit mesafede durmayı ve kamu hizmetlerinde tarafsızlığı ve dini ayrımcılığın önüne geçmeyi gerektirmektedir. Bu yüzden dini tercihi nedeniyle kimse ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmemelidir.²⁶⁷

Din ve laiklik alanlarındaki sosyolojik çalışmalarıyla tanınan ünlü Fransız tarihçi ve sosyolog Jean Bauberot, Fransız laikliğinin temel prensiplerini şu şekilde belirtir:

- Devlet, kiliseleri (dinleri) “kabul etmeksizin” tanımaktadır. Dinlerin felsefi ve ruhani değerleri üzerinde bir yargıda bulunmaksızın sivil toplumda varlıklarını kabul etmekte; diğer dernek ve örgütlerde olduğu gibi mesajlarını ne desteklemekte, ne de onları topluma fayda sağlayan bir kurum olarak kabul etmektedir.
- Diğer inançlar gibi agnostisizmin (şüphecilik) de hukuki eşitliği tanınmıştır. Devlet her fert için mensup olduğu veya bağlandığı toplumun dinine inanma imkanını vererek, garanti altına almaktadır. Bu ilke, farklı grupların sisteme entegrasyonunu öngören gelişmiş bir strateji olarak önem ifade etmektedir.
- Devletin farklı dinlere yaptığı yardım dolaylıdır. Bu yardım, özellikle iki şekilde ortaya çıkmaktadır; bir yandan diğer derneklere olduğu gibi dini derneklere de vergi muafiyet ve indirimi sağlanmakta, öte yandan dini, felsefi ve diğer derneklere sosyal aktiviteleri yerine getirdiklerinden dolayı yardımlar yapılmaktadır.
- Dini bir mezhebin kamu eğitiminde yeri yoktur.

²⁶⁶ Yükleyen–Kuru, a.g.e., s. 21.

²⁶⁷ Jacques Robert, “Religious Liberty and French Secularism”, *Brigham Young University Law Review*, 2003, s. 640.

- Din ve vicdan hürriyeti tam olarak tanınmıştır. Aynı şekilde, dini makam ya da dini veya felsefi grupların açık tartışmalara katılmasına izin verilmektedir. Bunun gibi, farklı dini duyarlılığı olanlar, bazı danışma komitelerinde yer almaktadırlar. Bununla birlikte, bu makamların ya da grupların hiç biri yüce bir güç adına, bir statüyü ileri sürerek tavır koyamamakta, toplumun tümü için ayrıcalıklı bir ahlak savcısı rolünü oynayamamaktadır.²⁶⁸

Bu prensiplerden hareketle Fransız laikliğinin, Cumhuriyetin birliği, dini ve felsefi geleneğin çoğulculuğuna saygı ve vicdan özgürlüğü ilkeleri üzerinden formüle edildiği söylenebilir.²⁶⁹

Laiklik, Fransa’da derinlemesine kök salan ve her daim tartışmalara neden olan bir ilkedir. Ancak Fransa’da Katolik kültür ve geleneklerinin yaygın olduğu ve devlet işlerinin tamamen dışında tutulamadığı da bir gerçektir. Vefat eden eski Fransa devlet başkanlarının cenazeleri için Paris’te Notre Dame Katedrali’nde dini merasimler yapılması veya 2005 yılında Papa II. Jean Paul’un ölümü sonrası Fransa’da resmi kurumlarda 24 saat boyunca bayrakların yarıya indirilmesi, Katolikliğin siyasi kurumlar düzeyindeki görünürlülüğüne dair önemli örneklerdir. Bu örnekler laikliğe karşıt uygulamalar olarak düşünülmemelidir. Zira ülke nüfusunun yarısının kendini Katolik olarak tanımladığı bir ülkenin²⁷⁰, toplumun değerlerinden kopuk olması beklenmemelidir. Ancak diğer dini gruplar için laiklik ilkesinin çok katı uygulanması, önemli tartışmalara yol açmakta, dini tarafsızlığın ve laiklik ilkesinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

3.1.2.2. Dini Gruplarla İlişkiler

Fransa Anayasası, laiklik ilkesi gereği belli bir dine veya kiliseye referansta bulunmayan bir anayasadır. Bu nedenle Fransa’da, ulusal bir kilise bulunmadığı gibi

²⁶⁸ Bauberot, a.g.e., s. 105.

²⁶⁹ Bauberot, a.g.e., s. 106.

²⁷⁰ “France is No Longer Catholic, Survey Shows”, 10.01.2007, <http://www.catholicculture.org/news/features/index.cfm?recnum=48547>, (erişim tarihi: 18.09.2009)

resmi din veya özel statü verilmiş bir din de yoktur. Anayasal bir prensip olarak kabul edilen laiklik ilkesi gereği, devlet bütün dinlere eşit mesafede durmaktadır. Ancak tüm dinlere karşı eşit mesafede durma prensibi, devletin dini grupları tanıması önünde bir engel değildir. Zira Fransız genel hukukunda veya Fransız toprağı olarak geçen ama özel hukuksal/ yönetsel haklara sahip olan bölgelerin ve vilayetlerin²⁷¹ yerel hukukunda yer alan yasalar çerçevesinde oluşturulan prosedüre göre, devlet dini grupları tanıyabilmektedir.²⁷²

Fransa’da, devletin dini gruplarla kurduğu ilişkilerde ön plana çıkan başlıklar din hizmetleri ve din eğitimidir. Ülkede, halkın dini konulardaki isteklerini karşılamakla yükümlü bir kamu kurumu bulunmamaktadır. Örneğin orta dereceli okullarda verilecek din hizmeti için yerel okul idarelerine, hapisane veya hastanelerde verilecek din hizmeti için bu kurumların idarelerine başvurulmaktadır.²⁷³ Öte yandan devlet din hizmetlerinin finansmanı konusunda, 9 Aralık 1905 tarihli Devlet-Kilise Ayrımı Yasası’nın ikinci maddesindeki; “Cumhuriyet, herhangi bir dini tanımadığı ve desteklemediği gibi, herhangi bir cemaatin veya din adamlarının maaşlarını da ödemez...” hükmünü referans almaktadır. Bu nedenle devlet herhangi bir dini cemaatin görevlisine veya liderine maaş veya ücret ödememektedir. Ancak bu durumun istisnaları da mevcuttur. Örneğin özel hukuksal ve yönetsel haklara sahip olan Alsece-Moselle’de Katolik, Protestan ve Yahudi din adamlarının ücretleri devlet tarafından ödenmektedir.²⁷⁴

1905 yasasında yer alan dinlerin kamu tarafından finanse edilmemesi prensibinin genel hukukta bazı istisnaları da bulunmaktadır. Bu istisnaların bir kısmı 1905 tarihli Devlet-Kilise Ayrımı Yasası içinde yer almıştır. Örneğin Yasa’nın ikinci maddesinde okul kiliselerinin harcamalarının devlet tarafından karşılanması gerektiği ifadesi yer alır. Aynı maddede ordudaki, hapisanelerdeki ve cezaevlerindeki din hizmetleri içinde özel hükümler getirilmiştir. Yine aynı kanunun 19. maddesi “ tarihi

²⁷¹ Fransa toprağı olarak kabul edilen ve özel hukuksal veya yönetsel haklara sahip olan yerler Alsace-Moselle, Korsika Adası ve “Territoires et collectivites d’Outre-mer” olarak adlandırılan deniz aşırı Fransız toprakları ve vilayetleridir.

²⁷² Messner, a.g.e., s. 116.

²⁷³ Messner, a.g.e., s. 120.

²⁷⁴ Ahmet T. Kuru, “Secularism in the United States, France and Turkey: An Historical Perspective”, *Paper Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington, 1–4 September 2005, s. 7.

yapıların tamiri için harcanan miktarlar destek olarak kabul edilmez” ifadesini barındırmaktadır. Bu madde uyarınca Fransa’da yerel yönetimler, 1906 yılından önce inşa edilmiş kiliselere hala maddi destek sağlamaktadır.²⁷⁵ Buna benzer istisnai örnekler farklı tarihlerde çıkarılan çeşitli yasalarla da desteklenmiştir.²⁷⁶

Fransa’nın hiçbir yerinde dinsel mezarlık bulunmamaktadır. Bütün mezarlıklar belediyeye aittir ve hukuksal olarak farklı dinden insanlar aynı mezarlıkta gömülmektedirler. Özel hukuksal ve yönetsel haklara sahip olan Alsace-Moselle bölgesindeki mezarlıklarda “Müslüman Karesi” denilen özel Müslüman gömme alanları ayrılmıştır.²⁷⁷

Devlet, tarafsızlık ilkesi gereği din adamlarının tayini işine müdahale etmemektedir. Dini grupların yetkilileri bu işi kendileri yapmakla sorumludur. Ancak bu durumda bazı istisnaları bulunmaktadır. 9 Aralık 1905 tarihli Devlet-Kilise Ayrımı Yasası ile statüleri belirlenmiş olan piskoposlar ve şapel papazları, Guyana’daki Katolik kilisesi papazları ile Bas-Rhin, Haut-Rhin ve Moselle’de devlet tarafından tanınmış olan dört dinin (Katolik, Lutheryan, Reformist, Yahudi) din adamları bu istisnalar içerisine girmektedir. Yine 9 Aralık 1905 tarihli Yasa gereği hapisane, hastane, ordu ve orta dereceli okullarda görev yapan papazların atamaları da dini yetkiler ve kamu görevlileri arasında sağlanacak bir mutabakat ile gerçekleşmektedir.²⁷⁸

Fransa’da din eğitimi, laiklik ilkesi ile ilgili yapılan tartışmalarda her zaman ön plana çıkmış bir konudur. Fransa’daki okullarda din eğitimi verilmesi noktasında özel okullar ile devlet okullarının farklı statüleri bulunmaktadır. 1946 Anayasası’nın girişi²⁷⁹, eğitim konusunu şu şekilde ifade etmektedir: “kamu eğitimi örgütünün bütün dereceleri parasız ve laik olup devlete aittir”.²⁸⁰ Fransa’da devlete ait ilköğretim okullarında din eğitimi verilmesi 28 Mart 1882 tarihi Zorunlu İlköğretim

²⁷⁵ **Kuru**, a.g.e., s. 7.

²⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Messner**, a.g.e., s. 121–124; **Jasques Robert**, *Batı’da Din-Devlet İlişkileri: Fransa Örneği*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 53–70.

²⁷⁷ **Baskın Oran**, “Fransa’da Eğitim, Yargı ve Dinde Durum Fevkalade Bölücü”, *Radikal Yazı Dizisi*, 10.09.2009, s. 12.

²⁷⁸ **Messner**, a.g.e., s. 124.

²⁷⁹ Fransa’da bugün yürürlükte olan 4 Ekim 1958 tarihli Fransız Anayasası’nın girişinde, 27 Ekim 1946 tarihli Fransız Anayasası’nın girişi onaylanmaktadır. Dolayısıyla 1946 Anayasası’nın giriş kısmı bugün hala yürürlükte.

²⁸⁰ **Bauberot**, a.g.e., s. 102.

Yasası²⁸¹ ile kaldırılmıştır. Aynı tarihli yasanın ikinci maddesi; “ Devlete bağlı okullar Pazar günü dışında haftanın diğer bir gününde de kapalı olacaktır. Böylece arzu eden ebeveynler, çocuklarına okul dışında din eğitimi verilmesini sağlayabileceklerdir.” hükmü ile okul dışında din eğitimi alınmasına dair düzenleme içermektedir.

Fransa’da devlete ait liselerde ise din eğitimi zorunlu değildir. Veliler tarafından talep edilmesi durumunda, ders saatleri dışında verilen din derslerinden öğrenciler herhangi bir sınava tutulamamakta, bu derslerden öğrenciler not verilmemektedir. Bu uygulama Katolikler için geçerli olduğu kadar, Protestanlar, Müslümanlar ve Yahudiler için de geçerlidir.²⁸²

Özel hukuksal/yönetmelik haklara sahip olan bölgelerdeki devlet okullarında, din eğitimi ile ilgili farklı uygulamalara rastlanabilmektedir. Örneğin Alsace-Moselle bölgesindeki devlet okullarında, din eğitimi okul müfredatının bir parçasıdır. Katolik, Protestan, Yahudi dini cemaatlerinden birine mensup öğrenciler ilk ve orta dereceli okullarda din eğitimi verilen dersleri alabilmektedirler. Bununla birlikte istemeyen öğrenciler bu dersleri almayabilmektedir. Resmi metinler, din eğitimi veren derslerden muaf tutulma talebini 18 yaş altı öğrenciler için ebeveynlere, 18 yaş üstü öğrenciler için öğrencinin kendisine bırakmıştır.²⁸³

Fransa’da Katolik, Protestan, Yahudi ve Müslüman cemaatlere ait birçok özel okul bulunmaktadır. Fransa’da ilk ve orta dereceli okullarda okuyan tüm öğrencilerin yaklaşık yüzde 20’si özel okullara gitmekte²⁸⁴ ve bu özel okulların yüzde 90’ından fazlasını Katolik okulları teşkil etmektedir.²⁸⁵ Fransa’da, devletle sözleşme yapmış özel okullara önemli oranda mali destek sağlanmaktadır. Devlet yardımı bu okulların öğretmen maaşlarını ve toplam bütçelerinin yüzde 80’ini

²⁸¹ **Loi n° 11 696 du 28 Mars 1882 qui Rend l'Enseignement Primaire Obligatoire**, <http://histoire.comze.com/loi28mars1882.pdf>, (erişim tarihi: 17.02.2010).

²⁸² **Özdemir İnce**, “Fransa’da Din Öğretimi”, *Hürriyet*, 15 Şubat 2003. (İnce, yazısındaki bilgilerin Fransız Kültür Merkezi Fransızca İşbirliği Ataşesi Jean-Paul Basaille’den edinilmiş resmi bilgiler olduğunu belirtmektedir).

²⁸³ **Messner**, a.g.e., s. 127–128.

²⁸⁴ **Peter Schreiner**, *Religious Education in Europe*, Muenster: Comenius-Institut, 2005, p.7.

²⁸⁵ **Yükleyen-Kuru**, a.g.e., s. 22.

karşılacaktır.²⁸⁶ Kısacası dini cemaatlere ait özel okullar devlet ile sözleşme yapmışsa, devletten önemli miktarda mali destek alabilmektedir.

Fransa’da devlet okullarında verilen eğitimde laiklik ilkesi anayasal bir prensip olarak benimsenmiştir. Bu yüzden devlet okullarının hiçbir kademesinde zorunlu din eğitimi yoktur. Ayrıca kamusal bir alan olan okulda dini sembollerin takılması veya kullanılması, laiklik ilkesi gereği kesinlikle yasaktır.²⁸⁷

Fransa’da eğitim, laiklik ilkesinin odaklandığı temel alanların başında gelmektedir. Bu yüzden eğitim alanında, laiklik ilkesinin uygulanmasında yaşanan sorunlar büyük fırtınalar koparmaktadır. İlerleyen bölümlerde daha detaylı değineceğimiz “1989 Türban Krizi” olarak adlandırılan süreç bu durumun en açık örneklerindendir. Özellikle son yıllarda, Müslüman azınlığın talepleri ve Avrupa Birliği ile tam uyum süreci, Fransız laikliğini daha açık ve çoğulcu bir hale gelmesi noktasında zorlamakta ve Fransız laikliği üzerine tartışmaların doğmasına neden olmaktadır. Fransa cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy’nin 2007 yılındaki “hoşgörüsüzlüğe karşı bir panzehir olarak devlet okullarında din dersi eğitimi verilmeli”²⁸⁸ çıkışından da hissedilebileceği gibi, ilerleyen yıllar Fransız laikliğinin tanımının değişmek zorunda kalabileceği bir süreci beraberinde getirebilir.

3.1.3. Fransa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı

3.1.3.1. Fransa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığının Yükselişi

Ulusal ve uluslararası kuruluşların yayınladığı raporlar, Fransa’da ırkçılığın varlığına ve yükselişine dair önemli veriler sunmaktadır. Özellikle Fransa Ulusal İnsan Hakları Dayanışma Konseyi’nin yıllık olarak yayınladığı raporlar, Fransa’da ırkçı ve yabancı düşmanı eylem ve söylemlerin yükselişine yönelik önemli istatistiki

²⁸⁶ Jytte Klausen, *İslam’ı Yeniden Düşünmek: Batı Avrupa’da Siyaset ve Din*, çev. Mahmut Aydın, Ankara: Liberte Yayınları, Ocak 2008, s. 215.

²⁸⁷ Kuru, a.g.e., s. 4.

²⁸⁸ “Laik Fransa’ya Okullarda Din Dersi”, *Radikal*, 5 Eylül 2007.

bilgiler barındırması açısından önem taşımaktadır.²⁸⁹ Konsey, son olarak 2009 yılında yayınladığı raporda, 2008 yılındaki ırkçı ve yabancı düşmanı saldırıların bir önceki yıla göre alarm verici düzeyde arttığını belirtmiştir.²⁹⁰

Fransa’da ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının yükselişi ve bu yükselişin nedenleri, diğer Avrupa ülkeleri ile paralellik göstermektedir. Çalışmamızın birinci bölümünde yer alan Avrupa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı başlıklı kısımda ele aldığımız gibi, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde yükselişe geçmesinde birçok faktör etkili olmuştur. Avrupa bütünleşmesi sürecine duyulan tepki, küreselleşme sürecinin yarattığı yeni olgular, kitlesel göç sonucu yaşanan niceliksel artış, yabancıların (Avrupa’nın yerlisi olmayanların) siyasal rant malzemesi olarak kullanılması ile ortaya çıkan politik ortam, küresel ölçekli terör saldırıları ve İslamofobi, medyanın etkisi gibi birçok ekonomik, toplumsal ve siyasi faktör, Fransa’da ırkçı ve yabancı düşmanı eylem ve söylemlerin artışı üzerinde etkili olmuştur.

İrkçılığın biyolojik farklılıklar yerine kültürel farklılıklar ile tanımlanmaya başlamasıyla, Fransa’da ırkçı ve yabancı düşmanı eylem ve söylemlere maruz kalanlara yeni gruplar eklenmiştir. Bu yeni ırkçılıkla beraber listedeki Yahudi, Çingene ve eşcinsellere, Asyalılar, siyahlar ve Müslümanlar da katılmıştır.²⁹¹ Özellikle 1980’li yıllardan itibaren Müslümanların, Fransa toplumu içinde görünürlüklerinin artması Müslümanlara karşı olan ırkçı saldırıları ve yabancı düşmanlığını arttırmıştır.

Fransa’da ırkçı ve yabancı düşmanı eylem ve söylemlere en çok maruz kalan gruplar Yahudiler ve Müslümanlardır. Fransa’da Yahudilere karşı olan düşmanlık, Müslümanlara karşı olandan çok daha öncelere dayanmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Yahudi soykırımının utancı nedeniyle görünmez hale gelen ama ortadan kalkmayan Yahudi düşmanlığı, Soğuk Savaş sonrası dönemde tekrar canlanmıştır.

²⁸⁹ Fransa Ulusal İnsan Hakları Dayanışma Konseyi’nin, Fransa’daki ırkçılık ve yabancı düşmanlığına ilişkin yayınladığı yıllık raporlar için bkz. <http://www.cncdh.fr>, (erişim tarihi: 12.01.2010).

²⁹⁰ **Commission Nationale Consultative Des Droits De L’Homme, La Lutte Contre le Racisme Et La Xénophobie–2008**, Paris: CNCDH Publications, 2008, s. 9.

²⁹¹ **Pieter Sjoerd van Koningsveld**, “Müslüman Varlığına Avrupa’nın Tepkisi”, *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, çev. Can Demirhan–Ercüment Asil, Asma Mermer, der. Shireen Hunter–Huma Malik, İstanbul: Gelenek Yayınları, Temmuz 2003, s. 80.

Fransa tipi anti-semitizmde başlıca düşünce “neredeyse her şeyi ellerinde bulunduran” Yahudilerin, Fransız birlik ve beraberliğini Hristiyanılaşdırma (de-Christianization) yoluyla bozacakları olmuştur.²⁹² Bu düşüncenin yanı sıra, Yahudiler farklı ve kolay asimile olmayan kültürel yapıları ve ekonomik güçleri nedeniyle, Fransa’da çeşitli dönemlerde büyük nefret toplamışlardır. Bugün gelinen noktada ise İsrail devletinin politikaları Fransa’da özellikle Müslümanlar arasında Yahudi düşmanlığının yükselmesine neden olmaktadır.

Günümüzde yaklaşık 650.000²⁹³ Yahudi’nin yaşadığı Fransa’da, antisemitizm hala varlığını korumakta ve Fransa, Yahudi düşmanlığının en fazla yaşandığı Avrupa ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu durum çeşitli dönemlerde yayınlanan raporlarla da onaylanmıştır. Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi tarafından hazırlanan ve 1999- 2002 yılları arasındaki şiddet olaylarının incelendiği “Avrupa Birliği’nde Anti-Semitizm” başlıklı raporda, Fransa’da Yahudilere yönelik şiddet eylemlerinin altı katına çıktığı belirtilmiştir.²⁹⁴ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) tarafından düzenlenen ve 2004 yılında Berlin’de gerçekleştirilen anti-semitizm konferansında, Fransa’daki Yahudi düşmanı saldırılara özellikle dikkat çekilmiştir.²⁹⁵ Merkezi İsrail’de bulunan Yahudi Ajansı, 2010’nun başında yayınladığı raporda, Batı Avrupa’da II. Dünya Savaşı’ndan bu yana en çok Yahudi düşmanlığı vakalarının 2009 yılında görüldüğünü ve Fransa’da 2009’un ilk üç ayında 113’ü şiddet içermek üzere toplam 631 Yahudi düşmanlığı vakası yaşandığı belirtilmiştir.²⁹⁶ Fransa, 1791 yılında Fransız Yahudilerine eşit hak ve yükümlülük tanıyan bir kararname çıkartarak, Yahudilere eşit haklar tanıyan ilk Avrupa ülkesi olmasına rağmen²⁹⁷, anti-semitizm Fransa için hala büyük bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

²⁹² **Michel Winock**, *Nationalism, Anti-Semitism, and Fascism in France*, çev. Jane Marie Todd, Standford: Standford University Press, 1998, s. 13.

²⁹³ **CIA**, “The World Factbook: France”, 04.02.2010, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/fr.html>, (erişim tarihi: 18.03.2010).

²⁹⁴ **European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia**, *Manifestations of Antisemitism in the EU 2002–2003*, Viyana: EUMC Publications, p. 97.

²⁹⁵ “Berlin Hosts Anti-Semitism Conference”, *Deutsche Welle*, 28 April 2004.

²⁹⁶ “Avrupa’da Yahudi Düşmanlığı Zirve Yaptı”, 25.01.2010, <http://www.haber7.com/haber/20100124/Bati-Avrupada-Yahudi-dusmanligi-zirvede.php>, (erişim tarihi: 11.02.2010).

²⁹⁷ **Eva Groepler**, *Anti-Semitism Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi*, çev. Süheyla Kaya, İstanbul: Belge Yayınları, 1999, s. 69.

3.1.3.2. Fransa’da Müslümanlara Yönelik İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığı

Fransa’da ırkçılık ve yabancı düşmanlığına en çok maruz kalan diğer grup Müslümanlardır. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren Müslümanların Fransa toplumu içinde görünür hale gelmesi ve kimliklerini siyasi ve kültürel olarak tanımlama süreci içine girmeleri Müslümanlara karşı ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına dayanan eylem ve söylemlerde patlama yapmıştır. Günümüzde kimi verilere göre 3,5–4 milyon²⁹⁸, kimi verilere göre ise 6–7 milyon²⁹⁹ Müslüman’ın yaşadığı Fransa’da, Müslümanlara karşı ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının yükselmesinde ön plana çıkan temel nedenin dini ve kültürel farklılık olduğu söylenebilir. Zira bu farklılık, Müslümanların tarih boyunca Avrupa’nın ötekisi olarak kurgulanmasının baş nedenidir. Ancak bunun yanında ekonomik nedenler, güvenlik sorunu, Müslümanların niceliksel artışı, göç sorunun siyasileşmesi ve güvenlik sorunun yarattığı İslamofobi olgusu gibi nedenler de bulunmaktadır.

Fransa’da Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen ırkçı saldırıların ve yabancı düşmanlığının artmasında ekonomik sebepler önemli bir rol oynamaktadır. 1970’li yılların başında yaşanan petrol krizinin ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntılar ve işsizlik, 1974 yılında Fransa hükümetinin göç alımını durdurma kararı almasına neden olmuş, işsizliğin ve ekonomik sıkıntıların önüne bu şekilde geçilmeye çalışılmıştır. Ancak günümüzde işsizlik hala Fransa için büyük bir sorun olarak durmakta ve yabancıların fazlalık olduğu ve yüksek işsizlik oranlarıyla Fransa ekonomisi için bir külfet olduğu düşünülmektedir. Aslında Fransa’nın ekonomik külfet olarak gördüğü Müslümanlardır. Zira Müslümanlar, gerek nüfusları gerekse kültürel görünürlükleri ile Fransa toplumu içinde en çok dikkat çeken

²⁹⁸ **Pew Research Center**, *Mapping the Global Muslim Population: A Report on the Size and Distribution of the World’s Muslims Population- October 2009*, ed. Tracy Miller, Washington: Pew Research Center Publications, 2009, p. 31.

²⁹⁹ “Muslim Population Worldwide: European Muslim Population”, http://www.islamicpopulation.com/Europe/europe_islam.html, (erişim tarihi: 22.01.2010).
U.S. Department of State, “Background Note: France”, December 2009, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3842.htm>, (erişim tarihi: 02.02.2010).

yabancılarıdır. Müslümanlar, yüksek doğum ve işsizlik oranları, devletten sosyal yardım almaları gibi nedenlerle, Fransız ekonomisinin kötüye gittiği dönemlerde özellikle medya ve aşırı sağ partiler tarafından her zaman kötü gidişin sorumlularından biri olarak gösterilmiştir. Ancak unutulmuş bir nokta vardır ki o da Müslümanların yüksek işsizlik oranlarının veya devletten sosyal yardım almalarının tek sorumlusu kendileri değildir.

Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi tarafından 2006 yılında yayınlanan “Avrupa Birliği’nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi” başlıklı rapor pek çok Avrupalı Müslüman’ın istihdam, eğitim ve barınma alanlarında ayrımcılıkla karşılaştığını vurgulamaktadır.³⁰⁰ 2004 yılında Fransa’da Paris Üniversitesi, bir satış elemanı için verilen 258 iş ilanına cevaben bir dizi etnik gruba mensup olarak tanımlanabilecek standart özgeçmişler göndermiştir. İş ilanına yönelik geri dönüşlerden Kuzey Afrikalı bir kişinin iş başvurusundan olumlu yanıt alma şansının beş kat daha az olduğu görülmüştür.³⁰¹ Irkçılıkla mücadele eden SOS Racisme adlı grubun 2000 yılından 2009 yılının sonlarına kadar topladığı veriler ışığında hazırladığı rapor, Fransa’da bazı şirketlerin iş başvurularında, yabancıların başvurularını dikkate almadığını, hatta birçok büyük şirketin işe alımlarda etnik ve ırki temele göre fişleme yaptığını ortaya koymuştur.³⁰²

Yapılan çalışmalardan ve hazırlanan raporlardan da görülebileceği gibi Fransa’da istihdam alanında yabancılara özellikle de Müslümanlara karşı yüksek oranda bir ayrımcılık vardır. Bu durum Fransa Müslümanlarının işsizlik oranının, Fransa ortalamasından yüksek olmasına ve bunun sonucu olarak Müslümanların Fransa devletinin sosyal yardımlarına daha çok başvurmasına neden olmaktadır. Ayrıca Fransız eğitim sisteminin rekabete dayalı yapısı, maddi durumu kötü ve iyi eğitim almamış gençleri kolaylıkla elemektedir.³⁰³ Fransa’da maddi durumu kötü ve iyi eğitim almamış birçok Müslüman genç vardır. Aslında bu durum ayrımcılığın ve dışlanmışlığın bir sonucudur. Avrupa ülkelerinde eğitim alanında Müslümanlara

³⁰⁰ **European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia**, *Muslim in the European Union: Discrimination and Islamophobia*, Viyana: EUMC Publications, 2006.

³⁰¹ **European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia**, *Muslim in the European Union: Discrimination and Islamophobia*, Viyana: EUMC Publications, 2006.

³⁰² **SOS Racisme**, *Le Fichage Ethno- Racial = Un Outil De Discrimination*, Paris: SOS Racisme Publications, 2009.

³⁰³ “The Melting- Pot That Isn’t”, *Economist*, Vol: 360, No: 8232, 28 June 2001, p. 50–52.

karşı ciddi bir ayrımcılığın olduğu Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi tarafından 2006 yılında yayınlanan raporda da ortaya konmuştur.³⁰⁴ İstihdam alanında, etnik ve dinsel kökenleri nedeniyle zaten ayrımcılığa maruz kalan Fransa Müslümanlarının bir de eğitim seviyelerinin düşük olması, Müslüman azınlık arasındaki işsizlik oranını yükseltmektedir.

Fransa'da Müslümanlar, işsizlik oranlarındaki yükseklik, devletten aldıkları sosyal yardımlar nedeniyle Fransız ekonomisi için büyük bir sorun olarak görülmektedir. İş sahibi olan Müslümanlar ise Fransa'nın yerlilerinin işlerini ellerinden almakla suçlanmakta ve Fransız ekonomisine yaptıkları katkı göz ardı edilmektedir. Bu düşüncelerin özellikle aşırı sağ ve medya tarafından sürekli dillendirilmesi, Müslümanlara yönelik ırkçı saldırıları ve yabancı düşmanlığını arttırmaktadır.

Fransa'da Müslümanlara yönelik ırkçı saldırıların ve yabancı düşmanlığının en önemli sebebinin, Fransa Müslümanlarının dini ve kültürel farklılığı olduğu söylenebilir. Fransa'da, bir Müslüman'ın Fransız değerlerinin hakim olduğu bir toplumda yaşayamayacağı düşüncesi çok yaygın bir kanıdır. Bu kanı ilk bölümde detaylı olarak ele aldığımız, Batı'nın ötekisi olarak kurgulanan İslam düşüncesinin bir parçasıdır. Müslümanlar dinleri, kültürleri, gelenek ve görenekleri ile asimile edilmesi imkansız ve Fransız değerlerine kaşı tehdit yaratan bir topluluk olarak görülmektedir. Bu düşüncenin oluşmasında İslam'ın tarihsel ötekiliği kadar, Müslümanların başörtüleriyle, camileriyle, helal et satan dükkanlarıyla, Fransız toplumu içindeki görünürlüklerinin artması da etkili olmuştur.

Fransa'da, Müslümanların inançları ve kültürleri, dokunulmaz ve tartışılmaz bazı Fransız değerlerine yönelik önemli bir tehdit olarak görülmektedir. Bu değerlerden birincisi laiklik ikinci ise devletin üniter yapısıdır. Fransa'nın ulus-devlet anlayışı, her türlü topluluk ve azınlık kimliğini bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bunun yanında İslam dininin kamusal alan ile özel alan arasında bir ayırım yapmaması da Müslümanların tehdit olarak algılanmasının farklı bir boyutudur. Müslümanların, farklı inançları, aile yapıları, gelenekleri, kültürleri

³⁰⁴ **European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia**, *Muslim in the European Union: Discrimination and Islamophobia*, Viyana: EUMC Publications, 2006.

nedeniyle Fransız değerlerine uyum gösteremeyeceği (asimile olamayacağı) veya Fransız değerlerini yıpratacağı düşüncesi, Fransa Müslümanlarına karşı gerçekleştirilen ırkçı saldırıların ve yabancı düşmanlığının en temel gerekçelerindendir. .

Avrupa'nın hemen hemen her yerinde olduğu gibi Fransa'da da güvenlik konusu Müslümanlara karşı yükselen ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının önemli sebeplerinden biridir. Tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da, 11 Eylül saldırıları sonrası, Müslümanlar güvenlik konusunun merkezine oturtulmuştur. Saldırılarından sonra Fransa'daki büyük Müslüman nüfusu Fransızlarda büyük bir tedirginlik yaratmıştır. Özellikle göçmen alım politikalarında değişiklikler yapılmış, yabancıların aile birleşimi kapsamında Fransa'ya gelmelerine yönelik kurallar sertleştirilmiştir.³⁰⁵ 11 Eylül saldırılarının ardından terörle mücadele kapsamında alınan tedbirler ile Fransa Müslümanları içerideki düşman ilan edilmiştir.³⁰⁶ Fransa'daki her Müslüman'a potansiyel terörist olarak bakılmaya başlanmıştır. Müslümanlara yönelik yaratılan terörist imajı, ırkçı saldırıları ve yabancı düşmanlığını körüklemiştir. Ayrıca yaratılan terörist Müslüman imajı zaten toplumsal yaşamın birçok alanında ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalan Müslümanları radikalizmin, terörizmin, suçun kucağına itmiştir. Bu anlamda Fransa'daki Müslümanların radikalizme yönelmesi güvenlik sorununun altına yeni bir başlık açmıştır.

İngiltere'nin önemli araştırma merkezlerinden biri olan The Runnymede Trust tarafından 1997 yılında hazırlanan raporda, "İslam'a karşı temelsiz düşmanlık"³⁰⁷ şeklinde tanımlanan İslamofobi, 11 Eylül saldırıları ile birlikte gündeme yerleşmiş bir olgudur. Genellikle Humeyni'nin, Salman Rüşdi için çıkardığı ölüm fetvası ile ortaya çıktığı kabul edilen İslamofobi olgusu³⁰⁸, 1997 yılında The Runnymede Trust tarafından incelenerek bir rapor haline dönüştürülmüştür. Bu rapora göre, İslamofobi kavramını kullananlara göre İslam:

- Tekdüze, farklılıkları olmayan,

³⁰⁵ TBMM İnsan Hakları Komisyonu, *Fransa Raporu*, Ankara: TBMM, 2009, s. 1.

³⁰⁶ Fekete, a.g.e., s. 3.

³⁰⁷ The Runnymede Trust, *Islamophobia: A Challenge For Us All*, London: Runnymede Trust Publications, 1997.

³⁰⁸ Peter Van Der Veer, "South Asian Islam in Britain", *Ethnicities*, Vol: 4, No: 1, March 2004, p. 136.

- Kendine özgü, diğer kültürlerle ortak yanı bulunmayan,
- Batı'ya kıyasla değersiz, barbar, irrasyonel, ilkel ve kadın düşmanı
- Medeniyetle çatışmasını körükleyen, şiddet ve saldırıya açık,
- Siyasal bir ideoloji olarak kullanılan bir inanç sistemidir.³⁰⁹

Aslında Batı'da yüzyıllardır var olan İslam'ın ötekiliği düşüncesinin 11 Eylül sonrası yeni görünümü olarak adlandırılabilir. İslamofobi, Avrupalı Müslümanların Avrupalı olmalarını engellemesinin yanında³¹⁰, Müslümanların şiddet, fanatiklik, aşırılık ve terörizm ile birlikte anılmasına neden olmakta ve Müslümanları güvenlik kaygısının baş aktörü haline getirmektedir. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası yükselen İslamofobi'nin etkisiyle, Müslümanlar tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da radikalizm ve terörizm ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirme, Fransa'daki Müslüman azınlıkların radikalleşmesinde ve Müslümanlara yönelik ırkçı saldırıların ve yabancı düşmanlığının yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fransa'da son dönemlerde özellikle camilere yapılan saldırılar İslam düşmanlığının ve korkusunun önemli bir yansımasıdır.³¹¹

Fransa'da Müslümanlara yönelik ırkçı ve yabancı düşmanı eylem ve söylemlerin yükselmesinde medya küçümsenmeyecek bir rol oynamaktadır. Fransız medyası genel olarak Müslümanlara karşı olumsuz bir tavır sergilemektedir. Daha fazla ilgi çekebilmek için, özellikle sansasyonel konular tercih edilmeye çalışılmaktadır.³¹² 1989 yılında yaşanan Türban Krizi buna dair güzel bir örnektir. Bu krizin yaşandığı dönemde Fransız medyası kışkırtıcı başlıklar atarak, Müslümanlara karşı duyulan düşmanlığı körüklemiştir. L'Express dergisi "Müslümanlar Nasıl İçimize Sızıyor: Türban" başlığını atarken, başka bir makalede "türban teörist bir operasyondur... ve aslında kanla kaplıdır" denmiştir.³¹³

Deltombe, 1970'li yıllarda Fransız medyasının Müslümanlara ilişkin gündemini göçmen işçilerin oluşturduğunu, 1995–2005 yılları arasında ise medyanın

³⁰⁹ **The Runnymede Trust**, *Islamophobia: A Challenge For Us All*, London: Runnymede Trust Publications, 1997. Ayrıca bkz. **Allen-Nielsen**, a.g.e..

³¹⁰ **Bassam Tibi**, "Euro-Islam: The Quest of Islamic Migrants and of Turkey to Become European in a Secular Europe", *Turkish Policy Quarterly*, Vol: 3, No: 1, Spring 2004.

³¹¹ "Fransa'da Camiler Hedefte", *Radikal*, 09.02.2010.

³¹² **Isabelle Rigoni**, "Challenging Notions and Practices: The Muslim Media in Britain and France", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol: 31, No: 3, May 2005, p. 565.

³¹³ **Rigoni**, a.g.e., s. 565.

Müslümanları hedef haline getirdiğine dikkat çekmektedir.³¹⁴ Salman Rüşdi olayı, Körfez Savaşı, 11 Eylül saldırıları, Londra ve Madrid bombalamaları, Irak Savaşı gibi olaylar, Fransız medyasında Müslümanlar ile ilgili olan haberlerin içeriğini oldukça sertleştirmiştir. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra İslam ve Müslümanlar, radikalizm, terörizm, fundamentalizm gibi olgularla beraber anılmaya başlanmış ve hem Fransa ve diğer Avrupa ülkelerindeki Müslümanlar hem de İslam dünyası hakkında negatif içerikli haberler zirve yapmıştır. Fransız medyasının bu tavrı Müslümanların ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının hedefi olması üstünde oldukça önemli etki yapmaktadır. Müslümanlara ilişkin olumsuz içerikli haberlerden sonra camilere saldırılar ve Müslümanlara yönelik sözlü ve fiziki saldırılar artmaktadır.³¹⁵

Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi tarafından 2006 yılında yayınlanan “Avrupa Birliği’nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi” başlıklı raporda, Müslümanların tüm Avrupa’da olduğu gibi Fransa’da da istihdam, eğitim, barınma gibi alanlarda ayrımcılığa maruz kaldığını belirtilmiştir.³¹⁶ Raporda, İslamofobi’nin tüm Avrupa’da yükselişte olduğuna ve Müslümanların sözlü tehditlerden fiziksel saldırılara kadar değişen İslamofobik eylemlere maruz kaldıklarına değinilmiş, bu eylemlere karşı nasıl önlemler alınabileceğine dair öneriler sıralanmıştır. Rapora göre Fransa’da 2004 yılında 131, 2005 yılında ise 65 Müslüman karşıtı saldırı gerçekleşmiştir. Ancak bu ve benzeri veriler polis raporlarından alınması dolayısıyla gerçek sayıları tam olarak yansıtmamaktadır. Zira AB Temel Haklar Ajansı’nın 2009 yılında 27 AB ülkesinde göçmenler ve etnik azınlıklar arasında yaptığı bir anket, resmi rakamların ırkçı saldırıları açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koymuştur.³¹⁷ 23.500 kişi arasında yapılan anketin sonuçlarına göre, ankete katılanların yüzde 12’si anket yapılmadan önceki 12 ay

³¹⁴ **Thomas Deltombe**, *L’Islam Imaginaire: La Consturction Médiatique de L’Islamophobie en France 1975–2005*, Paris: La Découverte Publications, 2005.

³¹⁵ **Fekete**, a.g.e., s. 14.

³¹⁶ **European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia**, *Muslim in the European Union: Discrimination and Islamophobia*, Viyana: EUMC Publications, 2006.

³¹⁷ **European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) Media Release**, “EU Survey of Minorities and Immigrants Sheds New Light on Extent of Racism in EU”, 22.04.2009, http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/EU-MIDIS-MR220409_EN.pdf, (erişim tarihi: 11.01.2010).

içinde ırkçı suç eylemlerine hedef olduğunu, yüzde 82'si bu eylemleri ilgili mercilere bildirmediğini belirtmiştir.

AB Temel Haklar Ajansı'nın göçmenler ve etnik azınlıklar arasında yaptığı anketin Fransa'daki Müslümanlara yönelik ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını göstermesi açısından önemli sonuçları olmuştur. Zira anket sonuçlarına göre, son 12 ay içinde Avrupa'da Romanlardan sonra en çok ırkçı saldırıya ve ayrımcılığa maruz kalan gruplardan birinin Kuzey Afrikalılar olduğu belirtilmiştir.³¹⁸ Avrupa'daki Kuzey Afrikalı etnik/dinsel azınlığın büyük bölümünün Müslüman olduğu, Fransa'da yaşadığı ve Fransa'daki en kalabalık Müslüman topluluğunu oluşturduğu düşünüldüğünde, Fransa'da Müslümanlara yönelik ırkçı saldırıların ve ayrımcılığın, resmi kayıtlarda tam anlamıyla yer almasa da ciddi boyutlara ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Fransa'da ırkçı saldırılara ve yabancı düşmanlığına maruz kalanlar sadece Müslümanlar ve Yahudiler değildir. Romanlar, eşcinseller, siyahlar ve Asyalılar ırkçı saldırılara ve yabancı düşmanlığına maruz kalan diğer gruplar arasında sayılabilir. Ancak yeni ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının kültürel ve dinsel farklılıklara daha fazla vurgu yapması Yahudileri ve Müslümanları ırkçılık ve yabancı düşmanlığının merkezine çekmektedir.

Fransa'da ırkçılık kanunen yasaklanmıştır.³¹⁹ Ancak kanunların toplum içindeki görünimleri bambaşkadır. Hükümetler, hukuk sistemi ve devlet her ne kadar ırkçı olmayan politikalar geliştirmeye çalışsa da “yerli” halk aşırı sağ partilerin sözcülüğü ile Müslümanlara karşı hala dışlayıcı ve ırkçı bir tavır sergilemektedir. Çoğu vatandaşlık hakkı elde etmiş Müslümanlar hala ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmektedir ve kültürel ve dini farklılıkları nedeniyle ırkçı saldırılara ve yabancı düşmanlığına maruz kalmaktadır. Bu saldırılara artık Müslümanlar dahi alışmıştır. Zira AB Temel Haklar Ajansı'nın 2009 yılında düzenlediği ankete katılanların yüzde 63'ü başından geçenleri ilgili yerlere bildirirse de bir sonuç alamayacağını

³¹⁸ **European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) Media Release**, “EU Survey of Minorities and Immigrants Sheds New Light on Extent of Racism in EU”, 22.04.2009, http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/EU-MIDIS-MR220409_EN.pdf, (erişim tarihi: 11.01.2010).

³¹⁹ **Deniz Altınbaş Akgül**, “Fransa’da Patlayan Sosyal Bomba”, *Stratejik Analiz*, Cilt: 6, Sayı: 68, Aralık 2005, s. 36.

düşünmektedir³²⁰ Bu durum özellikle Müslüman gençlerin dini kimliklerine daha fazla sarılmalarına veya radikalleşerek toplumdan kendilerini yalıtımalarına neden olmaktadır. Bu anlamda Fransa’da ırkçılığın önlenmesi için toplumsal düzeyde önlemlerin alınması ve sivil toplum kuruluşlarının ırkçılık ve yabancı düşmanlığına karşı daha etkin çalışması, ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının önüne geçebilmek için oldukça önemlidir.

3.1.3.3. Fransa’da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığının Taşıyıcısı: Aşırı Sağ ve Le Pen

Fransa’da 2002 yılının Nisan ayında yapılan başkanlık seçimlerinde aşırı sağcı lider Jean-Marie Le Pen’in sosyalist lider Lionel Jospin’i eleyerek ikinci tura kalması, Fransa’da olduğu kadar tüm Avrupa’da da şaşkınlık yaratmıştır.³²¹ Her ne kadar seçimlerin ikinci turunda, Le Pen karşıtı yapılan ittifak sonucu, Chirac ezici çoğunluktaki oy oranıyla cumhurbaşkanı seçilse de, aşırı sağcı lider Le Pen’in seçimlerin ilk turunda kaydettiği başarı uzun süre konuşulmuştur. İnsan hakları, eşitlik ve özgürlük kavramlarının beşiği olarak bilinen Fransa’da, göçmen karşıtlığını temel söylem olarak benimseyen yabancı düşmanı bir liderin cumhurbaşkanlığı seçimlerinde elde ettiği bu başarı tesadüften ibaret bir durum değildir. Aslına bakılırsa ırkçılık ile aynı kökenden geldiği ve benzer faktörlerden beslendiği kabul edilen yabancı düşmanlığını, politik bir argüman haline getiren aşırı sağın Fransa’daki yükselişinin başlangıcı, 1980’lerin ilk yıllarına kadar gitmektedir. Le Pen liderliğindeki Front National (Ulusal Cephe), 1984 Avrupa Parlamentosu

³²⁰ **European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) Media Release**, “EU Survey of Minorities and Immigrants Sheds New Light on Extent of Racism in EU”, 22.04.2009, http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/EU-MIDIS-MR220409_EN.pdf, (erişim tarihi: 11.01.2010).

³²¹ Fransa’da Nisan 2002’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda Jacques Chirac yüzde 19,88, Jean-Marie Le Pen yüzde 16,86, Lionel Jospin ise yüzde 16,18 oranında oy almıştır. Bu sonuçlar sonrasında Chirac ve Le Pen iki tura kalmış, ikinci turda Chirac yüzde 82,22 oyla Fransa cumhurbaşkanlığı seçimlerinde şimdiye kadar alınan en yüksek oyu alarak ikinci kez Fransa cumhurbaşkanı seçilmiştir.

seçimlerinde yüzde 10,95 oranında oy alarak Fransız ve Avrupa kamuoyunda büyük bir tedirginlik yaratmıştır.³²²

Aşırı sağ ve yabancı düşmanı görüşleri ile tanınan Le Pen, 1988 yılındaki Fransız cumhurbaşkanlığı seçimleri ile beraber, ülke içindeki oy oranını sistematik bir şekilde arttırmaya başlamıştır. 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, şuan ki cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin de göçmen karşıtı söylemler kullanmasına ve Le Pen'in oylarını çalmasına rağmen, Le Pen seçimlerin ilk turunda yüzde 11'e yakın oranda oy almayı başarmıştır.³²³

Özellikle 1980'li yıllarla beraber tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da aşırı sağın gösterdiği bu yükseliş tesadüfi bir durum değildir. Fransa'da aşırı sağın gösterdiği bu yükselişte birçok faktör rol oynamıştır. Fransa'nın iç politika sorunları, ülkenin iki türlü seçim sistemi, solun bölünmesi ve zayıflaması, toplumsal problemler (suç ve şiddet olaylarındaki artış), Avrupa bütünleşmesine yönelik endişeler, 11 Eylül saldırıları sonrası artan güvenlik endişeleri, yabancı düşmanlığı, aşırı sağın gösterdiği yükselişin temel nedenleri olarak gösterilmektedir.³²⁴

Aşırı sağın, Avrupa ülkelerinde özelinde ise Fransa'da yükselişe geçtiği döneme bakıldığında, bu dönemin, Avrupa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının yükselişe geçtiği dönemle çakıştığı görülmektedir. Bunun yanında Avrupa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının 1980'lerden itibaren gösterdiği yükselişin nedenleri ile aşırı sağın gösterdiği yükselişinin nedenleri de paralellik arz etmektedir. Bunun paralelliğın en önemli nedeni aşırı sağ partilerin politik söylemlerini, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının yükselmesinde etkili olan toplumsal korkular ve kaygılar üzerinden şekillendirmesidir. Zira aşırı sağ partileri başarılı kılan seçim performansları değil, toplumda var olan korku ve kaygılarla kurdukları organik ilişkidir.³²⁵

Fransa'da aşırı sağ partiler özellikle göçmen karşıtlığına ve yabancı düşmanlığına dayanan söylemleri ile önemli bir popülarite yakalamıştır. Bu

³²² Canatan, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, s. 90.

³²³ Conseil Constitutionnel, *Décision Déclaration Présidentielle Premier Tour 2007 Du 25 Avril 2007*, Paris: Conseil Constitutionnel Publications, 2007.

³²⁴ Deniz Altınbaş Akgül, "Eşitlik, Özgürlük, Irkçılık: Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ", *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 27, Temmuz 2002, s. 19–20.

³²⁵ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik ve Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul: TESEV Yayınları, Ocak 2008, s. 73.

söylemler ırkçı saldırıların ve yabancı düşmanlığının yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır.³²⁶ Diğer taraftan ırkçı saldırıların ve yabancı düşmanlığının yükselmesi de aşırı sağ partilerin yükselişine katkı sunmuştur. Fransız ekonomisindeki sıkıntıların, artan suç ve şiddet olaylarının, toplumsal değerlerin yozlaşmasının, işsizliğin en önemli sebebi olarak göçmenleri ve yabancı kökenlileri gösteren Fransız aşırı sağ, bu yönde ürettiği söylemlerle ırkçı saldırılara ve yabancı düşmanlığına önemli bir zemin hazırlamıştır.

Fransa’da aşırı sağın göçmen karşıtı ve yabancı düşmanı söylemlerinde, Müslümanlar kendilerine geniş bir yer bulmaktadır. Ulusal kimliğe zarar vereceği düşünülen Müslüman azınlık, işsizlik, suç ve güvenlik sorunlarının temel sebebi olarak görülmektedir. Aşırı sağ partilerin Müslümanları hedef alan bu söylemleri, Fransa’daki Müslüman azınlığa yönelik ırkçı saldırıları ve ayrımcılığı körüklemektedir. Helsinki Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu’nun 2005 yılında yayınladığı raporda, aşırı sağ partilerin Müslümanlara yönelik ayrımcılıkta önemli rol oynadığı ve ayrımcılığı tetiklediği belirtilmiştir.³²⁷

Aşırı sağ partiler her ne kadar yabancı karşıtı bir söylem üretse de onlar için her yabancı tehlikeli değildir. Yabancılarla kasıt aslında Müslümanlardır. Aşırı sağ Müslümanları “orijinal” nüfusun etnik kimliği için bir tehdit olarak görülmekte ve kimliğin korunması için yabancı grupların “ayrı” tutulması gerektiğini savunmaktadır.³²⁸ Fransa’da Ulusal Cephe için tehlikeli olan ve Fransız kimliği için tehdit yaratan yabancılar Müslüman Araplardır. Ulusal Cephe’nin liderleri Le Pen söylemlerinde Fransa’da Müslüman istilasını olduğunu ve tersine bir kolonileşme yaşandığını sıklıkla dile getirmektedir. Bu söylemlerden aşırı sağın göç sorununa aslında kültürel temelli baktığı söylenebilir. Le Pen’in 1985 yılında “30 yıl sonrada Fransız olmayı sürdürebilecek miyiz?”³²⁹ şeklindeki sözleri Müslüman kültürünün ne denli büyük bir tehdit olarak algılandığını göstermektedir.

Avrupa’da ve özelinde Fransa’da aşırı sağ partiler sadece yasal sistem içinde yer alan partilerden oluşmamaktadır. Sistem dışında yer alan birçok irili ufaklı

³²⁶ Ireland, a.g.e., p. 40.

³²⁷ International Helsinki Federation For Human Rights, “Intolerance and Discrimination Against Muslims in the EU”, Viyana: International Helsinki Federation Publications, March 2005.

³²⁸ Rydgren, a.g.e., s. 58.

³²⁹ Kastoryano, a.g.e., s. 34.

parti ve ırkçı örgüt bulunmaktadır. Sistem içindeki aşırı sağ partiler yabancı düşmanı söylemleri ile ırkçılık ve yabancı düşmanlığını körüklerken, sistem dışı parti ve örgütler bu söylemlerin fiziki saldırıya dönüşmesinde önemli rol oynamaktadır. Fransa’da son yıllarda özellikle Müslümanlara, Yahudilere ve onların ibadethanelerine karşı Almanya kökenli neo-Nazi örgütleri pek çok saldırıda bulunmuştur. Bu örgütler çok geniş tabanlara sahip olamasalar da gerçekleştirdikleri fiziksel saldırılar nedeniyle yabancılar için önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Göç ve AB karşıtlığını temel politik söylem olarak benimseyen Le Pen liderliğindeki Ulusal Cephe, her ne kadar Fransız seçimlerinde iktidara gelememiş olsa da kaygılar ve korkular üzerinden ürettiği söylemlerle Fransız toplumundan oldukça destek almaktadır. Bu durum merkez sağ partilerin de giderek radikal söylemlere kaymasına ve özellikle göç sorununun siyasi bir rant malzemesi haline gelmesine neden olmaktadır. Öyle ki Le Pen’in Fransız toplumundan destek bulan yabancı düşmanlığına, göç karşıtlığına ve AB bütünleşmesi karşıtlığına dayalı söylemleri diğer siyasi partilerin programlarına dahi girmektedir.³³⁰ Liderler seçim meydanlarında ırkçı içerikli söylemleri kullanarak oy toplamaya çalışmaktadır. 2007 yılı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde merkez sağın adayı ve şuan ki cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’in göçmen ve göç karşıtı söylemleri sıklıkla dile getirmesi bu durumun tipik bir örneğidir. Ancak bu anlayış Fransa’nın değil partilerin çıkarlarına ve siyasi rant mücadelelerine hizmet etmektedir. Her ne kadar Fransa’da aşırı sağın ve radikalizmin yükselişinden kaygı duyan insanların sayısı hızla artsa da, aşırı sağın söylemlerinin özellikle merkez sağ için de oldukça popüler ve kullanılır hale gelmesi, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının yerleşik bir hal almasına ve ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelede etkisiz kalınmasına neden olmaktadır.

³³⁰ **Akgül**, *Eşitlik, Özgürlük, Irkçılık: Avrupa’da Yükselen Aşırı Sağ*, s. 19–20.

3.1.4. Fransa’da İslam ve Müslüman İmajı: Radikal İslamcılık ve Terörizm

İslam, diğer dinlerde de olduğu gibi farklı düşünsel, kültürel ve politik yapılardan gelen, farklı etnik kimlikler taşıyan insanların inandığı bir dindir. Bu bakımdan, Müslümanlar arasında İslam’ı yorumlama açısından farklılıklar görülebilmektedir. Dolayısıyla Avrupa ülkelerindeki Müslüman azınlık içinde terörizme kadar varan en aşırı cemaatçi radikalizmden, yabancılaşıma sınırlarına varan ılımlılığa kadar bir dizi farklı yönelim bulunmaktadır.³³¹

Avrupa ülkeleri içinde Fransa’yı ele aldığımızda, Fransa Müslüman azınlığı içinde İslam’ın birçok farklı yorumu görülebilmektedir. Bunların içinden şu dört tanesi İslam’ın Fransa Müslüman azınlığı içindeki temel yorumları olarak kabul edilebilir; ilk kuşak göçmenlerin geleneksel ve genelde apolitik olan İslam yorumu, Paris Camii’nin temsil ettiği özünde cumhuriyetçi olan kurumsallaşmış İslam yorumu, ikinci ve üçüncü kuşak Müslüman gençler arasındaki sosyal bütünleşme eksikliğinden kaynaklanan ve çeşitli versiyonları olan kenar mahallerin İslam yorumu ve Batı karşıtlığına dayalı bir sosyo-siyasi din kavramını savunan, bazen şiddete varan radikalizmi teşvik eden siyasi bir İslam yorumu.³³² Özellikle 2000’li yıllarla beraber Fransa’da bu yorumlar içinde en fazla ön plana çıkan siyasi bir İslam yorum yapan ve şiddete varan radikalizmi teşvik eden İslam yorumu olmuştur. Öyle ki önceleri şiddeti ve terörü bir eylemsellik biçimi olarak kabul eden marjinal grupların ve bireylerin düşüncelerini yansıtan radikal İslami yorumlar, sosyal bütünleşmede sorun yaşayan genç kuşak Fransa Müslüman azınlığı arasında özellikle son 10 yılda oldukça ilgi görmüştür. Bu durum karşısında diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransa’da da İslam ve Müslümanlar, radikalizm, terörizm, fundamentalizm gibi kavramlar üzerinden düşünölmeye ve algılanmaya başlamıştır.

Avrupa’da, İslam’ın ve Müslümanların, radikal İslamcılıkla, terörizmle, fundamentalizmle ilişkilendirildiğı imajın yerleşmesinde 11 Eylül saldırıları önemli

³³¹ Michel Wieviorka, “ İrk, Kültür ve Toplum: Fransızların Müslümanlarla Yaşadığı Tecrübeler”, *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam*, çev. Zehra Savan, ed. Nezar Alsayyad–Manuel Castells, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s. 208.

³³² Wieviorka, a.g.e., s. 205.

bir dönüm noktası olmuştur. 11 Eylül sonrasında, Avrupa ülkelerinde güvenlik kapsamında alınan tedbirler, Müslüman azınlıkların dışlanmasına, daha fazla ayrımcılığa maruz kalmasına ve her Müslüman'ın "potansiyel terörist" damgası yemesine neden olmuştur. Özellikle entelektüellerin, medyanın ve aşırı sağ partilerin sergiledikleri tutumlarla beslenen "terörist Müslüman" imajı, İslamofobik eylem ve söylemleri güçlendirmiş, bu durum özellikle yeni kuşak genç Müslümanların İslam'ın radikal yorumlarına yönelmesine neden olmuştur.

11 Eylül tarihi, Avrupa ülkelerinde radikal İslamcılığın bir tehdit olarak hissedilmesi ve Müslümanların bir güvenlik sorunu olarak kurgulanması noktasında bir dönüm noktası olsa da Fransa radikal İslamcılık tehdidi ile daha erken tarihlerde tanışmıştır. 1994 Noeli arifesinde Cezayir''den kalkan Air France uçağının kaçırılması, 26 Ağustos 1995 tarihinde Paris- Lyon arasındaki bir tren hattına Cezayir uyruklu Khaled Kelkal tarafından bırakılan ve patlamadan etkisiz hale getirilen bomba, 17 Ekim 1995 günü Cezayirli radikal Müslümanlar tarafından Paris'teki bir metroya düzenlenen ve 28 kişinin yaralandığı bombalı saldırı, Fransa'nın 11 Eylül'den daha erken bir tarihte radikal İslamcılıkla tanışmasını sağlamıştır. Cezayir'deki radikal İslamcılar ile hükümet arasındaki askeri çatışmaların Fransa'ya sıçramasının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu saldırılarda dikkat çekici nokta, 26 Ağustos'taki saldırıyı gerçekleştiren Khaled Kelkal'ın Fransa'da doğup büyüyen, Cezayir asıllı Müslüman bir Fransız vatandaşı olmasıdır. Bu durum Fransa'da, Müslümanların entegre edilemezliği tartışmalarını bir kez daha su yüzüne çıkarmıştır.

1995 yılında yaşanan terör saldırıları ile radikal İslamcılık ile tanışan Fransa, 11 Eylül saldırılarının ardından, İslam'ın monolitik bir yapısı olmadığı gerçeğini göz ardı ederek, radikal İslamcılar ile Müslümanlar arasında sağlıklı bir ayrım yapamamaya başlamıştır. Bu durum Fransa'da yaşayan her Müslüman'a "potansiyel terörist" muamelesi yapılmasına neden olmuştur. 11 Eylül'ün ardından tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da Müslümanlara yönelik öylesine sert tedbirler alınmış ve ayrımcılık o kadar yükselmiştir ki, zaman zaman Avrupa ülkelerinin bu olayı Müslüman azınlığa yönelik politikalarına bir sınırlama getirmek için fırsat olarak kullandığı dahi düşünülmüştür. 11 Eylül sonrası yaşanan panik ve korku ile Avrupa ülkelerinin "terörist" ve "Müslüman" kelimelerini eş anlamlı olarak

kullanmaya başlaması ve Müslümanları “içerideki düşman” olarak tanımlayıp terörle mücadele adına ayrımcı politikalar uygulaması, ikinci ve üçüncü kuşak Fransız Müslümanları arasında radikalizmin daha fazla ilgi görmesine neden olmuştur.

Fransa’daki ikinci ve üçüncü kuşak Müslüman azınlık arasında radikal İslamcı hareketlerin popülaritesinin son 10 yılda oldukça arttığını söylemek mümkündür. Fransa’ya işgücü ihtiyacını karşılamak için gelen ilk kuşak Müslümanlar, toplum içinde fazla dikkat çekmemeye, dini özel hayatın sınırları içinde tutmaya çalışmışlardır. Ancak özellikle 1980’li yıllarla beraber Fransız toplumu içindeki görünürlülüklerinin artmasının da etkisiyle, ikinci kuşak Müslümanlar dini kimliklerinin farkına varmaya başlamış, üçüncü kuşakla beraber ise etnik ve dini kimlik, Fransız kimliğinin yanında eşit düzeyde korunmaya başlamıştır.³³³ Aslında bu eşit düzeyde koruma çabası ikinci ve üçüncü kuşak Müslümanların bir kimlik krizi yaşamasına neden olmuştur. Ebeveynlerinin değerleri ile Fransız değerleri arasında sıkışan ve çoğu Fransız vatandaşı olan ikinci ve üçüncü kuşak Müslüman azınlık, içinde bulunduğu kimlik krizine farklı çözüm yolları bulmuştur. Bir kısmı Fransız değerlerini benimseyerek tam anlamıyla bir asimilasyon örneği olmuş, bir kısmı Fransız değerleri ile Müslüman kimliğini kaynaştırarak bir orta yol yaratmış, bir kısmı ise ayrımcılığın ve dışlanmanın etkisiyle İslam’ın radikal yorumlarını benimsemiş ve kendine alternatif bir kimlik inşa etmiştir.

İslam’ın radikal yorumlarına ve radikal İslamcı hareketlere yönelen Müslümanlar, aslında hiç içlerinde yaşamadıkları bir kültürü benimsemeye çalışmaktadır.³³⁴ Ancak gerek devlet politikalarının ve toplumdan sosyal, ekonomik ve kültürel olarak dışlanmalarının sonucu olarak gerekse radikal İslamcı grupların kuşak farklılığını ve Fransız değerlerine yabancılaşmayı çok iyi kullanmasının sonucu olarak, Fransa’da radikalleşen Müslüman gençlerin sayısı sürekli artmaktadır.

Fransa’da radikalizme yönelen Müslüman gençlerin sayısının artmasında istihdam, eğitim ve barınma gibi alanlarda görülen ayrımcı ve toplumun dışına itici uygulamalar kadar, ırkçı saldırılarda etkili olmuştur. Özellikle 1990’lı yılların başından itibaren ev ve işyerlerini kundaklama şeklinde kendini gösteren ve her yıl

³³³ **James Graff**, “Streets of Fire”, *Time Europe*, Vol: 166, No 20, 14.11.2005, p. 31.

³³⁴ “The Melting-Pot That Isn’t”, *Economist*, Vol: 360, No: 8232, 28.07.2001, p. 50–52.

gittikçe artan fiziksel ve sözlü ırkçı saldırılar ile Müslümanlar dar-ül harb'da³³⁵ yaşadıklarını düşünmeye başlamış ve radikal hareketlere yönelmiştir.

Genel hatları ile Fransa'daki Müslüman azınlık arasında radikal İslamcılığın yükselişe geçmesinde, Müslüman azınlığın içinde bulunduğu kimlik bunalımı, uyum ve entegrasyon sorunları, kuşak çatışmaları, Fransız toplumundan dışlanmaları, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, İslamofobi, radikal İslamcı örgütlerin yaygınlaşması gibi faktörler etkili olmuştur. Bu faktörler kendilerini İslam vasıtasıyla inşa etmek isteyen ve İslam'ı bir kimlik olarak benimseyen Müslüman bireylerin sayısını her geçen gün arttırmıştır. Aslında bu bireylerin İslam'a bir kimlik olarak sarılması kendisini şiddet, terör, geriye dönüş, kadının boyun eğmişliği ya da bağnazlık imajıyla bütünleştiren bir çevreye tepki niteliğindedir.³³⁶

Her ne kadar son yıllarda Fransa'daki Müslüman azınlık arasında radikal İslamcılık ve radikal İslamcı hareketler önemli popülarite kazanmış olsa da aslında tablo, Fransızların tüm Müslümanları "potansiyel terörist" ve "radikal İslamcı" ilan edebileceği kadar karanlık değildir. Fransa'da, Fransız değerlerini tamamen benimseyen ve asimile olanların ya da dini ve kültürel kimliği ile Fransız değerleri kaynaştırarak başarılı bir orta yol bulanların sayısı, radikalizme ya da terörizme yönelenlerden kat ve kat fazladır. Zira uzmanlara göre Avrupa'daki Müslümanların yüzde 1 veya 2'si radikal eylemlerle ilgilidir ancak bunların ne kadarının terörist olduğu bilinmemektedir.³³⁷

Radikal eylemlerle ilgili olan Müslümanların sayısının az olması, Avrupa Müslümanlarının radikalizme yönelmediği anlamına gelmemektedir. Ancak Fransa'yı incelediğimiz zaman radikal İslamcılıkla veya terörizm ile ilişkilendirilen Müslüman azınlığın büyük bir çoğunluğunun aslında dışlanmışlığa, ayrımcılığa ve ırkçılığa karşı var olma ve kimlik stratejisi olarak İslam'a yöneldiği görülmektedir. Bu anlamda İslam, Fransız toplumundan, istihdam alanlarından, eğitim sisteminden, sosyal yaşamından dışlanan Müslüman azınlığın kendini ifade etme aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak kimliğini İslam üzerinden inşa eden genç kuşak

³³⁵ Dar-ül harb, İslam dininin hükümlerinin tatbik edilmediği, İslam ülkesinin sınırları dışında kalan, siyasi, ekonomik ve sosyal düzenlemelerin İslam dininin hükümlerine göre yapılmadığı ülke.

³³⁶ Kastoryano, a.g.e., s. 139.

³³⁷ Savage, a.g.e., s. 31–33.

Müslümanların yaygın olan kanının aksine, büyük bir çoğunluğu radikal değil sembolik bir dindarlık yaşamaktadır.³³⁸

Sembolik dindarlık, İslami kimliğe sığınan Müslüman azınlığın hepsinin tözcü veya radikal olmadığına önemli bir göstergesidir. Sembolik dindarlık dışlanmışlığa ve ayrımcılığa karşı, İslam gibi meşru olan küresel bir anlatıya ait olma hissini ve buradan alınan sembolik gücü ifade eder. Bu anlamda radikal İslamcı yorumlarla çelişen bir yapısı vardır. Çünkü sembolik dindarlıkta, din bir yaşam biçimi olmaktan ziyade, kimlik tanımlama biçimidir. Bu kimlik çoğunlukla, radikal İslamcı örgütler ve bireylerde olduğu gibi siyasi veya ideolojik değil, önyargılı bakış açısına tepki olarak ortaya çıkan ve dine sembolik bağlılığı ifade eden kültürel bir kimliktir.³³⁹

Kaldı ki Fransa’da yaşayan milyonlarca Müslümanın özellikle de genç Müslümanların dinsel eğilimleri dikkatlice incelendiğinde, sahiplendikleri İslami kimliğin veya yöneldikleri İslami yorumun, radikalizmle pek bağlantılı olmadığı görülmektedir.³⁴⁰ Ancak bu daha önce de belirttiğimiz gibi özellikle genç Müslümanların radikal eğilimli İslami hareketlere veya düşüncelere hiç ilgi göstermediği anlamına gelmemektedir. Özellikle Cezayir asıllı Müslümanlar, Cezayir’de örgütlenen ve belli ölçüde Fransız devleti karşısında kendini meşrulaştıran radikal eğilimli İslami Kurtuluş Cephesi’nin (FIS) etkisiyle daha köktenci bir siyasal İslam anlayışını benimseyebilmektedirler.³⁴¹ Ancak özellikle son yıllarda gerek Fransa’da gerekse başka ülkelerde yürütülen çalışmalar, Müslüman gençlerin İslami kimliği sembolik olarak benimsediğini ve bu gençlerin çoğunluğunun İslam dininin oruç tutma, namaz kılma gibi gereklerini yerine getirmeyerek gittikçe sekülerleşen (dünyevileşen) bir karakter sergilediklerini göstermektedir.³⁴² Hatta Andrew Hargreaves, Fransızca’da “beur” olarak adlandırılan Kuzey Afrikalı gençlerin bazılarının kendilerini “Ateist Müslümanlar”

³³⁸ Kaya, a.g.e., s. 53–61.

³³⁹ Kaya, a.g.e., s. 58–59.

³⁴⁰ Kaya, a.g.e., s. 67.

³⁴¹ Rémy Leveau, “The Political Cultures of the ‘Beurs’”, ed. Steven Vertovec–Ceri Peach, *Islam in Europe: The Politics of Religion and Community*, Londra: MacMillan Press, 1997.

³⁴² Kaya, a.g.e., s. 67.

olarak tanımladıkları belirtmektedir.³⁴³ Bu gençler, 2005 yılının Ekim ayının son haftasında, Paris'te iki Kuzey Afrikalı gencin polisten kaçarken sığındıkları trafoda yanarak ölmeleriyle başlayan ve tüm Fransa'ya yayılan protesto eylemlerinde ön planda olmuştur. Şiddet içerikli bu protestolar, her ne kadar Fransızlar tarafından radikal İslamcılıkla ilişkilendirilse de, aslında bu eylemlerde Müslüman kimliği, dışlanmaya ve ayrımcılığa karşı tepkisel olarak sahiplenilmiş ve bayraklaştırılmıştır.³⁴⁴

Günümüzde Avrupalı Müslümanlar tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da radikal İslamcılık ve terörizmle özdeşleştirilmekte, İslam homojen, tekil ve tehlikeli bir algılama sürecine maruz kalmaktadır. Bu ortamın oluşmasında terörizmi ve şiddeti teşvik eden radikal İslami hareketler kadar, Avrupalının İslam'a ve Müslümanlara karşı oryantalist bakışı ve ötekileştirici tutumu önemli rol oynamıştır. Gerek medyada gerekse siyasal arenada İslam'ın modern yaşam tarzına, Avrupa değerlerine ve kimliğine bir tehdit olduğu söylemi aşıldık, merkezi bir söylem haline gelmiştir. Bunun en temel nedeni İslam'ın, İslam dünyasının, Müslümanların bir bütün olarak terörizm, radikalizm, fundamentalizm gibi kavramlarla tanımlanması ve algılamının bu kavramalar üzerinden şekillenmesidir. Oysaki yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi ne İslam sadece radikal yorumlardan oluşan bir dindir ne de Müslümanlar sadece terörizme ve şiddete meyilli inananlardır. Bilindiği üzere gerek İslam yorumlanma açısından gerekse Müslümanlar kültürel ve etnik açıdan büyük bir çeşitlilik gösterir. Ancak İslomofobik algılama şekli bu çeşitliliğin görmezden gelinmesine veya görülememesine neden olmakta ve Müslümanların tamamının terörist ya da terörist eğilimli olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu algılama ile beraber gelen ırkçılık, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve dışlama, aslında korkulanın olmasına neden olmakta ve Müslüman gençleri radikalizme itmektedir.

Fransa'nın Müslüman azınlığa yönelik daha bütünleştirici daha çoğulcu bir yaklaşım sergilemesi, Fransız Cumhuriyet geleneğinin gerçekleştirmeyi amaçladığı 'eşit siyasal yurttaş' söyleminin gerçekleşebilmesi ve Müslüman azınlığın Fransa'yı vatan olarak kabul edebilmesi açısından önemli bir gerekliliktir. İslam'ın tarihsel

³⁴³ **Andrew G. Hargreaves**, *Immigration, Race, Ethnicity in Contemporary France*, London: Routledge Publications, 1995.

³⁴⁴ **Kaya**, a.g.e., s. 64-68.

ötekiliğinin ve oryantalizm geleneğinin yarattığı negatif genellemelerden kurtulmak ve İslam’a ve Müslümanlara terör odaklı bakmaktan vazgeçmek, Müslüman azınlığın uyum sorununun daha kolay aşılmasına, her iki tarafın önyargılarından daha kolay kurtulmasına katkı sunabilir.

3.2. Fransa’nın Müslüman Azınlık Politikası

3.2.1 Fransa’da Müslümanların Tanımlanmasına İlişkin Terminoloji

Müslümanların Fransa’da yerleşik hale gelmesi ve vatandaşlık hakkı elde etmesi, Fransa’da Müslümanları tanımlamaya yönelik kullanılan kavramların değişmesine neden olmuştur. Fransa’nın Müslüman azınlığa yönelik politikalarına değinmeden önce Fransa’da Müslümanları tanımlamaya yönelik kullanılan bu kavramlara değinmek, oluşabilecek kavram kargaşasını önlemek açısından önem taşımaktadır.

Tarih boyunca Avrupa’da Müslümanları tanımlamak için seçilen kavramlar genellikle olumsuz anlamlarla yüklü olmuştur. Seçilen bu kavramlar genellikle Doğu’nun ve İslam’ın “ebedi öteki” olduğu şeklindeki algılamayı güçlendirmiştir. Avrupa’daki Müslüman azınlığı tanımlamaya yönelik kavramlara baktığımızda da bahsedilen algılamaların devam ettiği görülebilmektedir. Avrupa’da yaşayan Müslümanlar farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Örneğin Almanya’da uzun yıllar boyunca “misafir işçi” (Gastarbeiter) olarak adlandırılan göçmenlere, kalıcı olduklarının anlaşılmasıyla beraber “göçmen” (Einwanderer) denilmeye başlanmıştır.

Fransa’daki durum, Almanya’daki ile benzerlik göstermekle birlikte aslında daha çeşitli bir yapı arz etmektedir. Fransa’da, Fransız asıllı olmayanlar için kullanılan iki temel kavram “yabancı” ve “göçmen”dir. En genel anlamıyla “yabancı”, Fransa’da yaşayıp da Fransız vatandaşlığı olmayan herkesi tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Eski vatandaşlığını bırakıp, Fransız vatandaşlığına

geçen herkes “yabancı” statüsünden çıkmaktadır. Diğer bir kavram olan “göçmen” ise doğum yeri üzerinden tanımlanmaktadır. Fransa’da yaşayan ancak bu ülkede doğmamış herkes “göçmen” olarak adlandırılmaktadır. 2 Aralık 1945 tarihli kararnamenin 6. maddesi göçmeni, “ulusal topraklar üzerine üç aylık bir sürenin ötesinde, kalıcı bir biçimde veya süresiz belirsiz bir dönem için yerleşen yabancı” olarak tanımlamaktadır.³⁴⁵ 1991’de Fransa Yüksek Entegrasyon Konseyi’nin benimsediği tanıma göre ise “göçmen”, Fransa’da ikamet eden ancak başka bir ülkede yabancı olarak (yani Fransız vatandaşı olmadan) doğan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır.³⁴⁶

Fransa’da Müslüman azınlık ile ilgili yerleşen söylemlere baktığımızda resmi anlamda yapılan “göçmen” veya “yabancı” tanımına çok fazla dikkat edilmediği söylenebilir. Örneğin vatandaş olsalar da olamasalar da, Fransa’da Müslümanlar için “yabancı” kavramı kullanılması yerleşik bir kanıdır. Bunun yanında “göçmen” kavramının kullanımı ile genellikle “Avrupa dışı göçmenler” yani Müslümanlar kastedilmektedir.³⁴⁷

Kavramların seçiminde siyasi yelpazede nerede durulduğu da önem taşımaktadır. Sağcılar, özellikle aşırı sağcılar daha olumsuz bir anlam yüklü olduğu için “yabancı” kavramını kullanmayı tercih ederken, solcular işçi sınıfını ifade ettiğini düşünerek “göçmen” kavramını kullanmaktadır. Belirtmek gerekir ki çalışmanın Fransa ile ilgili bu bölümünde, “göçmen” ve “yabancı” kavramları kullanılırken yukarıda yapılan tanımlamalar üzerinden hareket edilmiştir. Bu anlamda “yabancı” kavramı Fransız vatandaşı olmayanlar, “göçmen” kavramını ise vatandaş olsun olmasın Fransa dışında başka bir ülkede doğanları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde resmi söylemde “yabancı” olarak tanımlanan birey Fransız vatandaşlığına geçerek bu statüden çıkabilirken, “göçmen” olarak tanımlanan birey doğum yerini değiştiremeyeceği için vatandaşlığa geçse dahi hukuki tanım açısından “göçmen” olarak kalmaya devam etmektedir.

³⁴⁵ Kastoryano, a.g.e., s. 27.

³⁴⁶ Didem Danış-Füsun Üstel, “Türkiye’den Fransa’ya Göçün Toplumsal ve Tarihsel Boyutları”, der. Didem Danış-Verda İrtiş, *Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 9.

³⁴⁷ Maxim Silverman, *Deconstructing The Nation. Immigration, Racism and Citizenship in Modern France*, New York: Routledge, 1992, s. 3.

3.2.2. Fransa’da Azınlıkların Statüsü

Fransa azınlıklara yaklaşımı nedeniyle, Avrupa ülkeleri içinde istisnai bir konuma sahiptir. Bu istisnai konumun temel nedeni Fransa’nın azınlıkları ve azınlık haklarını tanımayı reddeden keskin tutumudur. Bu tutumun bir gereği olarak Fransa’da hem hukuksal metinlerde hem de resmi devlet politikalarında azınlık kavramı kesinlikle yer alamamakta, azınlık haklarından hiçbir şekilde bahsedilmemektedir.

Fransa’da azınlık kavramının reddedilmesinin temel nedeni, kavramın devletin üniter yapısı ile çeliştiği düşüncesidir.³⁴⁸ Bu nedenle azınlık kavramı yerine göçmen veya yabancı kavramları kullanılmaktadır. Azınlık kavramının reddedilişi nedeniyle azınlık gurubu, azınlık hakları veya etnik vatandaş gibi kavramların kullanılması da söz konusu değildir. Bir sonraki kısımda daha detaylı olarak değineceğimiz, Fransız tarzı entegrasyon modeli olan asimilasyon nedeniyle, azınlıklar kavramsal açıdan reddedildiği gibi devlet politikaları açısından da kesinlikle reddedilmektedir. Azınlıklar mantığının toplumsal bölünmeye ve gettolaşmaya sebep olduğunu düşünen Fransa, azınlık kavramını, haklarını ve azınlıklar grubunu tanıyan Anglo-Sakson tarzı çokkültürlülük modelinin karşısı olarak Fransız tarzı asimilasyon modelini tercih etmektedir.³⁴⁹

Fransa’nın azınlıkları reddeden tavrı çeşitli ulusal raporlarda da yer almıştır. Entegrasyon işlerini yürütmekten sorumlu olan Yüksek Entegrasyon Konseyi (Haut Conseil à l’Integration) 1993 yılında Fransız Usulü Entegrasyon başlığı ile bir rapor yayınlamıştır. Raporun kaleme alanlara göre “bir eşitlik ilkesine dayalı” Fransız entegrasyon modeli, “ulusal ya da etnik azınlıklara özgül bir statü veren ‘azınlıklar mantığı’na karşıdır.”³⁵⁰ Her ne kadar rapor başlığına dahi bakıldığında kolektif hayata ve kimliğe çağırımı gibi görünse de aslında Fransa’nın azınlık mantığını

³⁴⁸ Collinson, a.g.e., s. 106.

³⁴⁹ Miriam Feldblum, “Paradoxes of Ethnic Politics: The Case of Franco- Maghrebs in France”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol: 16, No: 1, p. 52–74.

³⁵⁰ Kastoryano, a.g.e., s. 62.

reddi, üniter devlet yapısını ve Fransız özgünlüğünü koruma anlamında sergilediği katı tutuma yönelik önemli bir örnektir.

Fransa, azınlıklar konusunda izlediği katı tavır nedeniyle uluslararası arenada çoğu kez eleştirilmiş ancak bu eleştiriler herhangi bir sonuca ulaşamamıştır. Zira Fransa hükümeti, ülkede azınlık bulunmadığını gerekçe göstererek, azınlıkların ve azınlık haklarının korunmasına ilişkin uluslararası belgeleri, ya imzalamamakta ya da imzalsada dahi uygulamamaktadır. Buna ilişkin en çarpıcı örnekler, Fransa'nın Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Uluslararası Azınlıkların Korunması Sözleşmesi'ni imzalamaması ve yine Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Avrupa Azınlık ve Bölgesel Diller Şartı'nı imzalamasına rağmen anayasal engellerden dolayı onaylamaması ve uygulamamasıdır. Fransa'nın bu tutumu karşısında Avrupa Konseyi Fransa'nın, Uluslararası Azınlıkların Korunması Sözleşmesi'ni imzalamasını istediği bir rapor hazırlamış, ancak Fransa azınlık kavramının Fransız Anayasası'na yabancı olduğunu gerekçe göstererek sözleşmeyi imzalamayacağı yönünde bir cevap vermiştir.³⁵¹ Bunun yanında Avrupa Konseyi'ne bağlı olan ECRI (European Commission Against Racism and Intolerance)'nin Fransa'daki yabancılar sorununun çözümünde kullanılmak üzere etnik kökene dayalı istatistik toplanması talebi, Fransa Devleti'nin vatandaşlık ilkesine aykırı ve ayrımcı bir tutum olacağı gerekçesiyle reddedilmiştir.³⁵²

Fransız hükümeti, Birleşmiş Milletler'in etnik, dini, ve dilsel azınlıkların korunmasını garanti eden BM Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ni imzalamış ancak Sözleşme'nin 27. maddesi³⁵³ ile ilgili açıklamasında, “Fransız Anayasası'nın 2. maddesi³⁵⁴ (daha sonra 1. madde olmuştur) dikkate alındığında 27. maddenin Fransa'ya uygun olmayacağını” ifade etmiştir.³⁵⁵ Bu açıklama, Danıştay

³⁵¹ **Kayhan Karaca**, “AK'dan Fransa'ya Azınlık ve Türban Eleştirisi, 16 Şubat 2005, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/309657.asp>, (erişim tarihi: 05.04.2010).

³⁵² **Kayhan Karaca**, “AK'dan Fransa'ya Azınlık ve Türban Eleştirisi, 16 Şubat 2005, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/309657.asp>, (erişim tarihi: 05.04.2010).

³⁵³ BM Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Azınlıkların Korunması başlıklı 27. madde: “etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişilerin, grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenemez.”

³⁵⁴ 4 Ekim 1958 tarihli Fransız Anayasası madde 1: “Fransa bütün vatandaşlarına kanun önünde köken, ırk ve din farkı gözetmeksizin eşit haklar sağlayan bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir.”

³⁵⁵ **Messner**, a.g.e., s. 130.

tarafından 1995'te yapılan genel kurulda da, “ Fransız Anayasası'nın Fransız halkı dışında köken, ırk veya din temelli herhangi bir başka kategoriye tanımayı reddettiği” gerekçesiyle teyit edilmiştir.³⁵⁶

Fransız hukuku prensip olarak azınlıkların haklarını tanımamakta ve sadece kişisel özgürlükten ileri gelen hakları tanımaktadır. Azınlık haklarını tanımanın, kişisel özgürlüğe aykırı olduğu düşünülmektedir. Ancak bu durum Fransa hukukunda dini azınlıklara yönelik yer alan düzenlemelerle çelişebilmektedir. Zira dini özgürlüğün bir boyutu olan ibadet özgürlüğü kamu tarafından da tanınan kolektif bir boyuta sahiptir.³⁵⁷ Bunun ek olarak dini azınlıklar dernek vasfındaki kurumlar üzerinden teşkilatlanabilmektedir. Ayrıca Fransız Müslüman Konseyi³⁵⁸, Fransız Yahudileri Merkez İdare Heyeti, Fransız Budist Birliği, Fransa Protestan Federasyonu gibi dini azınlıkları temsil eden kurumlar bugün neredeyse resmi statüye sahiptirler ve dini azınlıklara ile ilgili politikalarda Fransız hükümeti ile diyalog kurabilmektedirler. Aslında bu örnekler dini azınlıklar ve hakları hukuki olarak tanınmasa da uygulamada önemli istisnalar ve farklılıklar görülebildiğini göstermektedir.

3.2.3 Fransa'da Vatandaşlık Anlayışı ve Politikası

Fransız Devrimi'nden bugüne Fransa, tarihsel olarak vatandaşlığı etno-kültürel niteliklerden ziyade siyasi niteliklerle tanımlamış ve bütün yabancıları, “özgürlük dostlarını” Fransız Devleti'ne dahil olmaya çağırmıştır.³⁵⁹ 1791 Anayasası, Fransız asıllı olmasalar dahi düşünceleri ve eylemleri ile Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı ilkeleri savunan ve beş yıldır Fransa'da ikamet eden yabancıları veya Fransa'da doğan yabancıları Fransız vatandaşlığı vermiştir.³⁶⁰ Bu

³⁵⁶ Messner, a.g.e., s. 130.

³⁵⁷ Messner, a.g.e., s. 130.

³⁵⁸ Aralık 2002'de kurulan ve Fransızca açılımı Conseil Français du Culte Musulman (CFCM) olan konsey, Fransız Müslümanları Dini Konseyi ve Fransa İslam Konseyi olarak da adlandırılmaktadır.

³⁵⁹ Kaya, a.g.e., s. 40.

³⁶⁰ Brubaker, a.g.e., s. 117.

durum Fransa’da vatandaşlığın kazanılmasında “jus sanguinis” (kan bağı) ilkesi ile “jus soli” (toprak bağı) ilkesinin bir arada uygulandığının bir göstergesidir.

Fransa’da vatandaşlık yasaları ve vatandaşlığın kazanılması iki ilke üzerinden şekillenmektedir. Bu ilkelerden ilki olan “jus sanguinis” gereği, Fransa’da Fransız anne ve babadan doğanlara otomatikman Fransız vatandaşlığı verilmektedir. Ayrıca Fransız asıllı olmayan ama Fransız vatandaşı olanların Fransa’da doğan çocukları da otomatikman Fransız vatandaşı olmaktadır. Bahsedilen ilkelerden ikincisi ise temelleri Fransız Devrimi’nde yatan ve devrimden bu yana çeşitli değişikliklere uğramasına rağmen hala yürürlükte olan “jus soli” ilkesidir. Jus soli ilkesi, Fransa’da Fransa vatandaşı olmayan anne ve babadan dünyaya gelen yani jus sanguinis ilkesinin kapsamına girmeyen ve Fransa’da beş seneden fazladır ikamet eden yabancılara yönelik uygulanan bir ilkedir. Fransa’da, yürürlükte olan Vatandaşlık Yasası jus soli ilkesini somutlaştıran iki madde içermektedir. Vatandaşlık Yasası’nın 23. maddesi üçüncü kuşak göçmenlere doğuştan vatandaşlık statüsü atfetmektedir.³⁶¹ Yasa’nın 44. maddesi ise bir yıl öncesinde Fransız vatandaşlığı dışında başka bir ülkenin vatandaşlığını seçmedikleri ve belirli suçlardan hüküm giymedikleri takdirde, 13 yaşından beri Fransa’da ikamet eden 18 yaşına gelmiş ikinci kuşak göçmenlere vatandaşlık hakkı tanımaktadır.³⁶² Fransa Vatandaşlık Yasası çifte vatandaşlığa da izin veren düzenlemelere sahiptir.

Jus soli ilkesini içeren ve çifte vatandaşlık hakkı tanıyan Fransa Vatandaşlık Yasası, 1980’li yıllara kadar çok fazla tartışma konusu olmamıştır. 1980’li yılların ortalarından itibaren ise ırkçı ve yabancı düşmanı söylemleriyle tanınan aşırı sağ partiler tarafından politize edilmeye başlanan vatandaşlık konusu önemli bir siyasi mesele haline gelmiştir. Vatandaşlık Yasası’nın siyasi bir mesele haline gelmesinde, Kuzey Afrika kökenli ve çoğu çifte vatandaşlık hakkına sahip geniş bir ikinci kuşak Müslüman nüfusun ortaya çıkması, Müslümanların 1980’li yıllardan itibaren Fransız toplumu içindeki görünürlüklerinin hızla artması sonucu İslam’ın Fransa’daki yükselen varlığına karşı duyulan endişe, göç meselesinde ılımlı bir politika izleyen dönemin hükümetleri, solda göçle ilgili olarak kültürel çoğulcu bir söylemin ortaya

³⁶¹ Brubaker, a.g.e., s. 177.

³⁶² Brubaker, a.g.e., s. 177.

çıkması, aşırı sağ Ulusal Cephe'nin yükselişi, yaklaşan 1986 seçimleri etkili olmuştur.³⁶³

1980'lerin ortalarından itibaren aşırı sağın Vatandaşlık Yasası'na yönelik gösterdiği şiddetli eleştiriler, jus soli ilkesi ve çifte vatandaşlık hakkı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Jean- Marie Le Pen'in Ulusal Cephe'si açıkça, “Fransız olmak için bunu hak etmelisiniz” (Etre Français, cela se mérite) ifadesini kullanmıştır. Ulusal Cephe'nin bu dönemde ürettiği ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına dayalı söylemlere, 1990'larda yükselen ve Cezayir'den Fransa'ya sığınan radikal İslamcılığın eklenmesi, Vatandaşlık Kanunu'na ve jus soli ilkesine yönelik eleştirileri daha da şiddetlendirmiştir. Eleştiriler karşısında, 1980'lerin sonunda Jacques Chirac hükümeti, göçmenler söz konusu olduğunda jus soli ilkesinin sınırlandırılmasını önermiş ancak yoğun tepki gören bu öneri yasama gündeminden çıkarılmıştır.³⁶⁴

Bundan sonra en önemlileri 1993 yılında, 1997 yılında ve 2005 yılında olmak üzere Vatandaşlık Yasası ile ilgili olarak dönemin hükümetleri birçok düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemelere bakıldığında sağ partilerin hükümette olduğu 1993 ve 2005 yıllarında yapılan vatandaşlık düzenlemelerinin daha sert ve sıkı, sol partilerin hükümette olduğu 1997 yılında yapılan düzenlemelerin ise daha serbest olduğunu söylemek mümkündür. Bugün ise Fransa'da vatandaşlığa kabul prosedürü bir dizi düzenleme barındırmaktadır. Fransa'da beş yıldır ikamet ediyor olmak, reşit olmak (18 yaşında olmak), Fransız toplumuna uyum sağlayabilecek derecede Fransızca bilmek (dil becerisi), Fransız toplumu içinde asimile olmak, altı aydan fazla hapis cezası almamak, devletin güvenliğine karşı suç işlememiş olmak, Fransa'da vatandaşlığa kabul prosedüründe yer alan düzenlemelerdir.³⁶⁵ Ayrıca Fransa'da vatandaşlık otomatikman kazanılan bir hak olmaktan çıkarılmıştır. Vatandaşlığa geçmek isteyen göçmenler, kabul prosedüründeki koşulları sağlamaları halinde vatandaşlık beyanında bulunmak zorundadır. Bu beyanın kabulü resmi makamların kontrol ve onayına tabidir. Ayrıca diğer pek çok Avrupa ülkesinden farklı olarak, Fransa vatandaş adaylarının asli vatandaşlıklarından feragat etmesini de

³⁶³ Brubaker, a.g.e., s. 176.

³⁶⁴ Kaya, a.g.e., s. 41–42.

³⁶⁵ Kaya, a.g.e., s. 42.

talep etmemektedir. Vatandaşlığa kabulde, Fransa’da ikamet eden yabancıların asimilasyonu, Fransız değerlerine sadakati, saygısı ve sevgisi oldukça önemli bir kriter olduğu için, aile üyeleri yurt dışında yaşayan yabancıların yurttaşlık talepleri genellikle reddedilmektedir.³⁶⁶

Fransa’da kimlik, İslam tehdidi ve güvenlik sorunu gibi konularla ilgili tartışmaların yoğunlaştığı dönemlerde vatandaşlık yasası ile ilgili yeni düzenlemelerinde gündeme geldiği görülmektedir. Özellikle 11 Eylül sonrası süreçte tüm Avrupa’da olduğu gibi Fransa’da da vatandaşlık ve göçmen politikalarında yapılan sınırlamalar bunu doğrulamaktadır. Bunun yanında ırkçı ve yabancı düşmanı söylemleri ile dikkat çeken aşırı sağ partiler vatandaşlık yasasına yönelik eleştirilerini her daim canlı tutmaktadır. Yabancı düşmanlığı üzerinden söylem üreten aşırı sağ partiler, özellikle çifte vatandaşlık, Müslümanların asimile edilemezliği, Fransa vatandaşlığının kutsallığının ortadan kaldırıldığı başlıkları üzerinde yoğunlaşarak, vatandaşlığa kabul prosedürünün daha da sertleştirilmesini talep etmektedir. Aşırı sağın ürettiği bu söylemlerin seçim dönemlerinde Fransız halkından destek görmesi, merkez sağın da göç ve vatandaşlık politikalarında giderek daha sert bir tutum takınmasına neden olmaktadır.

Fransa’nın, vatandaşlık anlayışının temeline belli bir kültüre ve geçmişe bağlılığı, Fransız değerlerine asimile olmayı koyması, asimile edilemez olarak kabul edilen Müslümanları vatandaşlık yasası ile ilgili tartışmalarının merkezine oturtmaktadır. Ayrıca Fransa’da göçmen statüsünde bulunan büyük bir Müslüman nüfusun bulunması da Müslümanların tartışmaların merkezine oturtulmasında önemli bir etkidir. Müslümanların asimile edilemez olduğu düşüncesi, Müslümanların hepsinin radikal İslamcı veya terörist olduğuna dair imaj, ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına dayanan söylemlerin yaygınlığı, İslam’ın tarihsel ötekiliği, Müslümanların Fransız vatandaşı olsalar dahi “yabancı” olarak adlandırılmasına neden olmaktadır.

Günümüzde diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında Fransa’da birçok Avrupa ülkesinden daha kolay bir şekilde vatandaşlık hakkı elde edilmektedir. Ancak özellikle Müslüman göçmenlerin Fransa’daki artan varlığı ve Müslümanlara ve

³⁶⁶ Kaya, a.g.e., s. 42.

İslam'a yönelik güvenlik sorunu ve tehdit algılaması düşünüldüğünde yakın zamanda Fransız vatandaşlığı elde etmenin zorlaştırılabileceği pekala söylenebilir.

3.2.4. Fransa'nın Göç ve Asimilasyon Politikası

Fransa'nın göç konusundaki kamusal politikaları dönem dönem hararetli tartışmaların odağı olmakla beraber, söz konusu politikaların, 1970'lerin başında göçün tamamen durdurulması kararının alınmasından bugüne birkaç asli önceliği bulunmaktadır. Bu öncelikler göç akımlarını kontrol altında tutmak ve böylece yasadışı göçü engellemek, ülkeye yasal yollardan yerleşme isteği olan göçmenleri Fransız toplumu ile bütünleştirmek ve bu bütünleşmenin ardından onlara vatandaşlık vermektir. Bu öncelikler, Fransa'daki hükümet değişikliklerine rağmen hemen hemen aynı kalmış, sadece sağ hükümetler döneminde öncelikleri uygulamaya yönelik politikalar daha sert bir nitelik gösterirken, sol hükümetler döneminde politikalar daha ılımlı ve yumuşak bir nitelik göstermiştir. Örneğin sağ hükümetler, anlaşmalı evlilikler denen evlilikler yoluyla yasaların istismar edilmesiyle mücadele etme ve daha fazla yasadışı göçmeni sınır dışı etme yolunda çaba sergilerken, sol hükümetler yasadışı göçmenlere yasal statü veren düzenlemeler getirmeye çalışmış ve oturma izni elde etme koşullarını yumuşatmıştır.³⁶⁷

Fransa'da göç konusundaki kamusal politikalar başlığı altında yapılan tartışmalar çoğunlukla Müslümanlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun en temel nedeni Fransa'ya Avrupa dışından gelen göçmenlerin büyük bir çoğunluğunun Müslüman olmasıdır. İslam'ın ve Müslümanların tarihsel ötekiliği algılamasının bir yansıması olan Müslümanların asimile edilemezliği düşüncesi, Fransa'nın göç konusundaki kamusal politikalarının şekillenmesinde oldukça etkin bir rol oynamaktadır. Özellikle 11 Eylül sonrası süreçte tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da radikal İslamcılığın ve terörizmin tüm Müslümanları tanımlayan kavramlar olarak tercih edilmesi, 2002 yılından itibaren Fransa'da sağ partilerin iktidara gelmeye başlaması ve bu partilerin aşırı sağın göç konusundaki yabancı

³⁶⁷ **Gaye Petek**, "Türkiye Kökenli Göçmenlerin Fransa'da Siyasi Katılımı ve Temsiliyeti", der. Didem Daniş-Verda İrtiş, *Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 73-74.

düşmanlığına dayalı söylemlerinin popülaritesinden yararlanması, göç konusundaki kamusal politikaların giderek sertleşmesine ve güvenlik kaygısının göç politikalarının merkezine oturtulmasına neden olmuştur.

Başta da belirttiğimiz gibi Fransa'nın göç konusundaki politikalarının önceliklerinden bir tanesi göç akımlarını kontrol altında tutmaktır. Göçü kontrol altında tutma çabasının amacı Fransız toplumuna ve değerlerine uyum sağlayamayacak göçmenlerin ve yaşa dışı göç yollarını tercih eden göçmenlerin Fransa'ya gelişini engellemektir. Bu amaçla özellikle 2002 yılında merkez sağ partilerin iktidara gelmesinden bu yana göç politikalarının gittikçe katı hale getirildiği söylenebilir. Fransa'nın göç konusundaki kamusal politikalarının diğer bir önceliği de ülkeye yasal yollardan yerleşmek isteyen göçmenleri Fransız toplumu ile bütünleştirmek ve bunun ardından onlara vatandaşlık vermektir. Bu amaç doğrultusunda 1989 yılında kurulan Yüksek Entegrasyon Konseyi ve 2007 yılında kurulan Göç, Uyum ve Ulusal Kimlik Bakanlığı bugün göçmenlerin Fransız toplumu ile bütünleşebilmesi doğrultusunda çalışmalarını sürdürmektedir.

Fransa'nın göç konusundaki kamusal politikalarının son yıllarda giderek katılaştığı görülmektedir. 2007 yılında yürürlüğe giren ve hala yürürlükte olan “Göçün Kontrolü, Entegrasyon ve İlticaya İlişkin Yasa”³⁶⁸ bu katılaşmaya dair önemli bir örnektir. Bu yasada, özellikle aile birleşimi kapsamında Fransa'ya gelecekler için birçok düzenleme yer almaktadır. Aile birleşimi kapsamında gelecek kişinin, Fransızca bilmesi, Cumhuriyet değerlerine bağlılığını ispatlaması, akrabalık bağının tespiti için DNA testine tabi tutulması, sorumluluklarını ve ödevlerini yerine getireceğine dair bir “Kabul ve Uyum Sözleşmesi” imzalaması, yasa ile getirilen düzenlemeler arasındadır. Ayrıca yasa gereği aile birleşimini talep eden kişi, kalacakları evin ve mali kaynağının aile için yeterli olduğunu da kanıtlamak zorundadır. Yasa sadece aile birleşimini değil Fransa'da yaşayan yabancıların, Fransız toplumu ile bütünleşmesine yönelik de düzenlemeler içermektedir.

Söz konusu yasanın kabulünden sonra ilk sonuçlar 2008 yılından itibaren görülmeye başlanmış ve 2008 yılında 4.300 kaçak göçmen yakalanmış, 20 bin

³⁶⁸ **Loi n° 2007-1631 du 20 Novembre 2007 Relative à la Maîtrise de l'immigration, à l'intégration et à l'asile (1)**, <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000524004>, (erişim tarihi: 11.12.2009).

civarında kişi sınır dışı edilmiş, yaklaşık 10 bin kişi gönüllü olarak Fransa'dan ayrılmış, göçmenlerin geldiği kaynak ülkelerle 10 kadar ikili anlaşma imzalanmıştır. Yasadışı göçle mücadele etmek ve nitelikli göçmenleri Fransa'ya kabul etmek amacıyla alınan tedbirler ile 1 Haziran 2007- 31 Mayıs 2008 tarihleri arasında ülkeye yasal biçimde girenlerin sayısı yüzde 36,7, mesleki amaçla verilen uzun süreli ikamet vizesi alanların sayısı yüzde 28, sınır dışı edilenlerin sayısı yüzde 31 artmış, aile birleşimi çerçevesinde yaşanan göç ise yüzde 12,6 azalmıştır.³⁶⁹

Fransa'nın göç konusundaki kamusal politikalarının son örneği 2010 yılının ilk aylarında gündeme gelmiştir. Göç, Uyum ve Ulusal Kimlik Bakanı Eric Besson tarafından hazırlanan ve Mart ayının sonunda Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen yasa tasarısı, yabancıların Fransa'ya girişleri, ikamet koşulları, topluma entegre olmaları ve vatandaşlık hakları konusunda önemli düzenlemeler içermektedir. Yasa tasarısı ile özellikle yasadışı göçe karşı sert tedbirler alınmakta olduğu gözlemlenmektedir. Yasa tasarısının yürürlüğe girmesi halinde hakkında sınır dışı edilmesi kararı alınan kaçak göçmen, 48 saat içinde sınır dışı edilebilecektir. Fransa'da şuan yürürlükte olan yasa gereği kaçak göçmenler 30 gün içinde sınır dışı edilme kararına mahkemeler önünde itiraz edebilmektedir. Yasa tasarısı geçerli vizesi olsa dahi kamu düzeni için tehdit oluşturan yabancıların sınır dışı edilmesine de olanak tanımaktadır. Yine yasa tasarısına göre Fransa'ya yerleşmek isteyen tüm göçmen adayları yasal oturum izni almadan önce Fransızca'yı öğreneceklerine ve Fransız Cumhuriyeti değerlerine saygı duyacağına dair bir belge imzalayacaklardır. İmzaladıkları belgelerdeki yükümlülüklerini yerine getirmeyen göçmenlerin oturum izinleri iptal edilebilecekken, yükümlülüklerini yerine getirenler vatandaşlığa daha kolay geçebilecektir.³⁷⁰

Yasadışı göç ile mücadeleyi AB platformlarında da her fırsatta gündeme getiren Fransa, yürürlükte olan veya yakın bir zamanda yürürlüğe girmesi ihtimali olan yasalarla, bir yandan yasadışı göçe karşı çok sert tedbirler alırken bir yandan da yasal yollardan ülkeye gelen veya gelecek göçmenleri Fransa toplumuna daha çabuk entegre etmeye ve vatandaşlığa erişimlerini kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Ancak bu

³⁶⁹ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, *Fransa Raporu*, Ankara: TBMM, 2009, s. 8–9.

³⁷⁰ Kayhan Karaca, "Fransa Yabancılar Yasasını Sertleştiriyor", 01.04.2010, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,5422909,00.html>, (erişim tarihi: 05.04.2010).

noktada Avrupa'nın Hollanda, İrlanda, İsveç, İzlanda ve Norveç gibi kimi ülkelerinin aksine, Fransa'da yerel seçimlerde bile seçme ve seçilme hakkına sahip olmayan yasal ikamet hakkına sahip göçmenlerin, Fransız toplumuna nasıl daha çabuk entegre olacağı önemli bir soru işaretidir. Fransa'da seçme ve seçilme hakkı sadece Fransız vatandaşlarına ve AB üyesi ülkelerin vatandaşı olan göçmenlere verilmiştir. Diğer göçmenlerin siyasal hayata katılımı ise sadece danışma organları ile sınırlıdır. Ayrıca çoğu Müslüman olan yasal ikamet hakkına sahip göçmenlere karşı dini kimliklerinden dolayı beslenen ayrımcı tutumda göçmenlerin topluma daha çabuk entegre olup vatandaşlık elde etmesini zorlaştırmaktadır. Yasal ikamet hakkı olan Müslüman göçmenler, toplumsal hayatta ayrımcı, ırkçı ve dışlayıcı tavır ve uygulamalarla karşılaştıkça kendini toplumdan daha fazla soyutlamakta ve vatandaşlıktan uzaklaşmaktadır. Fransa'da vatandaşlık hakkı kazanan Müslümanlar dahi toplumsal hayatta birçok ayrımcılıkla karşılaşmakta, vatandaş olmalarına rağmen yabancı olarak adlandırılmaya devam etmektedir. Bu durum ise başta Fransız toplumuna entegre edilmeye çalışılan göçmenler olmak üzere Fransa'daki tüm Müslüman azınlığı olumsuz yönde etkilemekte ve Müslüman azınlığın kendini toplumdan soyutlamasına neden olmaktadır.

Azınlıkların varlığını kabul etmeyen ama bir göç ülkesi olduğunu kabul eden Fransa'da, göçmenlerin Fransız toplumu ile bütünleşmesinde kullanılan yöntem asimilasyondur. Fransa'daki resmi makamlar olumsuz bir çağrışım yapan asimilasyon kavramını kullanmak yerine entegrasyon kavramını kullanmayı tercih etse de aslında her iki kavram farklı anlamlar içermektedir. Bütünleşme anlamına gelen entegrasyon en genel haliyle, toplumdaki etnik, dini ve dinsel tüm sınırların ortadan kaldırılması, birbirinden farklı grupların birleşmesi şeklinde tanımlanmaktadır.³⁷¹ Entegrasyonda karşılıklı iletişim esastır. Hiçbir taraf, birbirinden kültürünü veya dilini bırakmasını talep edemeyeceği gibi, kendi dilini veya kültürünü de dayatamaz. Bu açıdan değerlendirildiğinde entegrasyonun en önemli özelliklerinden birinin farklılığa hoşgörü gösterilmesi olduğu söylenebilir.

Asimilasyon ise azınlık konumunda bulunan etnik ve ırksal grupların, hakim olan sosyo-kültürel sistem içinde emilmesi, böylece kendilerine özgü kültürel

³⁷¹ Akgül-Sezal, a.g.e., s. 5-24.

ve fiziksel kimliklerini kaybetmesi ile sonuçlanan süreç olarak tanımlanmaktadır.³⁷² Asimilasyonda dışardan gelen, zayıf durumda olan veya azınlıkta olan kendilerine özgün değer ve normlarını terk ederek, yerli, güçlü veya çoğunlukta olanın değer ve normlarına kendini uydurmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde asimilasyonda farklılıklara hoşgörü gösterilmesi söz konusu değildir. Fransa’da her ne kadar asimilasyon kavramının kullanımı çoğunlukla tercih edilmese de onun yerine kullanılan entegrasyon kavramı aslında kültürel asimilasyonu tanımlamak için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Zira Fransa’da göçmenlerin entegrasyonu ile kastedilen aslında göçmenlerin kültürel olarak asimile edilmesi yani kendi özgün değerlerini bırakarak Fransız değerlerini benimsemesidir.

Fransız asimilasyon modeli göçmenleri, daha üstün olarak görülen Fransız dili ve kültürünü benimsemeleri için teşvik eden bir karaktere sahiptir. Bu cumhuriyetçi model, göçmenlerin kamusal alanda Fransız gibi davranmasını ve etnik veya dinsel farklılıkların özel alanda sınırlı tutulmasını amaçlamaktadır. Fransa’da göçmenlerin asimilasyonu sürecinde Fransız kurumlarına çok önemli rol biçilmiştir. Zira Fransa’da, göçmenlerin Fransız kurumları ile gireceği ilişkiler sonucu kendiliğinden asimile olacağı düşünülmektedir.³⁷³ Bu noktada özellikle okullara çok önemli roller biçilmiştir. Okullarda Fransız dilini ve kültürünü öğrenen bireyin, Fransız toplumuna daha çabuk asimile olacağı düşünülmüştür. Gerçekten de bu düşünce, diğer Avrupa ülkelerinden Fransa’ya gelen göçmenlerin Fransız toplumuna asimile olması sürecinde başarılı ile uygulanmıştır. Fransa’ya ilk gelen göçmenlerden olan İtalyanlar, İspanyollar ve Portekizliler, Fransız kurumları ile kurdukları ilişkiler nedeniyle kolaylıkla asimile olmuştur. Her ne kadar Fransızlar bunun adına entegrasyon dese de, Avrupa ülkelerinden gelen bu göçmenler zamanla kendi dillerini ve kültürlerini bir kenara bırakarak Fransız toplumu içinde eriyip gitmiş ve Fransızlaşmışlardır.

Avrupa’nın diğer ülkelerinden Fransa’ya gelen göçmenlerin kolay bir şekilde asimile olmasında Fransız kurumları kadar, bu göçmenlerin zaten Avrupa kültürü ve değerlerinin bir parçası olması da önemli rol oynamıştır. Avrupalı göçmenlerin, Fransızlar tarafından entegrasyon olarak adlandırılan süreci, doğal

³⁷² Soroka–Bryjak, a.g.e., s. 203.

³⁷³ Collinson, a.g.e., s. 92.

gelişen bir süreçte sorunsuz başarması ve Fransızlaşması, uzun bir süre entegrasyona dair hükümet politikalarına dahi gerek duyulmamasına neden olmuştur. Ancak Avrupa'ya uzak topraklardan gelen Müslüman göçmenlerin, 1980'li yıllarla beraber kültürel değerleri, dilleri ve sayıları ile Fransa toplumu içindeki görünürlüklerinin artması entegrasyon konusunda çeşitli sorunları gündeme getirmiştir.

Fransa'da Müslüman göçmenlere yönelik genel kanı Müslümanların - özellikle Kuzey Afrikalı Müslümanların- asimile edilemez ya da Fransızların deyimiyle entegre edilemez olduklarıdır. En azından son yirmi yıldır Müslümanların ne kadar Fransızlaşıp Fransızlaşmayacakları sürekliliğini koruyan bir tartışma konusudur. Fransız milliyetçilerine göre Müslümanların asimile edilemezliğinin üç temel nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler; Avrupalı Hristiyan ya da Yahudi göçmenlerden farklı olarak Müslüman göçmenlerin asimile olmak istememesi, Fransa'nın geleneksel asimilasyon kurumlarının eskisi gibi işlememesi ve Müslüman göçmenlerin kültürel olarak farklı olmasıdır.³⁷⁴ Milliyetçiler bu düşüncelerini, 1980'lerin sonlarından itibaren entegrasyona yönelik kurulan birçok kurum ve üretilen birçok politikaya rağmen Müslümanların hala Fransız toplumuna tam olarak asimile olmadıkları söylemi ile desteklemektedir.

Müslümanların asimile edilemez olduğu kanısı aslında İslam'ın ötekiliği düşüncesi ile paralellik arz etmektedir. Bazı Fransızlara göre Müslümanlar, eşitlik ve laiklik gibi Cumhuriyet değerlerine Fransızlardan farklı baktığından ve sayıca fazla olduklarından asimile olmaları neredeyse imkansızdır. Ayrıca aşırı sağ partiler İslam'ın ve Müslümanların Fransa için kültürel, ekonomik ve siyasi bir tehdit olduğu düşüncesini başarılı bir şekilde kullanarak bu düşüncüyü toplum geneline yaymayı başarmaktadır. Müslümanlar asimile edilemezliğini ve Fransız değerleri için tehdit olduğunu savunanlara göre Müslümanlar farklı dinleri, farklı dilleri, farklı kültürel yapıları ile Avrupalılar ve özelinde Fransızlar için değişmeyen ötekidir.

Aslında Müslümanların çoğunluğu, Fransız toplumuna entegre olma çabası içindedir. Ancak Fransa'nın entegrasyon olarak adlandırdığı politikanın aslında bir asimilasyon politikası olması Müslümanlarda kimliklerini ve kültürlerini kaybetme korkusu yaratmaktadır. Kastoryano'ya göre bu korku, Müslümanların Fransız

³⁷⁴ Brubaker, a.g.e., s. 186.

devletin asimilasyona dayalı evrenselcilik fikrine giderek daha fazla meydan okumaya başlamasına neden olmuştur.³⁷⁵ Nitekim Fransa’da ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler arasından daha fazla gencin köken diye nitelenen topluma ve kültüre aidiyetlerini ifade etmesi bu meydan okumanın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Fransız asimilasyon politikası üstün ve aynı zamanda evrensel Fransız kültürünü ve değerlerini ön plana çıkarıp, yabancıların bu kültüre asimile olmasını istemektedir. Vatandaşlık elde edebilmek için, köken kültürü unutup Fransız kültürü ve değerlerine asimile olmak yasalarca belirtilmiş bir ölçüttür. Ayrıca asimilasyon sürecinde bireyin ön plana çıkarılması vardır ve önemli olan bireyin Fransız değerlerine ve kültürüne asimile olmasıdır. Bu yüzden asimilasyon sürecinde etnik veya dinsel azınlıklardan bahsetmek mümkün değildir. Fransız asimilasyon politikasını temellendiren bu düşüncelere bakıldığında Müslümanların Fransız toplumu ile bütünleşmesinin neden zorluklarla karşılaştığı daha iyi anlaşılmaktadır. Zira Müslümanlar kültürlerini ve değerlerini koruyarak Fransız toplumuna entegre olmak isteyen dinsel bir azınlıktır. Ancak Fransa’da ne farklı kültürlerden ne de azınlık kavramından bahsetmek mümkün değildir.

Fransa’da yaşayan Müslümanların büyük bir çoğunluğu Fransa’nın istediği şekilde bir asimilasyon süreci geçirmemiş, Fransız kültürüne ve değerlerine tam olarak asimile olmamıştır. Bu durum Müslümanların vatandaş dahi olsalar ikinci sınıf insan muamelesi görmelerine, toplumsal yaşamın her alanından dışlanmaları sonucu marjinalleşmelerine neden olmaktadır. Müslümanların ve İslam’ın Fransız değerlerine karşı bir tehdit olarak tanımlanması ve her Müslüman’a potansiyel terörist gözüyle bakılması Müslümanların entegrasyonu sürecini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu noktada devletin entegrasyon sürecinin iki taraflı gelişen bir süreç olduğunu hesaba katarak Müslümanlarla diyaloga girmesi oldukça önemlidir. Bu durumda Müslümanların bir azınlık grubu ya da bir cemaat olarak tanınması söz konusu olabileceği için bu durum Fransa Cumhuriyeti’nin temel ilkelerine aykırı görülebilmektedir. Ancak unutmamak gerekir ki Fransa, 2002 yılında kurulan

³⁷⁵ Kastoryano, a.g.e., s. 21.

Fransız Müslüman Konseyi aracılığıyla zaten uzun süredir Müslüman azınlık temsilcileriyle fikir alışverişinde bulunmaktadır.

Bugün geline nokta Fransa’da Müslümanların Fransız toplumuna entegre olabilmesi için, Fransa’da bazı geleneklerin değişmesi oldukça önemlidir. Her şeyden önce bugün ki asimilasyon politikası yerine kültürel farklılıklara saygı duyan, karşılıklı iletişimi esas alan ve kültürel farklılıkları kabul ederek bir bütünleşme yaratmaya çalışan gerçek bir entegrasyon politikası izlemenin Fransa’da entegrasyon sorunlarının çözümüne önemli katkı sunacağı söylenebilir. Kültürel, etnik veya dinsel farklılıkların tehdit değil zenginlik olarak görüldüğü, ayrımcılık cezalandırıldığı, ötekileştirme ortadan kalktığı ölçüde başta Müslümanlar olmak üzere Fransa’daki diğer tüm azınlıkların Fransız toplumuna ve kültürüne uyum sağlaması ve entegre olması daha kolay olacaktır.

3.2.5. Fransa’nın Müslüman Azınlığa Yönelik Politikaları

Fransa’da azınlık kavramının ve statüsünün varlığının kabul edilmemesinden dolayı, Müslümanlar bir azınlık grubu olarak kabul edilmemektedir. Ancak buna rağmen Fransa Devleti’nin kamusal politikalarının bir parçası olarak Müslümanlara yönelik devlet politikalarının varlığından bahsedilebilir. Genel hatları ile olumlu bir eğilim barındırmaktan uzak olan bu politikaları dört başlık altında incelemek mümkündür:

1. İslam (din) eğitimi ve İslam eğitimi veren okullar
2. Cami yapımı
3. Başörtüsü
4. Müslümanların temsili.

Fransa Devleti’nin Müslümanlara yönelik politikalarında en çok tartışılan konulardan bir tanesi İslam yani din eğitimi konusudur. 1905 yılında yürürlüğe Devlet-Kilise Ayrımı Yasası ile din ve devlet işlerini birbirinden ayıran Fransa’da, devlet okullarında seküler bir sistem uygulanmasından dolayı din eğitimine yer verilmemektedir. Fransa’da devlete bağlı ilköğretim okullarında din eğitimine asla

yer verilmemektedir. Liselerde ise din eğitimi zorunlu değildir. Bu uygulama tüm dinler için geçerlidir. Özel okulların ise daha farklı bir statüsü bulunmaktadır. Fransa’da devlet ile sözleşme yapmış özel okullara mali destek sağlanabilmektedir. Bu okullar, devlet okullarındaki müfredatın aynısı uygulamaktadır ve devlet tarafından çok sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir. Özel hukuksal/yönetmelik haklara sahip olan bölgelerdeki devlet okullarında veya özel okullarda ise daha önce de belirttiğimiz gibi din eğitimi ile ilgili farklı uygulamalara rastlanabilmektedir.

Fransa’da devlet okullarında din dersi olmadığı için, Müslümanların resmi eğitim sistemi içinde dinlerini öğrenebilmeleri mümkün değildir. Bu yüzden diğer dini gruplar (Katolikler, Protestanlar, Yahudiler) gibi Müslümanlar da özel okullar açma yolunun tercih etmişlerdir. Fransa’daki ilk Müslüman okulu, 11–15 yaş arası öğrenciler yönelik olarak 2001 yılında Aubervillies’de 11 öğrenci ile eğitime başlamıştır.³⁷⁶ İlk özel Müslüman lisesi ise Lille’de 2003 yılında açılmıştır.³⁷⁷ Bu okullarda öğrencilere, devlet okullarındaki müfredatın yanında din eğitimine yönelik dersler de verilmektedir.

Fransa’da Müslümanların açtığı özel okullar devletten mali destek almak konusunda Katoliklere, Protestanlara ya da Yahudilere ait olan özel okullar kadar şanslı değildir. Devletin özel okullara yaptığı yardımın yüzde 90’ından fazlası Katolik okullarına gitmekle beraber, Müslüman okulları devletten mali destek almak noktasında henüz başarılı olamamıştır. Müslüman okullarına mali destek verilmemesinin temel nedeni 1905 tarihli Devlet-Kilise Ayrımı Yasası ile yapılan düzenlemeyle bazı ayrıcalıklar tanınan gruplar arasında Müslümanların olmamasıdır. Müslümanların, Fransa’nın en büyük ikinci dini grubu olduğu düşünüldüğünde 1905 tarihli yasa ile yürürlüğe giren düzenlemelerin uygulanması noktasında bazı değişikliklerin yapılması kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Fransa’da din eğitimin devlet okullarında yer almaması din-devlet ayrılığının uygulanması açısından olduğu kadar asimilasyon politikasının başarıyla devam edebilmesi açısından da oldukça önemli görülmektedir. Birçok Avrupa ülkesinden daha merkezi ve üniter bir yapıya sahip olan Fransız eğitim sistemi, tek

³⁷⁶ “Islam in France”, http://en.wikipedia.org/wiki/Islam_in_France, (erişim tarihi: 07.04.2010).

³⁷⁷ **Elaine Sciolino**, “Muslim Lycée Opens in Secular France, Raising Eyebrows”, *The New York Times*, 9 Eylül 2003.

bir dilin hakimiyetinin sağlanmasının ve tek bir kültürün yaratılmasının en önemli aracı olmuştur. Asimilasyon politikasının başarıya ulaşması noktasında devlet kurumları içinde en büyük görev her zaman okullara düşmüştür. Bu yüzden devlet okullarında farklılığı özendirceği düşünülen din eğitime yer verilmediği gibi din eğitimi verilen özel okullarda sıkı devlet kontrolü sonucu zamanla sekülerleşmiştir.

Fransa’da Müslüman okullarının devlet tarafından desteklenmesi konusu hala tartışmalı bir konudur. Bazıları, Müslümanların bu tarz kurumlar aracılığı ile toplumdan yani asimilasyondan uzaklaşacağını düşünerek desteğe karşı çıkarken, karşıt görüştekiler bu tarz kurumların Fransız entegrasyon projesinin başarıya ulaşması için oldukça önemli olduğunu ve devletin mali destek sunması gerektiğini savunmaktadır. Bu okullara desteğe karşı çıkılmasında Müslümanların ötekiliğinin de payı vardır. Ayrıca bu okullarda radikal Müslümanların yetiştirildiği veya yetişeceği yaygın bir korkudur. Ancak Müslüman azınlığın Fransa Devleti’nden öncelikli beklentilerinden birinin kültürlerinin korunmasına izin verilmesi olduğu için Müslüman okullarına verilecek destek Müslümanların Fransız toplumundan uzaklaşmasına değil Fransız toplumuna yakınlaşmasına hizmet edecektir. Ayrıca zaten devlet tarafından sıkı kontrol altında tutulan bu okullara mali destek verilmesi, Müslümanların köken ülkelerinin bu okullar üzerindeki kontrolü engellemek ve böylece köken ülke yerine Fransa’ya bağlı bireyler yetiştirmek açısından da oldukça önemlidir.

Fransa’da devletin Müslümanlara yönelik politikalarında ön plana çıkan konulardan ikincisi cami yapımıdır. Fransa’ya gelen ilk Müslümanlar toplu ibadet için apartmanlardaki ya da işçi konutlarındaki mütevazı odaları ya da boş binaları kullanmaktaydı.³⁷⁸ Gizli ve halkın gözünden uzak olan mekanlarda ibadet ediyorlardı. Fakat 1980’li yıllarla beraber Fransa’daki Müslümanların hem sayılarının hem de Fransız toplumu içindeki görünürlüklerinin artması cami yapımı konusunu gündeme getirdi. Müslümanlar artık gizli ve halkın gözünden uzak yerlerde ibadet etmek istemiyor, tam aksine ülkede kiliseler, katedraller, sinagoglar olduğu gibi camilerin de olmasını istiyordu.

³⁷⁸ Michalak–Saeed, a.g.e., s. 243.

Fransa'nın ilk camisi, I. Dünya Savaşı sırasında Fransız ordusunda savaşan Müslümanlara teşekkür etmek için yapılan ve 1926 yılında açılan Büyük Paris Camii'dir.³⁷⁹ Devlet desteğiyle yapılan bu camiden sonra Müslümanlar cami yapımı konusunda birçok sıkıntı yaşamış, cami yapımı konusunda bir kısıtlama olmamasına rağmen birçok bürokratik engelle karşılaşmıştır. Bugün Fransa'da yaklaşık 1600 cami bulunmaktadır ve bu camilerden en büyük 20 tanesi 1000'den fazla, 54 tanesi ise 500- 1000 kişilik kapasiteye sahiptir.³⁸⁰ Geriye kalanlar ise az kapasiteli küçük camiler ve mescitlerdir. Bugün en düşük tahmin ile 3,5 milyon Müslüman'ın yaşadığı Fransa'da, bu camiler Müslüman azınlığın nüfusuna oranla yetersiz kalmaktadır. Zira 3 milyon Müslüman'ın yaşadığı Almanya'da dahi yaklaşık 2.500 cami bulunmaktadır.³⁸¹

Fransa'da cami yapımına karşı duyulan tepkiler genel itibariyle İslamofobik ve ırkçı bir içerik taşımaktadır. Fransa'da cami yapımına en çok karşı çıkan ve engellemeye çalışanların başında aşırı sağcılar gelmektedir. Le Pen'in lideri olduğu Ulusal Cephe 1989 seçimlerinde "camiye hayır" sloganını kullanmıştır.³⁸² 2010 yılı yerel seçimlerinde ise Ulusal Cephe'nin seçim afişlerinde camilerin minareleri füze şeklinde çizilerek radikal İslamcılığa ve terörizme göndermede bulunulmuştur.³⁸³ Camilerin minareleri de uzun yıllardan bu yana ayrı bir tartışma konusudur. Bugün hala minareli camilerin şehirde yaşayanları rahatsız ettiği ileri sürülmekte ve bu yüzden cami yapımına karşı çıkılmaktadır.³⁸⁴ Yabancı düşmanı görüşleri ile tanınan aşırı sağcı lider Le Pen 2010 yerel seçimleri öncesi yaptığı açıklamada " minareler burka gibi Fransa'daki İslamlaşmanın sembolüdür. Camiler mantar gibi bitiyor, müezzin sesinin sokaklarımızda gürlemesine az kaldı" ifadelerini kullanmıştır.³⁸⁵ Aslında bu açıklama aracılığı ile cami yapımına karşı verilen tepki, İslam'ın tarihsel

³⁷⁹ **Wihtol de Wenden**, *How can One be Muslim? The France Debate on Allegiance, Instrusion and Transnationalism*, p. 277.

³⁸⁰ "L'islam Nationalisé?", *Liberation*, 8 Aralık 2004, s. 4-5.

³⁸¹ **Yükleyen-Kuru**, a.g.e., s. 23.

³⁸² **Kastoryano**, a.g.e., s. 164.

³⁸³ "Minare Düşmanlığı Fransa'da Hortladı", 10.03.2010, http://www.dunyabulteni.net/news_detail.php?id=107631, (erişim tarihi: 07.04.2010).

³⁸⁴ **Kastoryano**, a.g.e., s. 163.

³⁸⁵ "Minare Düşmanlığı Fransa'da Hortladı", 10.03.2010, http://www.dunyabulteni.net/news_detail.php?id=107631, (erişim tarihi: 07.04.2010).

ötekiliğinin ve İslam korkusunun güncelliğini yansıtmaları açısından oldukça önemli olmuştur.

Avrupa ülkelerinin birçoğunda olduğu gibi Fransa’da da ibadethane açılabilmesi için yerel yönetimlerden çeşitli izinlerin alınması gerekmektedir. İslam dışındaki dinlerin temsilcileri gerekli prosedürleri yerine getirip rahatlıkla izinlerini alabilirken, İslam için aynı durum söz konusu değildir. Cami inşaatı için yerel yöneticilere verilen dilekçeler çoğunlukla dikkate dahi alınmamaktadır. Dikkate alındığında ise aynı durumda diğer dinlere uygulanmayan bir dizi prosedürle ve sorunla karşı karşıya kalındığı bilinmektedir.³⁸⁶

Fransa’da camilere yönelik yapılan tartışmalarda yabancıların kontrolü ve imamların yabancı olması ön plana çıkan diğer tartışma konularıdır. Fransa’daki camilerin neredeyse hepsi Fransa dışındaki ülkeler tarafından finanse edilmekte, imamlar da yine yabancı ülkelere gelmektedir. Tahmini rakamlara göre Fransa’daki camilerin yüzde 35’i Cezayir, yüzde 25’i Fas, yüzde 10’u ise Tunus kaynaklıdır.³⁸⁷ Ayrıca bu camilerde görev alan imamların sadece dörtte biri Fransız vatandaşırken geri kalanlar çoğunlukla Fas, Cezayir ve Tunus vatandaşlarıdır.³⁸⁸ İmamların neredeyse hepsinin dini eğitimlerini Fransa dışında alması, üç imamdan ancak birinin iyi derecede Fransızca bilmesi, Fransız kültürünü tanıyamamaları büyük bir problem olarak görülmektedir.³⁸⁹ Gerek camilerin dışardan finanse edilmesi gerekse imamların Fransız kültür ve değerlerine uzak olması camilerin bir radikalizm yuvası olarak görülmesine ve yeni camilerin yapımına karşı çıkılmasına neden olmaktadır. Fransa Devleti hem bu düşünceleri kırmak hem de Fransa dışındaki ülkelerin camiler üzerindeki kontrolünü azaltmak için yeni politikalar üretmektedir. Fransa’daki Avrupa Beşeri Bilimler Enstitüsü’nde, Avrupalı imamlar yetiştirmek için eğitim verilmeye başlaması bu politikalara bir örnektir.³⁹⁰ Fransız değerlerine, kültürüne yabancı olan din görevlileri yerine, Fransız dilini, kültürünü, değerlerini bilen din görevlilerinin camilerde görev alması camiler üzerindeki yabancı ülke

³⁸⁶ **Ahmed Yousif**, “Islam, Minorities and Religious Freedom: A Challenge to Modern Theory of Pluralism”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol: 20, No: 1, April 2000, p. 32.

³⁸⁷ **Henri Astier**, “French Struggle to Build Local Islam”, 14.11.2005, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4430244.stm>, (erişim tarihi: 05.04.2010).

³⁸⁸ **Yükleyen-Kuru**, a.g.e., s. 24.

³⁸⁹ **Yükleyen-Kuru**, a.g.e., s. 24.

³⁹⁰ **Elaine Sciolino**, “Europeans Try to Create Modern Imams”, *The New York Times*, 19 Ekim 2004.

etkisinin ve Fransız toplumunda camilere karşı var olan korkunun kırılmasında etkili olacaktır.

Fransa’da devletin Müslümanlara yönelik politikalarında ön plana çıkan konulardan üçüncüsü “türban sorunu” olarak da bilinen kız öğrencilerin devlet okullarında başörtüsü takması meselesidir. Fransa’da bu konu ile ilgili tartışmalar ilk kez 1989 yılında “Türban Krizi” olarak adlandırılan olayla başlamıştır. 1989 yılında Paris’te bir banliyö semti olan Creil’deki bir lise müdürünün derse başörtüsü ile gelen üç kız öğrenciye uzaklaştırma cezası vermesi sivil haklar ve din-devlet ayrımı üzerine yapılacak hararetli tartışmaların fitili ateşlemiştir. Dönemin Fransa Eğitim Bakanı Lionel Jospin, kızların derslere girerken başörtülerini çıkarmaya ikna edilmelerine ama edilemezlerse derslerine devam etmelerine müsaade edilmesine karar vermiştir. Bu karar sonrası hem Fransız öğretmenlerden hem de Bakan’ın mensubu olduğu Sosyalist Parti’den bakana ciddi tepkiler geldi ve dönemin başbakanı Michel Rocard konuyu en tepedeki karar mercii Danıştay’a taşıdı. Danıştay, katı laiklik taraftarlarını hayal kırıklığına uğratan bir kararla, başörtüsünün tek başına laikliğe ters olmadığına, dini ve bireysel özgürlükler kapsamında öğrencilerin dini sembol takıp dini giysiler giyebileceklerine ancak bu sembol ve giysilerin başkalarını zorlama amaçlı kullanılmaması gerektiğine kara verdi.³⁹¹ Bundan sonra süregelen tartışmalar boyunca 1992- 1999 yılları arasında 49 başörtüsünden dolayı okuldan atılma kararının 41’i başörtülü öğrenciler lehine Danıştay tarafından bozuldu.³⁹²

2000’li yıllarla beraber hem göçmen karşıtlığında görülen yükseliş hem de 11 Eylül olaylarının etkisi ile laikliğin militan savunucuları başörtüsü sorununda destekçilerini arttırdı. Devlet okullarında başörtüsüne yasak getirilmesini isteyenlerin sayısı hızla arttı. Yasak isteyenlerin hızla artmasında, yabancı düşmanlığı ve İslam karşıtlığı kadar, Fransa’nın laiklik ilkesi konusunda tavizsiz ve kırmızı çizgileri olan bir ülke olmasının da etkisi vardı. Devam eden tartışmalar sonucunda cumhurbaşkanı Jacques Chirac 18 düşünür ve akademisyenden oluşan Stasi Komisyonu’nu konuyu araştırmakla görevlendirdi ve Komisyon Aralık 2003’te başörtüsü yasağını da içeren

³⁹¹ **Fransız Danıştayı**, *Başörtüsü Hakkındaki Görüş*, 27 Kasım 1989, no 346.893.

³⁹² **Joel S. Fetzer–J. Christopher Soper**, *Muslim and The State in Britain, France and Germany*, New York: Cambridge University Press, 2005, p. 81.

yeni bir laiklik kanunu önerisinde bulundu.³⁹³ Bu kanun önerisinin Fransız Meclisi'nde kabul edilip Mart 2004'te J. Chirac tarafından imzalanması ile Müslüman başörtüsü, Yahudi takkesi, Hristiyan hacı, Sih sarığı gibi dini semboller devlet okullarında yasaklandı.

Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından uygulama noktasında tartışmalar devam etmiş ve geçen bir sene zarfında 800'den fazla öğrenci doğrudan bu yasaktan etkilenmiştir.³⁹⁴ Devam eden süre zarfında da tartışmalar hiç bitmemiştir. Fransa başörtüsü konusunu laiklik ilkesi çerçevesinde ele alarak değerlendirmiş ve değerlendirme sonucunda ilk ve orta dereceli okullarda dini aidiyeti ortaya koyan simge ve giysilerin yasaklanması noktasında bir karar almıştır. Ancak bu kararın günümüzde hala Müslüman azınlığın entegrasyonu konusunda ciddi sorunları beraberinde getirme ihtimali bulunmaktadır. Başörtüsünün dini veya radikal bir tehditmiş gibi algılanması, Müslümanların giderek daha fazla ayrımcılığa uğradıklarını düşünmelerine, radikal hareketlere yönelmelerine ve marjinalleşmelerine neden olabilir. Her ne kadar Fransız tarihsel ve hukuksal geleneği içinde başörtüsünün yasaklanması meşru kılınabilse de aslında bu yasak Müslümanların entegrasyonu açısından pragmatik bir yaklaşım olarak gözükmemektedir.

Fransa'da devletin Müslümanlara yönelik politikalarında ön plana çıkan konuların sonuncusu Müslümanların temsiline yönelik politikalardır. Fransa'da Müslüman azınlık çeşitli dernekler altında teşkilatlanmıştır. Bu derneklerin en önemlileri şunlardır:

- İlmî bir İslam anlayışını savunan Paris Camii İslam Enstitüsü
- 1983'te kurulan Fransa İslam Teşkilatları Birliği
- 1985'te Paris Camii'nin tekeline kırmak için kurulan Fransız Müslümanları Ulusal Federasyonu
- Fransa'da 1972 yılında kurulan ve dindar bir Müslümanlık tarzını savunan Tebliğ Cemaati

³⁹³ Komisyon'un araştırmaları sonucunda yayınladığı Stasi Raporu için bkz. *Avrupa'da Laiklik, Demokrasi ve İslam Tartışmaları: Fransa'da Laiklik'in Uygulanışına İlişkin Stasi Raporu*, der. ve çev. Turhan Ilgaz, Ankara: Paragraf Yayınevi, 2005.

³⁹⁴ **Yükleyen-Kuru**, a.g.e., s. 26.

- 1989 yılında kurulan ve dervişane bir Müslümanlık tarzını savunan Afrika, Komor ve Karayipler İslam Teşkilatları Federasyonu
- 1987’de kurulan ve ünlü İslami düşünür Tarık Ramazan’ın fikirlerini savunan Genç Müslümanlar Birliği
- Türk camilerini denetimde bulunduran Fransa Milli Görüş İslam Topluluğu
- Fransa Türk- İslam Diyanet İşleri Birliği
- Süleymancı harekete yakın olan Fransa Türk Kültür Merkezleri Birliği
- Daha çok Cezayirli’leri temsil eden ve ılımlı bir Müslümanlığı benimseyen Fransız Müslümanları Ulusal Konseyi³⁹⁵

Fransa devleti, Müslümanları temsil eden bu derneklerle, İçişleri Bakanlığı tarafından yönetilen müzakereler aracılığı ile sürekli iletişim halinde olmaya çalışmıştır. Ancak bu derneklerin farklı görüşleri, farklı İslam anlayışları Müslümanların temsili noktasında her zaman sorun yaratmış ve temsil konusunda Müslümanlar diğer dini gruplardan daha zayıf durumda kalmıştır. Bu duruma bir çözüm bulmak ve Müslümanları tek çatı altında toplamak için girişilen çabalar 2002 yılı sonunda sonuç vermiş ve Fransız Müslüman Konseyi (Conseil Français de Culte Musulman- CFCM) kurulmuştur. Konsey’in temel hedefi, Fransa’da yaşayan Müslümanların devletle ilişkilerinin resmileştirilmesi ve ülkedeki Müslümanların ve Müslüman derneklerinin tek bir çatı altında toplanması olmuştur.

Fransız Müslüman Konseyi’nin başlıca görevleri arasında imamların eğitimi, üniversite ve hapishanelerde ibadeti düzenlemek, defin işlemleri, helal et belgelerinin verilmesi, yeni camilerin ve mescitlerin inşaatı, hac organizasyonu, kurban kesimi, zekat ve filtre işlemleri yani kısaca ibadetin düzenlenmesine yönelik görevler bulunmaktadır. Konsey, ibadetin düzenlenmesine yönelik konularda, Fransa devleti tarafından Müslüman azınlığın resmi muhatabı olarak kabul edilmektedir.³⁹⁶ İbadetin düzenlenmesine yönelik görevlerin yanında Konsey, resmi faaliyetlere kimin katılacağını, Müslüman azınlığı ilgilendiren sorunlarla ilgili olarak kimlerle görüşüleceğini belirlemekle de görevlidir.

³⁹⁵ Messner, a.g.e., s. 132.

³⁹⁶ Yükleymen-Kuru, a.g.e., s. 23.

Fransa devletinin Müslüman azınlığın resmi temsilcisi olarak kabul ettiği Konsey, kurulduğu günden bugüne birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden ilki Konsey'in Müslüman azınlığın tamamını temsil etmemesidir. Konsey'in tüm Müslüman azınlığı temsil etmemesinin veya edememesinin nedenlerinden biri İslam dininde tüm Müslümanları temsil eden bir ruhban sınıfının bulunmamasıdır. İkinci bir neden ise Fransa'da yaşayan Müslüman azınlığın homojen bir yapıda olmamasıdır. Fransa'daki Müslüman azınlık dilsel, kültürel, mezhepsel, etnik ve siyasi görüş açısından kendi içinde büyük bir zenginlik ve çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik Müslüman azınlık arasında ılımlılarından radikale kadar birçok farklı sesin çıkmasına neden olmaktadır. Bu farklılıklar ise Fransa'daki tüm Müslüman azınlığın tek çatı altında toplanmasını ve tek bir ses oluşturulmasını sorunlu kılmaktadır. Konsey'e yönelik eleştirilerden bir diğeri ise, Konsey'in devlet tarafından teşvik edilmiş olması yani tepeden inme olmasıdır.³⁹⁷ Bu yüzden Konsey'in Müslüman azınlığın taleplerinden ziyade devletin uygulamak istediği veya uyguladığı politikalar doğrultusunda hareket ettiği düşünülmektedir.

Fransız Müslüman Konseyi'nin kurulması ve özellikle kurulmasında Fransız devlet adamlarının önemli rol oynamış olması İslam'a yönelik olumlu bir politika olarak görülebilir. Her ne kadar Konsey'e yönelik yoğun eleştiriler olsa dahi, çok uzun bir süre İslam'ın görmezden gelindiği Fransa'da Müslümanların resmi düzeyde temsil edilebilmesi oldukça önem taşımaktadır.

Fransa'da İslam'ın temsil eden kurumlardan biri de 2005 yılında dönemin İçişleri Bakanı Dominique de Villepin'in girişimiyle kurulan "İslam Vakfı"dır. Kurumun en önemli işlevi Fransa'da İslam'a yönelik yapılacak çalışmaları finanse etmek amacıyla kullanılmak üzere ayrılan paranın kontrolünü sağlamaktır.³⁹⁸ Aslında İslam Vakfı'nın kurulması ile amaçlanan, Fransa'da dışındaki devletlerin veya kişilerin Fransa'daki İslam'ı finanse etmesini engellemek ve İslam'ı kontrol altına almaktır.

Müslümanların taleplerini uzun yıllar boyunca görmezden gelen Fransa'da, Fransız Müslüman Konseyi'nin ve İslam Vakfı'nın kurulması ve bu kurumlar

³⁹⁷ Vivienne Walt–Jef McAllister, "Life on The Front Lines" *Time Europe*, Vol: 165, No: 9, 28 February 2005, p. 37.

³⁹⁸ Klausen, a.g.e., s. 63.

aracılığı ile Müslümanların devlet ile resmi diyalog kurabilmesi oldukça olumlu gelişmelerdir. Ancak Fransa’da dini kamusal alanın dışında tutmayı ya da en azından kontrol altında tutmayı amaçlayan katı laikçi ideolojinin devlet politikalarının şekillenmesinde başat rol oynadığı göz önünde bulundurulduğunda, bu kurumların açılmasındaki amacın Müslümanların taleplerine cevap vermekten çok Fransa’daki İslam’ı kontrol altında tutmak olduğu söylenebilir.

Yukarıda ele alınan konuların haricinde dini bayramların tanınması, mezarlıklar ve kurban kesimi de Fransa’nın Müslüman azınlığa yönelik devlet politikaları içinde ele alınabilecek konulardır. Fransa’da Ramazan ve Kurban Bayramı resmi tatil değildir. Müslümanların bu yöndeki talepleri şimdiye kadar sonuçsuz kalmıştır. Fransa’da 14 Kasım 1881 tarihli kanun gereği belediye mezarlıklarında dine dayalı ayırım yapılması yasaklanmıştır. Ancak İçişleri Bakanlığı’nın izniyle belediye mezarlıklarında Müslümanlar için özel bölümler oluşturulabilmektedir. Diğer bir konu ise kurban kesimidir. Kurbanları, kanlarını akıtmak suretiyle kesmek İslam’ın gerektirdiği bir uygulamadır. Ancak Fransız hukukunda bu uygulama hayvan sağlığı ve kamu düzenini koruyan Çevre Kanunu’na aykırı görülmektedir. Bu yüzden kurban kesimleri ancak gerekli izinlerin alınmasının ardından onaylanmış mezbahalarda yapılabilmektedir.³⁹⁹

3.2.6. Fransa’da Müslüman Azınlığa Yönelik Politikaların Geleceği

Günümüzde Fransa’da doğrudan veya dolaylı olarak Müslümanları ilgilendiren devlet politikalarına bakıldığında, bu politikaların şekillenmesinde İslam’ın tarihsel ötekiliğinin, ırkçı ve yabancı düşmanı eylem ve söylemlerin, radikal İslamcılığın ve Fransa’da din-devlet ilişkisinin yapısının önemli roller oynadığı görülmektedir. Bu faktörlerin devlet politikalarının şekillenmesinde oynadığı roller, asimile edilemez olarak görülen Müslüman azınlığın entegrasyonunda ciddi problemler yaratmaktadır.

³⁹⁹ Messner, a.g.e., s. 133–134.

Müslüman azınlığın Fransa devletinden beklentisi, aynı anda hem dinsel kolektif bir kimliğe ait olmak, hem vatandaş, işçi, memur veya tüketici olarak gündelik yaşama katılmak hem de sırası geldiğinde seçimler yapabilmek kısaca özne olabilmektir. Ancak Fransa devletinin entegrasyon olarak adlandırdığı asimilasyon politikası, Müslüman azınlığın bu beklentisinin gerçekleşmesi önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Zira Fransız değerlerinin ve kültürünün koşulsuz benimsenmesi ve köken kültürün unutulması üzerine kurulu olan Fransız asimilasyon politikası, farklı kültürel kimliklerin Fransız toplumu içindeki varlığını ve görünürlüğünü reddetmektedir. Diğer yandan Fransa devletinin azınlık kavramını ve haklarını reddetmesi ve Fransa’da azınlık bulunmadığının savunulması, Müslümanların dinsel kolektif bir kimliğe sahip olma beklentisi önünde önemli bir engeldir. Laiklik ilkesinin kamusal alana uygulanmasında görülen militan yaklaşım, Müslüman azınlığın dinsel kimliklerini yaşamlarının bir parçası haline getirmesini engellemektedir. İslam’ın ve Müslümanların tarihsel ötekiliği ve bu ötekiliğin pekiştirdiği yabancı düşmanı eylemler, söylemler ve İslamofobi, Fransa’daki Müslüman azınlığın gündelik hayatta kendine yer bulabilmesini zorlaştırmakta, istihdamdan barınmaya kadar birçok alanda ayrımcılığa uğramasına neden olmaktadır. Beklentilerinin gerçekleşmediğini veya gerçekleşmeyeceğini gören Müslümanlar ise giderek marjinalleşme eğilimi göstermekte, Müslümanların marjinalleşmesi ise entegrasyon konusunu daha problemli bir hale getirmektedir.

Günümüzde İslam artık Fransa’nın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Müslümanlar eskisi gibi misafir işçi değil Fransız vatandaşdır ve Fransız toplumunun ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla Müslümanların Fransa’ya uyum sağlamasının yanında Fransa’nın da Müslümanlara uyum sağlaması ve Müslümanların kalıcı varlığına dair yapıcı politikalar oluşturması önemli bir gerekliliktir. Bununla ilgili atılabilecek ilk adım Müslümanların asimilasyonu yerine gerçek anlamda entegrasyonuna yönelik düzenlemelerin yapılması olabilir.

Müslümanlara yönelik devlet politikalarının, yabancı düşmanı ve İslamofobik söylemlerin, militan laikliğin, İslam’ın ebedi ötekiliğine yönelik algılamaların etkisinden kurtarılması Müslüman azınlığın toplumsal yaşama daha hızlı adapte olmasına katkı sunacaktır. Müslüman azınlığın toplumsal yaşamda ve kamusal alanda kendi kimlikleri ile yer edinme çabaları Fransız kültürü ve

değerlerine yönelik bir tehdit olarak görülmemelidir. Aksine bu çabaları desteklemek Müslümanların radikalleşmesi veya marjinalleşmesinin önüne geçebilmek açısından oldukça önemlidir.

Fransa'da Müslüman azınlığın temsili noktasında daha somut adımların atılması Müslüman azınlığın entegrasyonu noktasında oldukça önem taşımaktadır. Fransa'daki İslam'ı kontrol edici temsil kurumlarının yerine Müslüman azınlığın taleplerini ve beklentilerini resmi makamlara iletecek ve sorunlara çözüm önerileri sunacak temsil kurumlarının örgütlenmesini teşvik etmek Müslüman azınlığın ve temsil kurumlarının köken ülkelerin etkisinden kurtulmasına katkı sunacaktır. Buna ek olarak Müslümanların Fransız parlamentosunda veya yüksek bürokrasinde temsil oranlarının oldukça düşük olması da ayrı bir sorundur. Bu oranın düşüklüğü Müslüman azınlığın sorunlarının parlamentoda veya devlet kurumlarında tartışılabilmesini zorlaştırmaktadır.

Müslümanlara azınlık statüsü verilmesi, temsil sorunun çözümüne önemli katkı sunacak bir adım olabilir. Yakın bir tarihte gerçekleşmesi mümkün gözükmesine de Müslümanlara veya diğer dini gruplara resmen azınlık statüsü verilmesi aslında ne amprik ne de normatif açıdan devletin din konusundaki tarafsızlığı olarak tanımlanan laikliğe ters düşecek bir durum değildir. Tam aksine Müslüman azınlığın resmen tanınması İslam'ın köken ülkelerin etkisinden uzak temsili kurumlar çerçevesinde gelişmesine olanak verebileceği gibi temsil sorununun çözümünü de kolaylaştırabilir.⁴⁰⁰

Fransa'da Müslümanlar istihdam, eğitim, barınma ve benzeri birçok alanda ciddi bir ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmaktadır. Bu durum Müslümanların giderek içine kapanmasına ve Fransız toplumu ile iletişimlerini kesmesine neden olmaktadır. Fransa hükümetleri son yıllarda ayrımcılığı önlemek adına çeşitli çalışmalar yapsa da bu çalışmalar henüz yeterli düzeyde değildir ve tam anlamıyla sonuç vermemiştir. Ayrımcılığı önleme adına var olan yasal düzenlemelerin yetersizliği, çalışmaların etkin sonuç vermesini engellemektedir. Ancak ayrımcılıkla mücadelede asıl önemli olan Fransız toplumunun Müslümanlara yönelik tehdit ve öteki algılamasını değiştirebilmektir. Bu değişim Müslümanlara yönelik devlet

⁴⁰⁰ Kastoryano, a.g.e., s. 264.

politikalarında daha özgürlükçü ve eşitlikçi bir yaklaşımı beraberinde getirecek ve Müslüman azınlığın entegrasyon sürecinin başarıya ulaşmasını kolaylaştıracaktır.

SONUÇ

Müslümanların Avrupa'ya göçü, 19. yüzyılda sömürgelerden gerçekleşen göçlerle başlamış olsa da, II. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen ekonomik temelli göç kitlesellik ve yoğunluk açısından daha fazla önem arz etmektedir. II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yıkılan Avrupa'yı onarmak için gelen Müslüman göçmenler ilk başlarda önemli bir sorun olarak algılanmamış ve "geçici" olarak görülmüşlerdir. Ancak 1970'li yılların başında Avrupa ülkelerinin göçü sınırlandırmasından sonra, misafir işçi olarak adlandırılan Müslümanların ülkelerine dönmek yerine aile bireylerini yanlarına almayı tercih etmesi, İslam'ın ve Müslümanların Avrupa'da kalıcı hale gelmesine ve bir sorun olarak algılanmaya başlamasına neden olmuştur.

1980'li yıllarla beraber, Müslümanların Avrupa toplumlarının içindeki görünürlülüğünün artması ve misafir işçi konumundan vatandaşlığa terfi etmeye başlaması, Avrupa değerlerini, kimliğini, kültürünü ve kurumlarını değişim yönünde zorlamaya başlamıştır. Bu durum Avrupa ülkelerinin Müslümanların Avrupa'daki kalıcı varlığını kabul etmesine neden olmuş ve bu kabul Müslüman azınlığın entegrasyonuna yönelik devlet politikaları oluşturulmaya başlanmasıyla kendini göstermiştir.

Avrupa ülkeleri Müslüman azınlığı doğrudan ya da dolaylı ilgilendiren devlet politikaları oluştururken, Müslüman azınlığın taleplerinden çok kendi önceliklerini ve tarihsel deneyimlerini göz önünde bulundurmıştır. Bu durum Avrupa ülkelerinin, Müslüman azınlığa yönelik birbirinden farklı politikalar oluşturmasına neden olmuş, kimi ülkeler asimilasyona dayalı politikalar izlerken kimisi entegrasyona kimisi ise çokkültürlülüğe dayalı politikalar izlemiştir. Ancak politikalar farklılaşsa dahi bu politikaların şekillenme sürecini etkileyen faktörler, Müslüman göçü alan tüm Avrupa ülkeleri için hemen hemen aynı olmuştur. İslam'ın ve Müslümanların Avrupa'nın ve Avrupanın ebedi ötekisi olarak kurgulanması, Avrupa'da din-devlet ilişkisi, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, İslam'ı ve

Müslümanları radikalizmle ve terörizmle eş tutan bütüncül yaklaşım, Avrupa ülkelerinde Müslüman azınlığa yönelik politikaların şekillenme sürecini etkileyen dört temel faktör olmuştur.

Avrupa ülkeleri her ne kadar çokkültürlülük, entegrasyon ve asimilasyon gibi farklı azınlık politikaları uygulasa da söz konusu Müslüman azınlıklar olduğu zaman uygulanan politikalarda asimilasyona doğru bir yönelim göze çarpmaktadır. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası süreçte bu yönelim daha da artmış, entegrasyon ve çokkültürlülük politikalarının istenen sonucu vermemesi, giderek asimilasyonist politikaların tercih edilmesine neden olmuştur. Bu durumun en tipik örneklerinden biri Müslüman azınlığa önemli haklar tanıyan ve dini özgürlüklere büyük önem veren bir ülke olarak bilinen Hollanda'nın geçirdiği değişimdir. İslam'a yönelik düşmanlığını bir film çekerek dile getiren yönetmen Theo van Gogh'un 2004 yılında bir Müslüman tarafından öldürülmesi sonrasında, İslam düşmanlığı Hollanda'da had safhaya yükselmiş, Müslümanlara yönelik ırkçı saldırılarda ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Olayın bir terör saldırısı olarak değerlendirilmesi sonrası, Müslüman azınlık terörizm ile ilişkilendirilmeye başlanırken, göç ve entegrasyon politikaları da gittikçe sertleşerek asimilasyona doğru kaymaya başlamıştır. Müslüman azınlığa yönelik politikaların asimilasyona doğru kayması, 11 Eylül saldırıları sonrasında aslında Müslüman azınlık nüfusu barındıran tüm Avrupa ülkelerinde görülen bir yönelim olmuştur.

Çalışmada detaylı olarak incelediğimiz Fransa örneği, azınlıklara yönelik kendine özgü yaklaşımı nedeniyle diğer Avrupa ülkelerinden farklılık göstermektedir. Avrupa ülkeleri içinde en fazla Müslüman azınlık nüfusunu barındıran ülke olan Fransa, üniter devlet anlayışını değerlendirme ölçütü olarak azınlıkların varlığını kesin bir dille reddetmekte ve Fransız değerlerine, kültürüne, yaşam biçimine asimile olmayı Fransız vatandaşı olmanın ön koşulu olarak kabul etmektedir. Bu nedenle Fransa, Müslüman azınlığa yönelik devlet politikaları göz önünde bulundurulduğunda en katı politikalara sahip olan Avrupa ülkesi olarak göze çarpmaktadır.

Fransa'nın Müslüman azınlığa yönelik devlet politikalarının şekillenmesinde ülkenin, din ve devleti ayıran ve azınlıkların varlığını reddeden tarihsel geleneği kadar Müslümanların asimile edilemeyeceği düşüncesi de önemli

rol oynamaktadır. Aslında bu düşünce İslam'ın ebedi öteki olduğuna dair algılamının bir uzantısıdır. Müslüman azınlığın asimile edilemeyeceği düşüncesi, Müslümanlara yönelik toplumsal hoşgörüsüzlüğü ve ayrımcılığı yükseltmekte, ırkçılık ve yabancı düşmanlığına dayanan eylem ve söylemlerin artmasına neden olmaktadır. 11 Eylül saldırıları sonrasında, Avrupa'da yaşayan Müslümanların bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilmeye başlanması, Müslümanların ve İslam'ın radikalizm, terörizm ve köktencilik gibi kavramlarla birlikte anılması, hem Müslüman azınlığa karşı ırkçı eylem ve söylemlerin yükselmesine hem de Fransa'nın Müslümanlara yönelik devlet politikalarının sertleşmesine neden olmuştur.

Fransa, Müslüman azınlığa yönelik uyguladığı politikaların adına entegrasyon dese de aslında politikalar Müslüman azınlığın asimilasyonunu gerekli kılmakta ve bu yüzden başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Fransız toplumunda ve kurumlarında Müslüman azınlığın entegrasyona direndiği yönünde yaygın bir kanı olsa da aslında Müslümanlar entegrasyona değil asimilasyona direnmektedir. Zira entegrasyon politikasında karşılıklı iletişim esastır ve farklılıklara hoşgörü ile yaklaşılmaktadır. Ancak Fransa farklılıklara hoşgörü göstermek yerine farklılıkların ortadan kalktığı, Fransız değerlerine ve kültürüne asimilasyonun gerekli olduğu bir anlayışı savunmaktadır. Müslüman azınlığın direndiği nokta entegrasyon değil bu asimilasyonist anlayıştır. Her ne kadar Fransa, entegrasyon ile ilgili sorunlardan Müslümanları sorumlu tutsa da aslında sorumlu ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslamofobi ile beslenen devlet politikaları oluşturan, Fransız vatandaşı olmuş Müslümanlara dahi hala öteki ve tehdit gözüyle bakan Fransa olarak gözükmemektedir.

Müslüman azınlığın, Fransa'dan beklentisi toplumsal yaşamda ve kamusal alanda kendi kimlikleri ile yer edinebilmelerine izin verilmesidir. Bu beklentinin gerçekleşebilmesi için Müslüman azınlık ile Fransız toplumu ve kurumları arasında sağlıklı bir iletişim kurulabilmesi şarttır. Bu tarz bir iletişimin kurulabilmesi için Müslüman azınlığın resmi kurumlar tarafından dinsel bir azınlık olarak tanınması oldukça önemli bir adım olacaktır. Zira Fransa'da Müslüman azınlığın resmen tanınması, İslam'ın köken ülkelerin etkisinden kurtulmasına katkı sunabileceği gibi temsil sorununun çözümünü de kolaylaştırabilir.

Bugün Fransa'daki en büyük azınlık grubu olan Müslümanlar, eğitim, barınma, istihdam gibi birçok alanda ciddi bir ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Ayrıca

asimilasyona dayalı devlet politikaları Müslümanların entegrasyonu önündeki en büyük engellerden biridir. Müslüman azınlığa yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve entegrasyon sürecinin sağlıklı işleyebilmesi için yeni düzenlemeler yapılması ve devlet politikaları oluşturulması önemli bir gereklilik haline gelmiştir. Bu noktada Müslüman azınlığın resmi olarak tanınmasının ardından atılabilecek bir diğer adım Fransa'daki laiklik ilkesine dair katı uygulamaların yumuşatılmasıdır. Laiklik yasası, Müslümanlar Fransa'da kalıcı hale gelmeden önce düzenlendiği için Müslüman azınlığın dinsel hak ve özgürlüklerden faydalanabilmesi önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Ayrıca ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadelede daha ciddi yasal adımlar atılması, İslam dininin Fransız toplumuna doğru şekilde tanıtılması sorunların çözümüne katkı sunabilecek adımlardır.

Avrupa ülkelerinde, özelde ise Fransa'da Müslüman azınlığa yönelik devlet politikalarının içeriği, Müslümanların Avrupa'da hala bir sorun olarak algılandığının göstergesidir. Bu algılamının temel nedeni farklı dilleri, kültürleri, yaşam tarzları ve en önemlisi dinleri nedeniyle Müslümanların Avrupa kimliğinin, yaşam biçiminin ve toplumunun bir parçası olarak görülmemesidir. Avrupa'nın yerli halkları için Müslümanlar hala öteki ve tehdittir. Bu nedenle Avrupa'da Müslüman azınlığa yönelik ırkçı saldırılar her daim sürekliliğini korumakta, istihdam, eğitim, barınma gibi alanlarda karşılaşılan ayrımcılığın önüne geçilememekte, Müslüman azınlığa yönelik devlet politikaları temel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı bir içerik barındırmaktadır.

Müslüman azınlığın entegrasyonu, Avrupa ülkelerinin önünde büyük bir sorun olarak durmaya devam etmektedir. Bunun temel nedeni hem Avrupa ülkelerinin hem de Müslüman azınlığın birbirlerini anlamak noktasında yeterince çaba sarf etmemesidir. Avrupa ülkelerinin asimilasyon politikalarına yönelmek yerine çoğulcu politikaları tekrar canlandırmayı denemesi, Avrupa toplumlarının ise Müslüman azınlığı farklı kültürleri, dinleri, dilleri ve yaşam biçimleri ile Avrupa'nın bir parçası olarak kabullenmesi entegrasyon sorununun çözümüne önemli katkı sunacaktır. Diğer taraftan Müslüman azınlığın da yaşadıkları Avrupa toplumunun temel değerlerini, asimile olmadan benimsemesi sorunun çözümünü kolaylaştıracaktır. İki taraf arasındaki sorunların çözümünün kısa sürede gerçekleşmeyeceği bilinen bir gerçek olsa da taraflar arasında kurulacak başarılı bir

diyalog, ön yargıların, ırkçılığın, ötekileştirmenin, entegrasyon sorununun önüne geçilebilmesi açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR – MAKALELER – DERGİLER – GAZETELER

AKGÜL, Deniz A., “Eşitlik, Özgürlük, Irkçılık: Avrupa’da Yükselen Aşırı Sağ”, *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 27, Temmuz 2002, s. 19-34.

_____, **Deniz A. – SEZAL, Semra R.**, “Almanya’nın Asimilasyonist Politikaları ve Entegrasyon Anlayışı”, *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 28, Ağustos 2002, s. 5–24.

_____, **Deniz A.**, “Fransa’da Patlayan Sosyal Bomba”, *Stratejik Analiz*, Cilt: 6, Sayı: 68, Aralık 2005, s. 33–41.

AKILLIOĞLU, Tekin, “Contemporary Forms and Manifestations of Racism and Racial Discrimination Against Immigrants”, *Perceptions*, Vol: 2, No: 2, June-August 1997, p. 104–117.

AKTAŞ, Cihan, “İslamcılık- Müslümancılık”, *Taraf*, 18.09.2008.

ALIBONI, Roberto, “The EU, Islamophobia and Immigration” *Conflict in Focus*, No: 11, February 2006, p. 2–4.

ALLEN, Chris, *Islamophobia, Its Meaning and Manifestations in UK and Europe*, Switzerland: University of Friburg Press, December 2005.

ALMOG, Shmuel, *Nationalism and Antisemitism in Modern Europe: 1815–1945*, Oxford: Pergamon Press, 1990.

ALPEREN, Abdullah, *Sosyolojik Açıdan Türkiye’de İslam ve Modernleşme*, Adana: Karahan Kitabevi, 2003.

ANIDJAR, Gil, “Secularism”, *Critical Inquiry*, Vol: 33, No: 1, Autumn 2006, p. 52–77.

ARSAVA, Ayşe Füsün, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1993.

ASTIER, Henri, “French Struggle to Build Local Islam”, 14.11.2005, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4430244.stm>, (erişim tarihi: 05.04.2010).

ATİK, M. Kemal, “Radikal Söylemlerde Kullanılan Dini Kavramlara Kur’an Açısından Yaklaşım”, *Küresel Bir Sorun Olarak Şiddet ve Din Sempozyumu*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü, 2006.

Avrupa’da Laiklik, Demokrasi ve İslam Tartışmaları: Fransa’da Laikite’nin Uygulanışına İlişkin Stasi Raporu, der. ve çev. Turhan Ilgaz, Ankara: Paragraf Yayınevi, 2005.

“Berlin Hosts Anti-Semitism Conference”, *Deutsche Welle*, 28 April 2004.

BOLAY, S. Hayri – TÜRKÖNE, Mümtaz’er, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara: Ankara Merkez İmam-Hatip Lisesi Öğrencileri ve Mezunları Vakfı, 1995.

BOUBEROT, Jean, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, çev. Fazıl Arabacı, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2003.

BRUBAKER, Rogers, *Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, çev. Vahide Pekel, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2009.

BULUT, Yücel, “Avrupa’nın İslam’a Yaklaşımı”, *Anlayış*, Sayı:18, Kasım 2004, s. 46–48.

CALDWELL, Christopher, “The Crescent and the Tricolor”, *The Atlantic Monthly*, Vol: 286, No: 5, November 2000, p. 20–34

CANATAN, Kadir, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1990.

_____, **Kadir**, *Avrupa’da Müslüman Azınlıklar*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

_____, **Kadir**, “Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu: İsveç, Fransa ve Hollanda Örnekleri”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Yaz 2007, s. 159–172.

_____, **Kadir – HİDİR, Özcan**, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Ankara: Eskiyei Yayıncılık, 2007.

CAPOTORTI, Francesco, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, New York: United Nation Publications, 1979.

CASTLES, Stephen – MILLER, Mark J., *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, çev. Bülent Uğur Bal–İbrahim Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

COLLINSON, Sarah, *Europe and International Migration*, Londra: Pinter Publishers, 1993.

ÇAHA, Ömer, “Globalleşme, İslam Dünyası ve Müslümanlar”, *Küreselleşme, İslam Dünyası ve Türkiye*, yay. İsmail Kurt–Seyit Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 265–294.

ÇAVUŞOĞLU, Naz, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, İstanbul: Su Yayınları, 2001.

DAVIE, Grace, *Modern Avrupa’da Din*, çev: Akif Demirci, İstanbul: Küre Yayınları, 2005

DE MASTER, Sara – LE ROY, Michael K., “Xenophobia and the European Union”, *Comparative Politics*, Vol: 32, No: 4, June 2000, p. 419–436.

DE ROUGEMONT, Denis, *The Meaning of Europe*, London: Sidgwick and Jackson Publications, 1965.

DELANTY, Gerard, *Avrupa’nın İcadı*, çev. Hüsamettin İnanc, Ankara: Adres Yayınları, 2005.

DELTOMBE, Thomas, *L’Islam Imaginaire: La Consturction Médiatique de L’Islamophobie en France 1975–2005*, Paris: La Découverte Publications, 2005.

DIETERT, Amke, “Tartışmalı Giriş: İnsan ve Azınlık Hakları: Türkiye ve Avrupa Standartları”, <http://www.bpb.de/files/HE5ADK.pdf>, (erişim tarihi: 17.07.2009).

DURDULAR, Ercan – NEZİROĞLU, İrfan, *Uluslararası Temel İnsan Hakları Belgeleri*, Ankara: TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Yayınları, No: 18, 2001.

ENGLER, Marcus, “Country Profile: France”, *Focus Migration*, No: 2, March 2007.

ERDENİR, F. H. Burak, *Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006.

ERDOĞAN, Birsen, “Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Korunması: Birleşmiş Milletler ve Avrupa Sistemlerinin İncelenmesi”, *Türkiye’de İnsan Hakları*, der. Oya Çitçi, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları, 2000, s. 238–240.

FEKETE, Liz, “Anti-Muslim Racism and the European Security State”, *Race & Class*, Vol: 46, No: 1, 2004, p. 3–29.

FELDBLUM, Miriam, “Paradoxes of Ethnic Politics: The Case of Franco-Maghrebs in France”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol: 16, No: 1, p. 52–74.

FERRARI, Silvio, “Islam and the Western European Model of Church and State Relations”, *Religious Freedom and the Neutrality of the State: The Position of Islam in the European Union*, ed: W. A. R. Shadid–P. S. van Koningsveld, Leuven: Peeters Publishers, 2002.

FETZER, Joel S. – SOPER, J. Christopher, *Muslim and The State in Britain, France and Germany*, New York: Cambridge University Press, 2005.

“Fransa’da Camiler Hedefte”, *Radikal*, 09.02.2010.

FULLER, Graham E., *Siyasal İslam’ın Geleceği*, çev. Mustafa Acar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.

FUNKE, Hajo, “Europe at the Threshold: Fairness or Fortress? Racism, Public Policy and Antiracist Concepts”, *United Nations Institute for Social Development Conference Paper*, Durban: South Africa, 3–5 September 2001, p. 1–19.

GRAFF, James, “Streets of Fire”, *Time Europe*, Vol: 166, No 20, 14.11.2005, p. 31.

GROEPLER, Eva, *Anti-Semitizm Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi*, çev. Süheyla Kaya, İstanbul: Belge Yayınları, 1999.

GÜÇLÜ, Abdülbaki – YOLSAL, Ümit Hüsrev, UZUN Serkan, UZUN, Erkan, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.

HARGREAVES, Andrew G., *Immigration, Race, Ethnicity in Contemporary France*, London: Routledge Publications, 1995.

HEYWOOD, Andrew, *Religious Fundamentalism, Political Ideologies*, London: Macmillan Press Ltd, 1998.

HUSAIN, Fatima – O'BRIEN, Margaret, “Muslim Communities in Europe: Reconstruction and Transformation”, *Current Sociology*, Vol: 48, No: 4, October 2000, p. 1–13.

IRELAND, Patrick R., *The Policy Challenge of Ethnic Diversity Immigrant Politics in France and Switzerland*, Cambridge: Harvard University Press, 1994.

İNCE, Özdemir, “Fransa’da Din Öğretimi”, *Hürriyet*, 15 Şubat 2003.

KARLSON, Ingmar, *Din, Terör ve Hoşgörü*, çev. Turhan Kayaoğlu, İstanbul: Homer Kitabevi, 2005.

KASTORYANO, Riva, *Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya’da Devlet ve Göçmen İlişkileri*, çev. Ali Berkday, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

KAYA, Ayhan, “Fransa Türkleri: Cumhuriyetçi Entegrasyon Modelinin Eleştirisi”, *Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, der. Didem Danış–Verda İrtiş, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 35–72.

_____, **Ayhan – Ferhat Kentel**, *Euro Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

KEPEL, Gilles, *Cihat: İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi*, çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Doğan Kitap, 2001.

KİRMAN, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

_____, **Mehmet Ali**, “Sekülerleşme Perspektifinden Dini ve Seküler Fundamentalizmler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt 1, Sayı: 2, Kış 2008, s. 274–291.

KLAUSEN, Jytte, *İslam’ı Yeniden Düşünmek: Batı Avrupa’da Siyaset ve Din*, çev. Mahmut Aydın, Ankara: Liberte Yayınları, Ocak 2008.

KURBAN, Dilek, “Avrupa Birliği’nin Anayasal Düzeninde Azınlık Hakları: Açılımlar, Fırsatlar ve Olasılıklar”, Der. Ayhan Kaya–Turgut Tarhanlı, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2005, s. 285–303.

KURTOĞLU, Zerrin, *İslam Düşüncesinin Siyasal Ufku*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

KURU, Ahmet T., “Secularism in the United States, France and Turkey: An Historical Perspective”, *Paper Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington, 1–4 September 2005.

KURUBAŞ, Erol, *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*, Ankara: Asil Yayınları, 2006.

“Laik Fransa’ya Okullarda Din Dersi”, *Radikal*, 5 Eylül 2007.

LEVEAU, Rémy, “The Political Cultures of the ‘Beurs’”, ed. Steven Vertovec–Ceri Peach, *Islam in Europe: The Politics of Religion and Community*, Londra: MacMillan Press, 1997.

_____, **Rémy**, “The Islamic Presence in France”, *The New Islamic Presence in Western Europe*, ed. Tomas Gerholm–Y.Georg Lithman, London: Sage Publications, 1988.

LEVINE, Robert A., *Asimilating Immigrants: Why America Can and France Cannot*, Santa Monica: RAND Corporation Publications, June 2004.

LEWIS, Bernard, *İslam’ın Krizi*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003.

LUBECK, Paul, “İslami Ağların Meydan Okuması ve Vatandaşlık Talepleri: Avrupa’nın Küreselleşmeye Sancılı Uyumu”, *Müslüman Avrupa ya da Avro İslam*, çev. Zehra Savan, ed. Nezar Alsayyad ve Manuel Castells, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s. 105–140.

“L’islam Nationalisé?”, *Liberation*, 8 Aralık 2004, s. 4–5.

MANAZ, Abdullah, *Siyasal İslamcılık I: Dünyada Siyasal İslamcılık*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

_____, **Abdullah**, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık*, Ankara: Ayraç Yayınları, 2005.

MESSNER, Francis, “Fransa”, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, ed. Ali Köse–Talip Küçükcan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, s. 113–134.

MICHALAK, Laurence – SAEED, Agha, “Anayasal Ayrışım: Fransa ve ABD’de İslam ve Müslüman Kimlikler”, *Müslüman Avrupa ya da Avro İslam*, çev. Zehra Savan, ed. Nezar Alsayyad–Manuel Castells, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s. 221–247.

MICHAELS, Adrian, “ Muslim Europe: The Demographic Time Bomb Transforming Our Continent”, 08.08.2009, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/5994047/Muslim-Europe-the-demographic-time-bomb-transforming-our-continent.html>, (erişim tarihi: 23.01.2010).

MUENZ, Rainer, “Europe: Population and Migration in 2005”, June 2006, <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?id=402>, (erişim tarihi: 02.04.2009).

NIELSEN, Jorgen S., *Muslim in Western Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.

ORAN, Baskın, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

_____, **Baskın**, “Fransa’da Eğitim, Yargı ve Dinde Durum Fevkalade Bölücü”, *Radikal Yazı Dizisi*, 10.09.2009, s. 12.

ÖZKAN, Ahmet Rafet, *Amerikan Evanjelikleri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

ÖZKIRIMLI, Umut, *Milliyetçilik ve Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul: TESEV Yayınları, Ocak 2008.

PAÇACI, Mehmet, “Allah’ın Krallığı Sendromu ve Günümüz Müslümanları”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 1994, s. 186–190.

PETEK, Gaye, “Türkiye Kökenli Göçmenlerin Fransa’da Siyasi Katılımı ve Temsiliyeti”, *Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, der. Didem Danış–Verda İrtiş, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 73–89.

PHILIPS, John R. S., *The Medieval Expansion of Europe*, New York: Oxford University Pres, 1988.

PREECE, J. Jackson, “National Minority Rights vs. State Sovereignty in Europe: Changing Norms in International Relations?”, *Nation and Nationalism*, Vol: 3, No: 3, November 1997, pp. 345–364.

RAMAZAN, Tarık, “Avrupalı Müslümanların Endişe ve Umutları Nelerdir?”, *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, çev. Can Demirkan–Deniz Öktem,ERCÜMENT ASIL, ASMA MERMER, der. Shireen Hunter–Huma Malik, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003.

_____, **Tarık**, *Avrupalı Müslüman Olmak*, çev. Ayşe Meral, İstanbul: Anka Yayınları, 2005.

RATHZEL, Nora, “Developments in Theories of Racism”, *Europe’s New Racism: Causes, Manifestations and Solutions*, ed. The Evens Foundation, New York: Berghahn Books, 2002.

“Revitalising Old Europe”, *The Economist*, 13 March 2003.

RIGIONI, Isabelle, “Challenging Notions and Practices: The Muslim Media in Britain and France”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol: 31, No: 3, May 2005, p. 563–580.

ROBERT, Jasques, *Batı’da Din-Devlet İlişkileri: Fransa Örneği*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

_____, **Jacques**, “Religious Liberty and French Secularism”, *Brigham University Law Review*, 2003.

ROY, Oliver, *Siyasal İslamın İflası*, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

RYDGREN, Jens, “Meso-level Reasons for Racism and Xenophobia Some Converging and Diverging Effects of Radical Right Populism in France and Sweden”, *European Journal of Social Theory*, Vol: 6, No: 1, 2003, pp. 45–68.

SAID, Edward W., *Haberlerin Ağında İslam*, çev. Alev Alatlı, İstanbul: Babil Yayınları, 2000.

SARAÇLI, Murat, *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Azınlıklar*, Ankara: Lotus Yayınevi, 2007.

SAVAGE, Timothy M., “Europe and Islam: Crescent Waxing, Cultures Clashing”, *The Washington Quarterly*, Vol: 27, No: 3, Summer 2004, p. 25–50.

SCHREINER, Peter, *Religious Education in Europe*, Muenster: Comenius-Institut Publications, 2005.

SCIOLINO, Elaine, “Muslim Lycée Opens in Secular France, Raising Eyebrows”, *The New York Times*, 9 Eylül 2003.

_____, **Elaine**, “Europeans Try to Create Modern Imams”, *The New York Times*, 19 Ekim 2004.

SOROKA, Michael P. – BRYJAK, George J., *Social Problems: A World at Risk*, Boston: Allyn and Bacon Publications, 1995.

STUTZMANN, Alexandre, “Europe’s Fake ID”, *Foreign Policy*, No: 126, September/October 2001, p. 94.

“The Melting-Pot That Isn’t”, *The Economist*, Vol: 360, No: 8232, 28.07.2001, p. 50–52.

TIBI, Bassam, “Euro-Islam: The Quest of Islamic Migrants and of Turkey to Become European in a Secular Europe”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol: 3, No: 1, Spring 2004.

TODOROV, Tzveton, “Race and Racism”, *Theories of Race and Racism*, ed. Les Back and John Solomos, London: Routledge Publications, 2000, p. 64–71.

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları, 1969.

ÜSTEL, Füsün, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Ankara: Dost Kitabevi, 1999.

VAN DER VEER, Peter, “South Asian Islam in Britain”, *Ethnicities*, Vol: 4, No: 1, March 2004, p. 135–146.

VAN KONINGSVELD, Pieter Sjoerd, “Müslüman Varlığına Avrupa’nın Tepkisi”, *Avrupa ve Amerika Müslümanları*, çev. Can Demirkan–Ercüment Asil, Asma Mermer, der. Shireen Hunter–Huma Malik, İstanbul: Gelenek Yayınları, Temmuz 2003.

WALT, Vivienne – McALLISTER, Jef, “Life on The Front Lines” *Time Europe*, Vol: 165, No: 9, 28 February 2005, p. 37.

WIEVIORKA, Michel, “İrk, Kültür ve Toplum: Fransızların Müslümanlarla Yaşadığı Tecrübeler”, *Müslüman Avrupa ya da Avro- İslam*, çev. Zehra Savan, ed. Nezar Alsayyad–Manuel Castells, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s. 200–220.

WIHTOL DE WENDEN, Catherine, “Changes in the Franco-Maghrebian Association Movement”, *Ethnic Mobilisation in a Multi-Cultural Europe*, der. John Rex–Beatrice Drury, Aldershot: Avebury, 1994.

_____, **Catherine**, “How can One be Muslim? The French Debate on Allegiance, Intrusion and Transnationalism”, *International Review of Sociology*, Vol: 8, No: 2, July 1998, p. 275–288.

WINOCK, Michel, *Nationalism, Anti-Semitism, and Fascism in France*, çev. Jane Marie Todd, Stanford: Stanford University Press, 1998.

WRIGHT, Gordon, *France in Modern Times*, New York: W.W. Norton & Company, 1995.

YAPP, Malcom E., “Europe in the Turkish Mirror”, *Past and Present*, Vol: 137, No: 1, 1992, p. 134–155.

YAYLA, Atilla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Ankara: Liberte Yayınları, 2003.

_____, **Atilla**, *Siyaset Teorisine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004.

YILMAZ, Fatma, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: AB Politikalarının Etkin(siz)liği*, Ankara: USAK Yayınları, 2008.

YOUSIF, Ahmed, "Islam, Minorities and Religious Freedom: A Challenge to Modern Theory of Pluralism", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol: 20, No: 1, April 2000, p. 29–41.

YÜKLEYEN, Ahmet – KURU, Ahmet T., *Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi: Fransa, Almanya, Hollanda*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2006.

RAPORLAR – BELGELER – ANLAŞMALAR – YASALAR

ALLEN, Christopher – NIELSEN, Jorge S., *Summary Report on Islamophobia*: Viyana: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) Publications, May 2002.

"Attitudes Towards Minority Groups in the European Union: A Special Analysis of the Eurobarometer 2000 Opinion Poll on Behalf of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia" *Eurobarometer, Technical Report*, Vienna, March 2001.

Avrupa Birliği Konseyi İnsan Hakları Yıllık Raporları, <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=970&lang=EN>, (erişim tarihi:28.08.2009).

Avrupa Konseyi, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (ile Ek Protokol ve Protokol No. 4, 6, 7, 12 ve 13), 11. Protokol ile Değiştirilen Metin”, <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64-FB85A86B2433/0/TurkishTurc.pdf> (erişim tarihi: 15.12.2008).

Commission Nationale Consultative Des Droits De L’Homme, *La Lutte Contre le Racisme Et La Xénophobie- 2008*, Paris: CNCDH Publications, 2008.

Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE), “Charter of Paris for a New Europe”, Paris, 21.11.1990, http://www.ena.lu/charter_paris_new_europe_paris_21_november_1990-020302522.html, (erişim tarihi:12.05.2009).

Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE), “Document of the Conference on the Human Dimension of the CSCE”, Copenhagen, 29.06.1990, http://www.ena.lu/document_conference_human_dimension_csce_copenhagen_29_june_1990-020004650.html, (erişim tarihi: 11.03.2009).

Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE), “ Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe”, Helsinki, 01.08.1975, http://www.ena.lu/final_act_conference_security_and_co_operation_europe_helsinki_august_1975-020302354.html, (erişim tarihi: 12.07.2009).

Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE), “Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities”, Geneva, 19.07.1991, http://www.osce.org/documents/osce/1991/07/14125_en.pdf, (erişim tarihi: 27.05.2009).

Consultative Commission on Racism and Xenophobia, “ Final Report from: Consultative Commission on Racism and Xenophobia (Commonly Called the Kahn Report)”, Brusells, 29.05.1995, http://aei.pitt.edu/1588/01/Kahn_report.pdf, (erişim tarihi: 17.11.2009).

Costitution du 27 Octobre 1946, http://fr.wikisource.org/wiki/Constitution_du_27_octobre_1946, (erişim tarihi: 02.02.2010).

Constitution du 4 Octobre 1958, http://fr.wikisource.org/wiki/Constitution_du_4_octobre_1958, (erişim tarihi: 02.02.2010).

Conseil Constitutionnel, *Décision Déclaration Présidentielle Premier Tour 2007 Du 25 Avril 2007*, Paris: Conseil Constitutionel Publications, 2007.

Council of Europe (Avrupa Konseyi), “European Charter for Regional or Minority Languages” Strasbourg, 05.11.1992, <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm>, (erişim tarihi: 05.08.2009).

Council of Europe (Avrupa Konseyi), “Framework Convention for the Protection of National Minorities”, Strasbourg, 01.02.1995, http://www.ena.lu/framework_convention_protection_national_minorities_strasbourg_february_1995-020302507.html, (erişim tarihi: 12.06.2009).

European Commission, “Declaration on European Identity”, Copenhagen, 14.07.1973, http://www.ena.lu/declaration_european_identity_copenhagen_14_december_1973-020002278.html, (erişim tarihi: 04.01.2010).

European Commission, “Solemn Declaration on European Union” Stuttgart, 19.06.1983,
http://www.ena.lu/solemn_declaration_european_union_stuttgart_19_june_1983-020003357.html, (erişim tarihi: 17.12.2009).

European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI), “General Policy Recommendation No.7: On National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination 13 December 2002”, Strasbourg: ECRI Publications, 2003, p. 5.

European Community, “Treaty Establishing the European Community as Amended by Subsequent Treaties, Rome, 25 March, 1957”, Rome, 25.03.1957,
<http://www.hri.org/docs/Rome57/Rome57.txt>, (erişim tarihi: 17.11.2008).

European Council, “Council Common Position of 27 December 2001 on the Application of Specific Measures to Combat Terrorism, (2001/931/CFSP)”, Brussels, 27.12.2001,
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:344:0093:0096:EN:PDF>, (erişim tarihi: 04.11.2008).

European Council, “Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 Implementing the Principle of Equal Treatment Between Persons Irrespective of Racial or Ethnic Origin”, 29.06.2000,
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0043:EN:HTML>, (erişim tarihi: 11.07.2009).

European Council, “Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 Establishing A General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation”, Brussels, 27.11.2000,
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:EN:HTML>, (erişim tarihi: 11.11.2009).

European Council, “Council Decision of 27 November 2000 Establishing A Community Action Programme to Combat Discrimination (2001 to 2006)”, Brussels, 27.11.2000, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000D0750:EN:HTML>, (erişim tarihi: 17.09.2009).

European Council, “European Council at Corfu 24-25 June 1994, Presidency Conclusions”, Corfu, 25. 06.1994, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00150.EN4.htm, (erişim tarihi: 03.04.2009).

European Council, “ Framework Decision on Racism and Xenophobia”, Luxembourg, 19.04.2007, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/misc/93739.pdf, (erişim tarihi: 30.11.2008).

European Council, “Presidency Conclusions Copenhagen European Council – 21-22 June 1993”, Copenhagen, 22.06.1993, http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf, (erişim tarihi: 10.08.2009).

European Council, “Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, Meeting within the Council of 29 May 1990 on the Fight Against Racism and Xenophobia”, 29.05.1990, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:41995X1123:EN:NOI>, (erişim tarihi: 21.08.2009).

European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), *Manifestations of Antisemitism in the EU 2002–2003*, Viyana: EUMC Publications, 2004.

European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), “Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia”, Vienna: EUMC Publications, 2006.

European Parliament and the Council of European Union, “Decision No 771/2006/EC of the European Parliament and Council of 17 May 2006 establishing the European Year of Equal Opportunities for All(2007) – towards a just society”, Strasbourg, 17.05.2006, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:146:0001:0007:EN:PDF>, (erişim tarihi: 11.05.2009).

European Parliament and the Council of European Union, “Decision No 1983/2006/EC of the European Parliament and of Council of 18 December 2006 Concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008), Brussels, 18.12.2006, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:412:0044:0050:EN:PDF>, (erişim tarihi: 05.06.2009).

European Union, “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, Nice, 07.12.2000, http://www.ena.lu/charter_fundamental_rights_european_union_nice_december_2000-020302577.html, (erişim tarihi: 05.08.2009).

European Union, “European Union Consolidated Versions of the Treaty on European Union and of the Treaty Establishing The European Community”, Nice, 26.02.2001, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:EN:PDF>, (erişim tarihi: 10.12.2008).

European Union, “Joint Declaration by the European Parliament, the Council and the Commission Concerning the Protection of Fundamental Rights and the ECHR”, Luxembourg, 5 April 1977,

http://www.ena.lu/joint_declaration_european_parliament_council_commission_concerning_protection_fundamental_rights_echr_luxembourg_april_1977-020006080.html, (erişim tarihi: 11.12.2009).

European Union, “Joint Declaration by the European Parliament, the Council, the Representatives of the Member States, Meeting within the Council, and the Commission Against Racism and Xenophobia”, Strasbourg, 11.06.1986, http://www.moqatel.com/openshare/Wthaek/Molhak/MalahekEro/EMalahekEroup12_1-1.htm_cvt.htm, (erişim tarihi: 08.12.2009).

Euroepan Union, “The Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts”, Amsterdam, 02.10.1997, <http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf>, (erişim tarihi: 11.03.2009).

European Union, “The Treaty Establishing a Constitution for Europe”, Rome, 29.10.2004, http://en.euabc.com/upload/rfConstitution_en.pdf, (erişim tarihi: 05.11.2008).

European Union, “Treaty on European Union, Official Journal C 191”, Maastricht, 29.07.1992, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001>, (erişim tarihi: 12.11.2009).

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), “Trends and Developments 1997–2005: Combating Ethnic and Racial Discrimination and Promoting Equality in the European Union”, Vienna: FRA Publications, 2007.

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) Media Release, “EU Survey of Minorities and Immigrants Sheds New Light on Extent of Racism

in EU”, 22.04.2009, http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/EU-MIDIS-MR220409_EN.pdf, (erişim tarihi: 11.01.2010).

Fransız Danıştayı, *Başörtüsü Hakkındaki Görüş*, 27 Kasım 1989, no 346.893.

Haut Conseil a L’Integration, *L’Islam dans la Republique*, November 2000, p. 26.

International Helsinki Federation For Human Rights, “ Intolerance and Discrimination Against Muslims in the EU”, Viyana: International Helsinki Federation Publications, March 2005.

La Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen du 26 Août 1789, <http://www.liberte.ch/wp-content/uploads/ddhc.pdf>, (erişim tarihi: 11.01.2009).

Loi du 9 Décembre 1905 Concernant la Séparation des Églises et de l’État, <http://www2.cnrs.fr/sites/thema/fichier/loi1905textes.pdf>, (erişim tarihi: 07.03.2010).

Loi n° 11 696 du 28 Mars 1882 qui Rend l’Enseignement Primaire Obligatoire, <http://histoire.comze.com/loi28mars1882.pdf>, (erişim tarihi: 17.02.2010).

Loi n° 2007–1631 du 20 Novembre 2007 Relative à la Maîtrise de l’immigration, à l’intégration et à l’asile (1), <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT0000000524004>, (erişim tarihi: 11.12.2009).

Muslim Population Worldwide: European Muslim Population, http://www.islamicpopulation.com/Europe/europe_islam.html, (erişim tarihi: 22.01.2010).

Pew Research Center, “Mapping the Global Muslim Population: A Report on the Size and Distribution of the World’s Muslims Population- October 2009”, ed. Tracy Miller, Washington: Pew Research Center Publications, 2009.

SOS Racisme, *Le Fichage Ethno-Racial = Un Outil De Discrimination*, Paris: SOS Racisme Publications, 2009.

TBMM İnsan Hakları Komisyonu, *Fransa Raporu*, Ankara: TBMM, 2009, s. 1.

The Runnymede Trust, *Islamophobia: A Challenge For Us All*, London: Runnymede Trust Publications, 1997.

United Nations, “Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief”, New York, 25.11.1981, <http://www.un.org/documents/ga/res/36/a36r055.htm>, (erişim tarihi: 15.11.2008).

United Nations, “International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination”, New York, 21.12.1965, <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm>, (erişim tarihi: 05.02.2010).

United Nations “International Covenant on Civil and Political Rights”, New York, 16.12.1966, <http://www.un.org/millennium/law/iv-4.htm>, (erişim tarihi: 07.09.2009).

İNTERNET KAYNAKLARI

“Avrupa’da Yahudi Düşmanlığı Zirve Yaptı”, 25.01.2010, <http://www.haber7.com/haber/20100124/Bati-Avrupada-Yahudi-dusmanligi-zirvede.php>, (erişim tarihi: 11.02.2010).

CIA, “The World Factbook: France”, 15.10.2010,
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/fr.html>,
 (erişim tarihi: 02.02.2010).

“France is No Longer Catholic, Survey Shows”, 10.01.2007,
<http://www.catholicculture.org/news/features/index.cfm?recnum=48547>,
 (erişim tarihi: 18.09.2009)

“Fransa’nın Yeni Ulusal Kimlik Planları”, 09.02.2010,
http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/02/100209_france_national_id.shtml, (erişim tarihi: 28.03.2010).

http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm, (erişim tarihi: 11.08.2009).

http://ec.europa.eu/education/languages/languages-of-europe/doc139_en.htm, (erişim tarihi: 05.09.2009).

http://ec.europa.eu/index_en.htm, (erişim tarihi: 13.09.2009).

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/COHOM_mandates.pdf, (erişim tarihi: 10.09.2009).

<http://www.europarl.europa.eu/>, (erişim tarihi: 15.09.2009);

<http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=973>, (erişim tarihi: 14.09.2009).

http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1411_eu_parliament/, (erişim tarihi: 16.09.2009).

<http://www.unicankara.org.tr/index.php?LNG=1>, (erişim tarihi: 13.08.2009).

<http://www.coe.int/>, (erişim tarihi: 16.09.2009).

<http://www.avrupakonseyi.org.tr/>, (erişim tarihi: 16.09.2009).

<http://www.osce.org/>, (erişim tarihi: 13.11.2008).

<http://www.fuen.org/>, (erişim tarihi: 18.09.2009).

<http://www.ecmi.de/>, (erişim tarihi: 11.07.2009).

<http://www.minorityrights.org/>, (erişim tarihi: 21.10.2009).

<http://www.ogmios.org/home.htm>, (erişim tarihi: 10.10.2009).

<http://www.cemes.org.uk/>, (erişim tarihi: 05.02.2010).

<http://www.errc.org/>, (erişim tarihi: 05.02. 2010).

<http://www.ciemen.cat/>, (erişim tarihi: 17.01.2009).

<http://www.mpg.de/english/>, (erişim tarihi: 18.01.2009).

<http://www.mpg.de/english/>, (erişim tarihi: 18.01.2009).

<http://www.cncdh.fr>, (erişim tarihi: 12.01.2010).

“Islam in France”, http://en.wikipedia.org/wiki/Islam_in_France, (erişim tarihi: 07.04.2010).

KARACA, Kayhan, “AK’dan Fransa’ya Azınlık ve Türban Eleştirisi, 16 şubat 2005, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/309657.asp>, (erişim tarihi: 05.04.2010).

_____, **Kayhan**, “Fransa Yabancılar Yasasını Sertleştiriyor”, 01.04.2010, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,5422909,00.html>, (erişim tarihi: 05.04.2010).

“Minare Düşmanlığı Fransa’da Hortladı”, 10.03.2010, http://www.dunyabulteni.net/news_detail.php?id=107631, (erişim tarihi: 07.04.2010).

U.S. Department of State, “Background Note: France”, December 2009, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3842.htm>, (erişim tarihi: 02.02.2010).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : **Özkan GÖKCAN**

Doğum Tarihi ve Yeri : **13.07.1984 / İSTANBUL**

Sürekli Adresi : **Uğur Mumcu mah. Akşemseddin cad. Bingöl Sitesi
Blok 1 Daire 6 Kartal/ İSTANBUL**

Yabancı Dili : **İngilizce**

İlköğretim : **Arif Nihat Asya İlköğretim Okulu**

Ortaöğretim : **Ümraniye Nevzat Ayaz Lisesi (1998–2002)**

Lisans : **Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İ.İ.B.F./ İşletme Bölümü (2002–2006)**

Yüksek Lisans : **Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İ.İ.B.F./ Uluslararası İlişkiler Bölümü (2007–2010)**

İş Deneyimi : **Tunceli Üniversitesi/ İ.İ.B.F./ Uluslararası İlişkiler
Anabilim Dalı/ Uluslararası İlişkiler Bölümü
Araştırma Görevlisi (Ekim 2009- Devam)**

E-mail : **ozkangokcan@gmail.com**